

ПРОТИДІЯ ТА ЗАХИСТ ВІД БУЛІНГУ

щодо дітей ВПО на Рівненщині

проблеми та практики їх вирішення

Протидія та захист від булінгу щодо дітей ВПО на Рівненщині проблеми та практики їх вирішення: Звіт дослідження / Мирослава Клічук / за ред. Марії Циг'ящук, Владислава Єгорова, - Рівне: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024 - 226 с.

Період проведення: 01.07 -10.09.2024 року

Дослідження проведене в межах проєкту «Правосуддя для людей, які постраждали від російської агресії» за підтримки «People in Need» й у співпраці з Радою внутрішньо переміщених осіб при Рівненській обласній державній адміністрації – Рівненській обласній військовій адміністрації.

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024

Зміст

ВСТУП.....	4
РАМКА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
КЛЮЧОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	13
ЗАКОНОДАВСТВО	36
БУЛІНГ НА РІВНЕНЩИНІ МОВОЮ ЦИФР ТА ФАКТІВ	63
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ОНЛАЙН-ОПИТУВАННЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ВПО	81
ОБЛАСНА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА	121
АНТИБУЛІНГОВІ ПОЛІТИКИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	157
ДІЯЛЬНІСТЬ ІНШИХ ІНСТИТУЦІЙ У НАПРЯМКУ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ	176
ПРОФІЛАКТИКА ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ БУЛІНГУ ПОЛІЦІЄЮ	181
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ БУЛІНГУ	185
АНАЛІЗ КРАЩИХ ПРАКТИК ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ РІВНЕНЩИНИ	192
РЕКОМЕНДАЦІЇ	211

Вступ

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини – передбачає ч. 1 ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства».

Військова агресія Росії вразила усе населення України та призвела до масової вимушеної міграції мільйонів українців – як в межах країни, так і закордон. Ця проблема збільшилася в геометричній прогресії з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року. Відчуття постійної небезпеки та незахищеності посилює соціальну напругу та спричинило зміну звичного укладу людського життя. До нових реалій важко було пристосуватися дорослим, а ще важче – дітям, які стали особливо вразливими в умовах постійної невизначеності. Це стосується як дітей, які полишили свої домівки, так і дітей, які залишилися проживати вдома, але теж травмовані війною через розлуку з рідними і друзями, які виїхали, та відчуття постійної небезпеки в умовах війни. А ще є й категорія дітей, які виїхали і згодом повернулися до своїх домівок і шкіл. Всі діти прожили свій власний досвід і проживають його й нині, однак не всі діти мають належну підтримку, увагу та прийняття вдома, поза ним і серед друзів. З огляду на те, що кожна дитина має свій власний досвід проживання війни, то теоретично на цій основі кожна дитина може постраждати від булінгу.

«Найбільш **вразливими** до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі», закриті для спілкування», – свідчать результати дослідження, проведеного Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у лютому 2017 року. Також вони **показали**, що найчастіше дітей булять за те, що вони «виглядають, говорять, думають не

так, як більшість оточуючих їх дітей», але очевидно – не лише у зв'язку з цим; 67% дітей у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх двох-трьох місяців, 24% – зараховують себе до жертв булінгу.

«Національні органи влади мають вжити належних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів з безумовної заборони будь-якої форми насильства чи жорстокого поводження з дітьми в навчальних закладах в будь-який час та за будь-яких обставин і тому забезпечити «нульову терпимість» до будь-якого насильства чи жорстокого поводження у сфері освіти. Це також пов'язано з необхідністю забезпечення відповідальності через належні кримінальні, цивільні, адміністративні та професійні засоби», – таку позицію **ВИСЛОВИВ** Європейський суд з прав людини у справі «F.O. v. Croatia» (№29555/13 від 22.04.2021 року), що стосувалася булінгу учня вчителем у державній школі.

Явище булінгу (цькування) у закладах освіти не нове, ані в світі, ані в Україні. Однак усвідомлення його суті, ймовірного впливу на життя дитини та ефективності різних способів боротьби з ним і досі ще перебуває на етапі становлення. В українське правове поле поняття булінгу увійшло на початку 2019 року. За **інформацією** Опендатабот протягом останніх п'яти років у школах України було зафіксовано щонайменше 614 судових справ про булінг. Та чи стали школярі безпечніше себе почувати у освітніх закладах?

Результати загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року» показали, що 51,3% українських учнів коли-небудь стикалися з булінгом: 55,9%, дівчат і 46,2% хлопців. 24,7% учнів стали мішенями булінгу з початку повномасштабного вторгнення. Дослідження проводилося за підтримки Міністерства освіти і науки України **в листопаді 2023 – січні 2024 року**, охопило 5576 учнів 5–9 класів (віком 10–14 років) з усіх регіонів України, крім

тимчасово окупованих територій.

«Шкільні війни», на жаль, не зникли в умовах воєнного стану. Більш того, прояви насильства в освітньому процесі видозмінюються, осучаснюються з розвитком цифрового середовища, транскордонної взаємодії, спостерігається тенденція проявів групового цькування дітей, які перемістилися в межах країни чи за кордон, а також збільшення випадків пасивного цькування у вигляді ігнорування чи бойкотування», – [азначає](#) Лариса Гретченко, голова комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України.

Булінг дітей з числа внутрішньо переміщених у школах несе у собі особливу загрозу, адже посягає не лише на фундаментальні права дитини, але й поглиблює соціальні розколи та сповільнює процес інтеграції, налагодження діалогу у громадах між тими, хто проживав там раніше та людьми, які вимушено перемістилися до цих громад через війну.

З початку повномасштабного вторгнення і до 29 липня 2024 року на території Рівненщини надали притулок 90 946 людям, з яких 45 842 залишилися на постійне проживання – дані, надані **Головним управлінням Національної соціальної сервісної служби України у Рівненській області**. З них дітей віком до 18 років – 12 113, найбільше: у Рівненській (4 338), Дубенській (677), Березнівській (640), Здолбунівській (520), Вараській (502), Острозькій (450), Корнинській (416), Костопільській (372), Сарненській (356), Володимирецькій (307), Рокитнівській (301), Клеванській (265), Гоцанській (240) та Корецькій (209) громадах.

Аналіз даних, отриманих від Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації, показав, що відбувається постійне зростання кількості учнів ВПО у закладах загальної середньої освіти Рівненщини: від 350 учнів станом на початок

2021/2022 навчального року і до 2 369 учнів на початок 2023/2024 н.р. Також зростає кількість дітей ВПО і в установах обласного підпорядкування: на початку 2021/2022 н. р. їх було лише 6, а ось на початку 2023/2024 н.р. – вже 72. У 41 громаді із 64 у вересні 2023 року навчалося 20 або менше дітей ВПО, проте у 27 громадах із 64 спостерігається щорічне зростання кількості дітей ВПО у закладах загальної середньої освіти.

Міністерство освіти і науки України розпочинає комплексну політику *«Школа офлайн»*, один із компонентів якої передбачає, що всі учні ВПО мають відвідувати школи за місцем проживання за наявності безпекових умов. Тож очевидно, що кількість дітей ВПО у закладах освіти Рівненщини тільки зростатиме. Саме тому важливо, аби адміністрації шкіл, органи влади та місцевого самоврядування активно діяли для адаптації таких дітей у нових колективах, розуміли, як працювати у попередженні булінгу саме щодо переміщених дітей, враховуючи їхні особливі життєві обставини, необхідність налагодження соціального діалогу, інтеграційних механізмів, проводили комплексні превентивні антибулінгові заходи із залученням всіх зацікавлених, а у випадку ситуації булінгу – вміли належно реагувати на неї.

Все вищезазначене мотивувало нас детальніше вивчити питання булінгу дітей ВПО у школах Рівненщини – проаналізувати реальний стан речей та зусилля влади, спрямовані на боротьбу з цькуванням. Дослідження важливе тим, що має повернути увагу до питання, яке стосується не лише безпечного освітнього середовища, але є глибшим по своїй суті та охоплює питання недискримінаційного ставлення, поваги до прав людини, становлення процесів перехідного та відновного правосуддя у військовий та післявоєнний періоди.

РАМКА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ

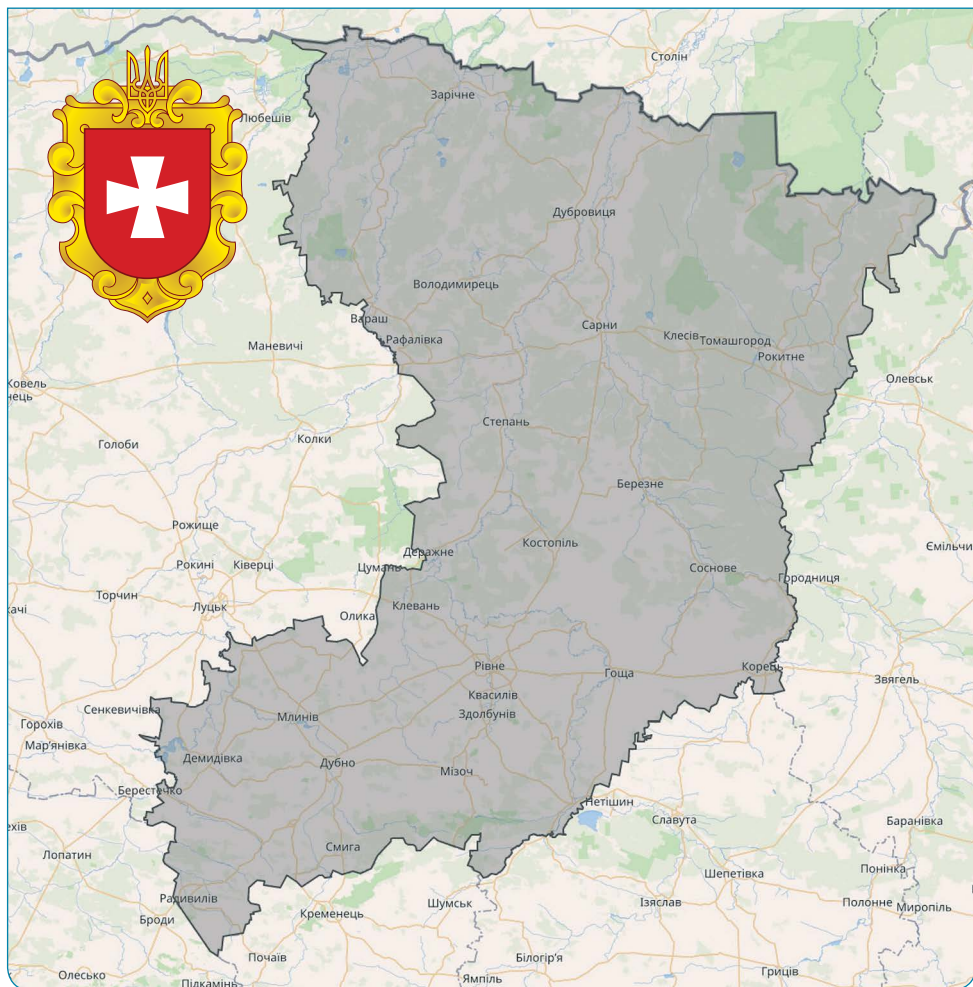
Рамка дослідження

Предмет дослідження: У дослідженні проаналізоване явище та прояви булінгу щодо дітей ВПО на Рівненщині, законодавство, яке стосується захисту від булінгу, а також зусилля місцевої влади (зокрема місцеві програми й результати їх впровадження) та освітніх установ, спрямовані на попередження та реагування на випадки булінгу, а також судову практику. Додатково досліджено діяльність правоохоронних органів та представників інших інституцій, які працюють у сфері попередження та реагування на випадки булінгу щодо дітей ВПО у закладах загальної середньої освіти. Також проаналізовано внутрішні політики/практики окремих закладів загальної середньої освіти, спрямовані на боротьбу із булінгом та адаптовані до викликів, пов'язаних із інтеграцією у освітнє середовище дітей, які вимушено перемістилися на Рівненщину через воєнні дії.

Завдання дослідження:

- надати загальну характеристику поняттю булінгу;
- дослідити випадки та форми булінгу щодо дітей ВПО у закладах загальної середньої освіти Рівненщини на основі аналізу інформації з відкритих джерел, реєстру судових рішень, інтерв'ювання батьків дітей ВПО, співробітників/-ць закладів освіти, онлайн-опитування батьків дітей ВПО, співробітників/-ць закладів освіти та органів управління освітою у громадах, а також громадських/благодійних організацій, які працюють з ВПО;

- оцінити дієвість програм / політик / положень (їх елементів) із запобігання та реагування на випадки булінгу в межах Рівненської області (на рівні області, окремих громад, окремих закладів загальної середньої освіти);
- з'ясувати, чи є в межах Рівненської області спеціалізовані програми, практики тощо, спрямовані на попередження, реагування на випадки булінгу щодо дітей ВПО;

- дослідити діяльність інших інституцій у напрямку профілактики та протидії булінгу;
- проаналізувати систему та алгоритм реагування на булінг, звернути увагу на те, чи відбувається співпраця з ВПО у цьому питанні;
- надати рекомендації органам влади та адміністрації закладів освіти, а також іншим заінтересованим сторонам для кращої організації протидії булінгу та реагування на нього на основі пропозицій учасників та учасниць дослідження.

Часова та географічна рамка дослідження: дослідження зосереджене на аналізі інформації щодо проблеми булінгу дітей ВПО на Рівненщині з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Водночас, для простеження динаміки змін у ситуації, іноді ми порівнювали дані, які стосувалися періоду і до повномасштабної війни.

Територія проведення дослідження: Рівненська область загалом і Рівненська міська територіальна громада зокрема.

Період проведення дослідження: 01.07 -10.09.2024.

Дослідники звертають увагу на те, що законодавство у сфері профілактики та протидії булінгу у державі наразі оновлюється, зокрема: 6 жовтня 2024 року набирає чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми». Тож у межах цього дослідження, окрім аналізу чинного законодавства та практики його реалізації у період повномасштабної війни, буде розглянуто зміни до нормативних актів, які будуть запроваджені невдовзі.

Методологія дослідження

Дослідження проведене із частковим застосуванням методології інструменту *«Місцевий індекс прав людини»*, що розроблений експерт(к)ами Української Гельсінської спілки з прав людини. Це означає, що дослідники отримували інформацію шляхом аналізу законодавства, ефективності та дієвості місцевих програм, відкритих джерел, через інформаційні запити з урахуванням окремих індикаторів критерію «Освіта і культурний розвиток». Окрім того, проаналізовано судову практику, проведено онлайн-опитування та глибинні інтерв'ю серед батьків дітей ВПО, співробітників/-ць закладів загальної середньої освіти Рівненщини, органів управління освітою у громадах та інших інституцій.

Дослідники опрацювали більше 100 публікацій у відкритих джерелах, проаналізували більше 50 судових рішень.

У проведеному онлайн-опитуванні¹ взяли участь 317 людей (**97** батьків (опікунів, піклувальників, інших членів родини) дітей ВПО, **199** представників педагогічних колективів закладів освіти, **12** представників відділів освіти, **2** представники громадських/благодійних організацій, які працюють з ВПО (дітьми ВПО), а також **7** людей, які не належать до жодної із категорій, але мають що розповісти про проблему цькування дітей ВПО), у поглиблених інтерв'ю – 19 (13 батьків дітей ВПО, 1 представниця служби освітньої безпеки, 1 представниця громадської організації, 3 представники органу управління освітою у громаді, 1 представниця закладу освіти). Також із кількома представниками органів влади та закладів освіти проводили короткі

¹ Інформацію про опитування поширювали на сторінці приймальні та Ради ВПО Рівненської області у фейсбук, через сторінки/канали дружніх організацій, зокрема ГО «Центр інтеграції», БО «Мережа 100 відсотків життя Рівне», на порталі Громадський простір, у тематичних фейсбук-спільнотах та тг-каналах (ВПО Рівне), через медіа. Надсилали органам управління освітою 64 громад Рівненщини, а також Управлінню Державної служби якості освіти у Рівненській області, Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації з проханням поширити серед цільової аудиторії. Також поширювали з допомогою ГУ Національної соціальної сервісної служби України у Рівненській області серед людей, відповідальних у громадах за функціонування місць компактного проживання.

бесіди щодо окремих аспектів теми дослідження. Під час опитування не було мети сформувати репрезентативну соціологічну вибірку. Опитування проводилося для того, щоб отримати додаткову інформацію про ситуацію із поширенням явища булінгу щодо дітей-ВПО у школах Рівненщини, його проявів та ефективності боротьби з ним. Окремі випадки ми детальніше дослідили в поглиблених інтерв'ю, провівши якісний аналіз ситуацій.

Запити на інформацію надсилали до Міністерства освіти та науки України, Освітнього омбудсмена України, Департаменту освіти і науки Рівненської ОДА-ОВА, Управління Державної служби якості освіти у Рівненській області та Головного управління Національної поліції у Рівненській області.

Також дослідники ознайомилися з додатковими можливостями для підвищення обізнаності про боротьбу з булінгом, зокрема пройшли пропоновані для освітян курси: на платформі Prometheus [«Протидія та попередження булінгу \(цькування\) в закладах освіти»](#) та Дія.Цифрова освіта [«Школа без цькування: частина 1. Учителю»](#).

Структура дослідження

У основній частині дослідження аналізується поняття булінгу, алгоритм реагування, випадки та форми булінгу щодо дітей ВПО у закладах загальної середньої освіти Рівненщини, діяльність органів влади, закладів освіти та інших інституцій у напрямку профілактики та протидії булінгу, зокрема і кращі практики роботи. Подано результати опитувань та глибинних інтерв'ю, які проводилися з батьками ВПО, співробітниками/-цями закладів освіти та органів управління освітою у громадах, а також представниками/-цями громадських/благодійних організацій, які працюють з ВПО. Також надано рекомендації заінтересованим сторонам для кращої організації протидії булінгу та реагування на нього на основі пропозицій батьків, освітян та психологів.

КЛЮЧОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Булінг - законодавча рамка та загальна характеристика проблеми

Булінг – це порушення прав людини, яке може мати вплив на психічне/фізичне здоров'я учасників освітнього процесу та їх майбутнє, позначається на якості освіти та унеможливорює формування безпечного середовища у закладі освіти. Булінг щодо дітей із внутрішньо переміщених родин, які зазвичай потрапляють у вже сформовані колективи «новачками», заважає їх інтеграції в громаду та посилює соціальні розколи у суспільстві.

Хоча боротьба з булінгом у закладах освіти України розпочалася ще у 2019 році із запровадженням відповідного законодавства, проте ситуація й досі бажає кращого. ***З більшістю учнів 5-9 класів (10–14 років) коли-небудь неодноразово траплялася ситуація булінгу, – свідчать результати загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», яке проводилося у листопаді 2023 року – січні 2024 року серед учнів 5-9 класів за сприяння Міністерства освіти і науки України.***

До 6 жовтня 2024 року поняття булінгу, антибулінгові політики закладів освіти були визначені Законом України «Про освіту», відповідальність передбачена статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», організація роботи закладу освіти у напрямку протидії булінгу та алгоритм реагування визначений Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 року.

Серед проблем правозастосування такого антибулінгового законодавства можна виокремити наступні:

- нерозуміння учасниками освітнього процесу різниці між конфліктом, булінгом та окремими проявами насильницької поведінки,
- небажання закладів освіти вирішувати ситуації, послуговуючись алгоритмами реагування на булінг і залучати на ранніх етапах інших суб'єктів реагування на булінг,
- невідповідність антибулінгових політик закладів освіти вимогам нормативних актів, їх неактуальність або й відсутність на сайтах закладів освіти/сайтах громад,
- наявність усталених переконань, що у разі виявлення факту булінгу заклад освіти «автоматично потрапляє в чорний список»,
- неякісне документування булінгу,
- складнощі у доведенні факту систематичності цькування,
- недостатня увага до заходів профілактики та протидії булінгу у місцевих програмах розвитку освіти або неможливість оцінити їх дієвість через відсутність системи вимірюваних показників,
- відсутність у державі централізованої системи моніторингу щодо кількості зареєстрованих звернень про булінг суб'єктами реагування,
- недієвість штрафу як покарання за вчинення булінгу та інші.

З 6 жовтня 2024 року законодавство про булінг і підходи до протидії йому в державі оновлюються з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми»:

- змінюється визначення самого поняття булінгу (виключається із Закону України «Про освіту» та в іншому вигляді з'являється у Законі України «Про охорону дитинства»),
- розширюється сфера дії антибулінгового законодавства закладами фізичної культури і спорту, оздоровлення і відпочинку дітей, культури та іншими колективами, де з метою навчання, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо перебувають діти (до моменту внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення винні нестимуть відповідальність лише за булінг, вчинений у межах закладу освіти),
- звужується коло суб'єктів вчинення такого правопорушення (з учасників освітнього процесу до учасників одного колективу),
- діяльність закладу освіти у сфері профілактики та протидії булінгу буде провадитися в загальному контексті боротьби з насильством та жорстоким поведінням з дітьми (у закладі освіти мають розробити і забезпечити доступ на своїх вебсайтах (у разі їх відсутності – на вебсайтах своїх засновників), з-поміж іншого, до положення про запобігання і протидію насильству та жорстокому поведінню з дітьми в закладі освіти, підготовлене з урахуванням нормативних актів, які розробить Кабінет Міністрів України).

Також на розгляді парламентського комітету Верховної Ради України перебуває пов'язаний із вищезгаданим актом [проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії насильству стосовно дітей](#)

№ 9400. Ним планується змінити підходи до відповідальності за булінг, передбачивши можливість для суду під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила правопорушення, на проходження відповідної програми **та передбачено ряд інших змін.**

Засадничі основи законодавства щодо протидії булінгу у державі досі перебувають на стадії становлення. Тим не менш прийняття нового законодавства не засвідчує наявності у державі чітко сформованої комплексної політики щодо цього питання. Важливо, аби таким законодавчим змінам передував аналіз реалізації відповідного законодавства, а такі зміни – були аргументовані і належно прокомуніковані із суспільством та, зокрема, з його виконавцями. Недостатніми є рекомендації закладам освіти «не вживати слово булінг» або замінити його «жорстоким поведженням з дітьми».

Булінг щодо дітей ВПО в цифрах

Проблема булінгу дітей ВПО на Рівненщині латентна. У медіа ми не знайшли повідомлень про цькування таких дітей у закладах освіти області. Однак про те, що дитина скаржилася на цькування у школі повідомили 20 із 97 батьків під час проведеного нами в рамках цього дослідження онлайн-опитування **(тривало з 17 липня і до 13 серпня 2024 року)**, ще 28 батьків зазначили, що дитина скаржилася на конфлікти у школі, 19 – на агресію щодо себе. Загалом про вищезазначені прояви згадали 45 батьків, деякі з них при цьому обрали кілька проявів. Натомість опитування вчителів закладів загальної середньої освіти показало, що жодному із 199 педагогів не доводилося бути свідком булінгу (цькування) дітей-ВПО у школі. Можливо це пов'язано з тим, що більшість проявів булінгу/агресії трапляється у школі поза навчальним процесом, тому педагоги

без звернення дитини чи батьків можуть не володіти інформацією про проблему, яка потребує втручання. Також є ймовірність, що педагоги не хотіли повідомляти про такі ситуації під час нашого опитування.

Найчастіше діти скаржилися на словесні образи, здебільшого їх турбували дії однокласників і вчинялися вони поза уроками. На дії вчителів скаржилися практично стільки ж людей, скільки й на батьків інших учнів. Далі – детальніше.

В основному булінг щодо дітей вчиняли чи проявляли агресію однокласники (39 опитаних), менше – інші учні закладу – 15, вчителі – 7, батьки інших учнів – 6, вказали, що таких ситуацій із дитиною не було 52 опитаних. **Найчастіше булінг із дитиною траплявся у школі під час перерв – на коридорі, у туалеті,**

Ідальні, на спортивному майданчику, у спортзалі: про це повідомили 39 осіб, рідше – у школі, під час занять – 9 осіб, та по дорозі з школи/до школи – 9 осіб, у соціальних мережах – 3, 50 батьків вказали, що таких ситуацій із дитиною не було. **Також батьки зазначали, що «всюди», «були випадки неприємні серед дітей, які живуть у нашому домі», «в школі булінгу немає, був булінг в садочку», «у дворі».**

Здебільшого булінг проявлявся у вигляді словесних образ: про це зазначили 39 осіб, фізичне насильство (шарпання, завдання тілесних ушкоджень тощо) – 19, економічне насильство (вимагання грошей, псування речей тощо) – 2, зйомка і монтування образливих відео, поширення їх через соцмережі та інші види кібербулінгу – 2, 52 особи вказали, що таких ситуацій із дитиною не було. Проявів сексуального насильства не згадував ніхто із опитаних. **Також батьки зазначали серед проявів насильства наступні: «заниження оцінок, приниження дитини вчителем перед іншими дітьми», «підвищена увага, гадаю од не-обізнаності про хворобу дитини», «погрози здоров'ю та життю, залякування зі сторони дорослих мам і татусів», «обзивали «росіянином», «називають рускій». Також батьки зазначали: «над моїм сином знущались тільки із-за того, що він з Луганської області і він розмовляє суржиком, слово українське, слово російське. Його били три учня. Двоє тримали, а один бив».**

Результати глибинних інтерв'ю з батьками, а також отримані нами повідомлення на пошту приймальні свідчать, що прояви булінгу/агресії щодо дітей ВПО чи конфліктні ситуації у закладах освіти таки трапляються. Так, під час спілкування з батьками довідалися, що дві дитини планують змінити освітній заклад у зв'язку із цькуванням/некомфортною атмосферою у школі, а отриманий нами лист повідомляв про те, що через булінг, приниження та знуцання над двома дітьми у школі сім'я була вимушена змінити місце проживання.

Зазначимо, що з початку повномасштабної війни і до 15 липня 2024 року за даними суб'єктів реагування на булінг, до яких ми зверталися, було зафіксовано 16 скарг. 15 з них стосувалися Радивилівського ліцею № 2 ім. П.Г. Стрижака Радивилівської міської ради Дубенського району, і ще одна – Здолбунівського ліцею № 1 Здолбунівської міської ради. За інформацією Головного управління Національної поліції у Рівненській області, підтверджених рішенням суду випадків булінгу щодо дітей ВПО на Рівненщині, немає. Всі 13 звернень щодо булінгу дитини ВПО/за участі дитини ВПО, отримані поліцією, стосувалися одного закладу освіти. Жодні протоколи поліція не складала, оскільки не знайшла достатньо підстав, аби кваліфікувати дії як цькування. Зазначають, що поліція неодноразово отримувала заяви від різних сторін конфлікту. Наразі дитина змінила освітній заклад.

Тож ми розуміємо: кількість **офіційних звернень щодо булінгу**, які зареєстровані суб'єктами реагування, – це лиш «вершина айсбергу». На думку представників поліції, одна з причин, чому батьки не завжди хочуть звертатися до поліції із заявою про булінг, бо це може погіршити стосунки як зі школою, яка не визнає, що булінг у її стінах стався, так і стосунки дитини у школі. Найчастіше у разі проблемної ситуації батьки звертаються до вчителя/класного керівника дитини, – свідчать результати нашого опитування, іноді – ще й до психолога, рідше – до батьків дитини, яка кривдила їхню, про звернення до адміністрації школи та поліції під час опитування повідомила одна жінка. Ніхто із батьків не зазначав про те, що звертався до управління освіти громади, до Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації, до освітнього омбудсмена України, до правозахисних громадських організацій.

14 батьків під час нашого онлайн-опитування повідомили, що проблему булінгу вдалося вирішити і більше таких ситуацій не

траплялося, 16 вказали, що проблема булінгу вирішилася, але конфліктні ситуації ще траплялися, 5 опитаних зазначили, що проблема не вирішилася, але дитина залишилася навчатися у тому ж закладі (**двоє з батьків ні до кого не зверталися щодо проблеми; ці діти з Рівненської (4) та Сарненської (1) громади), 6 опитаних повідомили, що проблема не вирішилася і дитина була вимушена змінити навчальний заклад (ці діти із Рівненської (3) та Костопільської (2) громад, ще одна не вказана).**

Серед 14 батьків, хто повідомляв, що проблема булінгу вирішилася і більше таких ситуацій не траплялося, 9 зазначили, що заклад освіти робить достатньо для того, аби дитина почувала себе у безпеці. Цей показник свідчить про те, що батьки з більшою ймовірністю довірятимуть діям школи, якщо побачать їх ефективну реакцію на проблему, що склалася.

Щодо дій закладу, які він має вчиняти у напрямку профілактики боротьби з булінгом, то на першому місці за результатами опитування батьків проведення просвітницьких бесід з учнями – 70 відповідей, далі – інформування батьків про порядок реагування на ситуації булінгу у закладі – 46, проведення опитувань учнів, вчителів, батьків про дотримання прав учнів у закладі – 39, проведення навчання для педагогів/психологів/працівників школи – 36, встановлення камер відеоспостереження у закладі освіти, пункту охорони – 34.

Як результати опитування, так й інтерв'ювання батьків показали, що часто вони пов'язують булінг/агресію щодо їх дітей із мовою спілкування, іноді – ще й з фактом переміщення, також «не оминають» таких дітей і «класичні причини» булінгу, як от зовнішність. Вказане свідчить про те, що школи повинні провадити комплексну антибулінгову діяльність як із учнями, так і їх батьками та вчителями. Плановані заходи мають враховувати

специфіку булінгу дітей ВПО, яка часто пов'язана із питаннями мови та переміщення – для цього є потреба залучати педагогів окремих предметів (історії, мови тощо). Важливо, аби шкільний психолог працював із шкільним колективом «на випередження», а за наявності проблеми у закладі – консультувався консультуванням із елементами відновного підходу. Необхідно, щоби й увесь педагогічний колектив, та особливо класні керівники, при комунікації із дітьми використовували саме відновні, а не каральні підходи (детальніше про переваги відновного підходу поговоримо у розділі про кращі практики протидії булінгу). Також класним керівниками/психологам варто проводити більше позакласних активностей, які допомагають здружувати колектив – не обов'язково екскурсії (не завжди безпекова ситуація це дозволяє), а інтерактивні заняття. Розповідати батькам/дітям про булінг слід доступною мовою, залучати для цього представників соціальних служб, поліції, інших суб'єктів реагування на булінг. Разом з тим, заклад освіти має працювати над адаптацією дітей ВПО у шкільний колектив, що дозволить таким дітям почувати себе більш безпечно та впевнено, допоможе набути нові соціальні зв'язки та проявити себе. Для цього заклад має налагодити роботу не лише із дітьми, але працювати у партнерстві із батьками, залучаючи їх до шкільних активностей та підтримуючи системну комунікацію.

Аналіз результатів онлайн-опитування 199 представників закладів освіти показує, що представники адміністрації закладу можуть ствердно зазначити, чи відбуваються, чи ні певні процеси у закладі (публікація документів, впровадження програм, проведення моніторингу), в той же час як педагоги, рідше – психологи) не завжди володіють такою інформацією. Це свідчить про те, що представники адміністрації закладів/психологи недостатньо інформують педагогів про таку діяльність. Хоча й маємо відзначити, що 186 опитаних повідомляли, що

інструктажі/навчання щодо протидії булінгу проводилися у закладі освіти. Тож рекомендуємо представникам адміністрації/психологам на початку навчального року проводити вступний «інструктаж» педагогам, аби ознайомити їх із антибулінговою діяльністю закладу освіти та їх роллю в цьому процесі.

Щодо найдієвіших напрямків протидії булінгу на думку педагогів, то 81 опитаний вказав, що це – організація просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному», 39 – обрали проведення тренінгів для працівників школи щодо профілактики і протидії булінгу у школі, 32 – активну і систематичну просвітницьку роботу з батьками учнів, 27 – забезпечення закладу технічними засобами спостереження (встановленням камер спостереження на коридорі, у їдальні тощо), 12 – тісну співпрацю із органами Національної поліції та офіцерами громад. Ще 6 опитаних зазначили, що це має бути комплекс заходів.

Загальний огляд місцевих програм у контексті протидії булінгу

Діяльність із протидії булінгу у закладах освіти здійснюється у межах реалізації місцевих програм розвитку освіти, протидії насильству, профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю. Однак в рамках цього дослідження останні не перебували у фокусі нашої уваги. Також маємо зазначити, що громади інтегрують у свої програми та/або практику їх реалізації й деякі заходи, передбачені [Національною стратегією](#) розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (схвалена 25 травня 2020 року Указом Президента України № 195/2020) та [Концепцією безпеки закладів освіти](#) (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р).

Програма розвитку освіти Рівненської області на 2022 – 2024 роки (схвалена [розпорядженням](#) голови облдержадміністрації № 568 від 26.07.2021 року та затверджена [рішенням](#) Рівненської обласної ради № 248 від 19.08.2021 року) містить лише один захід, який стосується протидії насильству та булінгу, він сформульований дуже узагальнено («забезпечення створення в закладах освіти безпечних умов навчання, зокрема щодо запобігання та протидії насильству та булінгу (цькуванню), формування культури недискримінаційної, ненасильницької, безконфліктної комунікації, здорового та безпечного способу життя»), конкретних вимірюваних показників досягнення запланованих результатів немає, коштів на його реалізацію не передбачено. Звіти свідчать, що робота в напрямку ведеться, однак формулювання програми не дозволяють виміряти її ефективність.

[Програма розвитку освіти міста Рівного на 2021-2024 роки](#) (затверджена рішенням Рівненської міської ради № 41 від 11.02.2021 року) містить окремий проєкт «Протидія булінгу», а

також ряд заходів, що сприяють боротьбі з цькуванням, передбачений і в розділі VIII «Соціально-психологічний супровід освіти», зокрема, впровадження відновних практик та створення Шкільних служб порозуміння у закладах освіти й інші. Фінансування передбачено та виділяється лише на окремі заходи розділу VIII, інша діяльність щодо протидії булінгу здійснюється в межах посадових обов'язків відповідальних працівників. Зважаючи на результати, зазначені у Програмі, не можна говорити про можливість якісного моніторингу її реалізації. Діяльність щодо протидії булінгу проводиться, проте визначити її ефективність неможливо.

Саме тому розробляючи нові освітні програми органам влади важливо розширити перелік та конкретизувати заходи, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища, зокрема, в напрямку формування психологічної безпеки та профілактики булінгу, визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї, визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми, залучати експертне середовище та проводити консультації із громадськістю під час розробки документу. Також при розробці заходів програми врахувати потребу забезпечити належні умови для інтеграції дітей ВПО у освітнє середовище.

У рамках реалізації програм протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, які діють на Рівненщині, здійснюються загальні заходи, спрямовані на популяризацію ненасильницьких моделей поведінки, що допомагає й у профілактиці булінгу. Так, заходи як обласної програми протидії насильству, так і програми обласного центру не містять згадок про булінг у освітньому середовищі, однак **побіжно стосуються тематики булінгу**, адже булінг – це завжди про насильство, хоча

й не завжди таке насильство гендерно зумовлене. Разом з тим, боротьба із проявами домашнього насильства створює більш комфортний психологічний клімат у сім'ї, а це, у свою чергу, має відповідний вплив на дітей.

Обласна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року (*схвалена Розпорядженням голови Рівненської обласної державної адміністрації від 13 травня 2021 року № 364 та затверджена Рішенням Рівненської обласної ради від 02 червня 2021 року № 153*) відповідає Державній соціальній програмі запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, однак вона не враховує місцевий контекст та суспільний запит проблематики. Система моніторингу результатів виконання програми зрозуміла, адже наявні показники (індикатори), які мають бути досягнені у певний часовий проміжок. Серед завдань Програми: підвищення рівня проінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі; формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб (окремо виділимо захід – 2) проведення навчальних семінарів та тренінгів для педагогічних працівників за напрямом комунікаційної, емоційно-етичної компетентності за темою «Ненасильницька поведінка, ненасильницьке розв'язання конфліктів у сімейних та міжособистісних відносинах»; навчання та підвищення рівня професійної компетентності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та інші. Важливо під час розробки наступної програми не лише враховувати відповідну державну програму щодо такої тематики, але й досліджувати місцевий контекст та суспільний запит щодо проблематики та відобразити це у наповненні програми, а також залучати експертне

середовище та проводити консультації із громадськістю. Звіти про реалізацію програми варто публікувати у зручній для опрацювання формі.

Програма запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та торгівлі людьми в Рівненській міській територіальній громаді на 2022-2026 роки (**затверджена рішенням Рівненської міської ради від 18.11.2021 № 1625 (в редакції затвердженій рішенням виконавчого комітету Рівненської міської ради від 25.05.2022 № 72)**) містить більш конкретизовані заходи у порівнянні із обласною програмою. Певні заходи реалізуються у закладах освіти Управлінням освіти (як от проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, акцій для всіх учасників освітнього процесу, проведення для учнів 5-10 класів ігор за картковою ігровою методикою «Коло безпеки» для формування в учасників системи уявлень та знань про насильство), а також іншими виконавцями, зокрема, офіцерами поліції (тематичні уроки, бесіди, інші заходи просвітницького характеру). Система моніторингу результатів виконання Програми не є достатньо чіткою, оскільки відсутні показники (індикатори) її виконання, через що важче оцінити ступінь її реалізації. Під час розробки наступної програми варто вказувати конкретні індикатори (показники) для того, аби можна було відстежувати ефективність її реалізації та, за потреби, вносити поточні зміни для кращої адаптації заходів програми.

Серед проблем/викликів, які ми виявили в рамках дослідження при спілкуванні з освітянами:

- **значне навантаження на психологів у великих (по чисельності учнів) закладах освіти (необхідно внормувати кількісне навантаження на практичного психолога, адже ставка не враховує роботи психолога з педагогами та батьками учнів);**

- неефективність відповідальності за булінг у вигляді штрафу та потребу доопрацювати механізм протидії булінгу;
- вплив телебачення та інтернету на поведінку дітей (транслявання там непримітного на перший погляд насильства спричиняє засвоєння дітьми такої поведінки як норми);
- неспроможність школи самостійно вирішити проблему із цькуванням, якщо батьки не будуть приділяти цьому час і вдома.

Також під час інтерв'ю із представницею громадської організації ми виявили запити неурядового сектору до влади: менше формалізму та бюрократії при співпраці; наявність ресурсу, де була б інформація про заходи, які стосуються освіти у громаді; більше залучення неурядових організацій до різних ініціатив, наприклад, розробки стратегії розвитку громади у напрямку «Освіта»; наявність аналітики, яка б відображала ситуацію у громаді (зокрема, і щодо протидії насильству), що допомогло б показувати реальні потреби громади у підтримці щодо цього питання. Також висловлювалося бажання отримувати запит від органів влади про потреби, зокрема й поштовою розсилкою, а також необхідність публікації органами влади пріоритетних напрямків роботи у сфері освіти на певний рік.

Антибулінгові політики закладів освіти

До оновлення Закону України «Про освіту» (тобто до 6 жовтня 2024 року) кожен із закладів освіти мав розробляти, запроваджувати та публікувати на своїх сайтах чи сайтах засновників власні антибулінгові політики, а саме: **план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі**

освіти; порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти; порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування). У 2022 році Державна служба якості освіти надавала [рекомендації](#) для закладів освіти переглянути антибулінгові політики, зважаючи на те, що частина учнів можуть мати статус внутрішньо переміщених осіб, а тому вчителям окрім освітнього процесу варто звернути особливу увагу на створення безпечного освітнього середовища та забезпечення емоційних потреб учнів.

Аналіз роботи окремих закладів освіти Рівненщини щодо розробки антибулінгових політик, який проводився нами **з 16 серпня 2024 року по 9 вересня 2024 року**, виявив наявність певних проблем у цьому напрямку, що стосуються:

- **наявності політик та їх оприлюднення** (серед 19 закладів, які потрапили у нашу вибірку, план заходів на 2023/2024 навчальний рік вдалося знайти лише у 9, ще в одному закладі його не вдалося завантажити для перегляду, у деяких закладів останній план заходів опублікований ще за 2022/2023 н.р., в інших – за 2021/2022 та 2020/2021 н.р., у 4 закладів на їх сайтах/сайтах громади знайти плану не вдалося);
- **зручності пошуку таких документів на сайті** (на деяких сайтах документація, що стосується протидії булінгу розкидана у різних розділах – і у роботі психолога, і у роботі заступника директора із виховної роботи, іноді у розділі про інформаційну прозорість закладу);
- **актуальності політик** (окремої уваги заслуговує факт суперечності певних політик нормам законодавства, роз'ясненням Міністерства освіти та науки України –

передусім це стосується часу повідомлення директором закладу органів поліції про отриману заяву щодо булінгу: *директор має повідомляти поліцію не про доведений факт вчинення булінгу, а про факт цькування, який став йому відомий із заяви.* Натомість заклади освіти вбачають прерогативою створеної у закладі освіти комісії визначати, був булінг чи ні, і лиш коли визнають, що це був булінг, повідомляти поліцію).

З 6 жовтня 2024 року антибулінгові політики у закладах освіти змінюються. Заклади матимуть обов'язок розробляти і забезпечувати публікацію замість вищеперерахованих документів **положення про запобігання і протидію насильству та жорсткому поведженню з дітьми в закладі освіти.** Такий документ має розроблятися з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорсткого поведження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорсткого поведження з дітьми, які Кабінет Міністрів України має затвердити до 06.11.2024 року. Роз'яснень щодо того, як мають діяти антибулінгові політики в закладах освіти з моменту набрання чинності оновленим законодавством і до розробки нормативної бази Урядом, у публічному просторі знайти не вдалося.

Незмінно у закладі мають розробляти та опубліковувати **правила поведінки здобувача освіти в закладі освіти** і в них також мають знаходити відображення ідеї ненасильницької комунікації, толерантності та взаємоповаги один до одного. **Дуже добре, коли такі правила поведінки розробляються спільно усіма учасниками освітнього процесу – тоді вони відчуватимуть співвідповідальність за їх дотримання.** Варто розробляти правила поведінки у закладі для різних вікових груп, лиш тоді вони справді будуть змістовно доступними для тих, на кого вони поширюються. Також варто зробити їх ще й наочно доступними для учасників освітнього процесу, розмістивши у місцях загального користування.

Вважаємо за необхідне звернути увагу закладів освіти на те, що діяльність щодо профілактики та протидії булінгу має здійснюватися системно і щодо усіх учасників освітнього процесу; акти, які мають бути розроблені у закладі щодо протидії булінгу, повинні відповідати чинному законодавству і розміщуватися для ознайомлення на вебсайтах закладу освіти (а в разі відсутності – вебсайті громади) у відповідній вкладці для зручності пошуку; розробці таких документів має передувати аналіз ситуації у конкретному закладі освіти; антибулінгові політики мають бути живим інструментом, повинні відповідати викликам, які існують у освітньому середовищі, а також самій філософії захисту учасників освітнього процесу від насильства чи посягання на людську гідність; при провадженні антибулінгової діяльності варто враховувати потреби внутрішньо переміщених учнів, які мають почувати себе комфортно у закладі освіти – доречно було б розробити програму щодо адаптації дітей із числа внутрішньо переміщених у новому освітньому середовищі – це зробило б таку діяльність більш системною та полегшило моніторинг її ефективності.

Підвищення кваліфікації педагогів

Важлива передумова для належної протидії булінгу у закладі освіти – підготовлений педагогічний колектив. Це означає, що колектив не тільки знає, як діяти, якщо булінг трапився, але й працює на випередження. Для цього вчителям варто займатися самоосвітою з цього питання: додатковими можливостями для цього є курси на платформі Prometheus [«Протидія та попередження булінгу \(цькуванню\) в закладах освіти»](#), Дія.Цифрова освіта [«Школа без цькувань: частина 1. Учителю»](#) (на платформі є ще [курс для батьків](#)), ED-Era [«Недискримінаційний підхід у навчанні»](#). Чимало заходів для освітян щодо цієї теми розміщено у YouTube на каналах Всеосвіти, Освіторії, Вищої Школи адвокатури та інших.

Також вчителі можуть користуватися освітніми можливостями, які створюють для них адміністрація закладу, його засновник чи уповноважені ним установи, інститути післядипломної педагогічної освіти тощо. Як свідчать результати опитування педагогів, Рівненський обласний інститут післядипломної освіти – друга установа після самої школи, яка надає вчителям знання щодо протидії булінгу. У грудні 2022 року на базі інституту розроблено та затверджено освітню програму за напрямом створення безпечного освітнього середовища та основи надання домедичної допомоги, мета якої: підвищення рівня професійної компетентності керівних і педагогічних кадрів із питань розбудови безпечного освітнього середовища в закладі освіти; запобігання та протидії насильству та надання своєчасної допомоги, ефективної підтримки учасникам освітнього процесу у випадках насильства (булінгу, мобінгу, кібербулінгу). Одна з тем програми – «Відновний підхід. Безпечне освітнє середовище». Під час теми розглядаються такі питання як поняття відновного підходу, його відмінність від дисциплінарного, переваги та актуальність впровадження відновного підходу в освітній процес, відновні практики тощо). ***Зважаючи на «обсяги аудиторії», з якою заклад працює щорічно, він має значний потенціал для того, аби підвищувати кваліфікацію педагогів і в напрямку протидії булінгу та впровадження відновних практик у закладі освіти.***

Також зауважимо, що зважаючи на оновлення законодавства щодо протидії булінгу, важливо забезпечити для представників адміністрації закладів освіти та педагогів відповідні просвітницькі заходи.

Поліція у боротьбі з булінгом

Представники органів Національної поліції залучаються закладами освіти для розробки плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти,

беруть участь у проведенні таких заходів у формі виховних годин, тренінгів, лекцій тощо, приймають та розглядають заяви/повідомлення про булінг і проводять розслідування за таким фактом, документують правопорушення, а також обліковують кривдників та проводять з ними профілактичну роботу. Окрім ювенальних поліцейських до профілактичних заходів щодо протидії насильству долучаються і поліцейські офіцери громад. А ще у 2023/2024 навчальному році у закладах освіти з'явилися інспектори освітньої безпеки, до повноважень яких входить: запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, організація пропускнуго режиму, взаємодія з учасниками освітнього процесу, комунікація з екстремними службами, особисте реагування на правопорушення та, у разі необхідності, виклик поліції. Планувалося, що з 1 вересня 88 шкіл у 12 громадах Рівненщини мають бути охоплені офіцерами Служби освітньої безпеки. У Рівному 33 освітні заклади мають власних інспекторів освітньої безпеки.

В контексті документування булінгу поліцією зазначимо: аналіз рішень, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень та стосуються притягнення до відповідальності за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» у період із початку повномасштабної війни 24.02.2022 року і до серпня 2024 року показав, що траплялися випадки повернення на доопрацювання поліцією матеріалів справи про адміністративне правопорушення, іноді – повторно в межах одного провадження. Причини різні: матеріали справи не містять доказів, зокрема такої ознаки, як систематичність, не долучено інших відомостей, (що) необхідні для вирішення справи тощо. **Вказане свідчить, що Головному управлінню Національної поліції у Рівненській області потрібно організувати навчання для своїх працівників щодо належного оформлення матеріалів справ про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП.**

Інтеграційні практики з протидії булінгу у школах

Як попередження, так і боротьба з булінгом потребують спільних зусиль – і не лише представників поліції, закладу освіти, батьків, омбудсмена, відділу освіти, але усіх разом. І ця боротьба із булінгом має торкатися не лише роботи із тим(тією), що кривдить та постраждав (-ла) від булінгу, але й зі свідками насильства. Чому? Адже булінг насправді – колективна хвороба. Один із варіантів її профілактики – запровадження у закладі освіти відновної культури.

Відновний підхід має на меті усвідомлення людиною власної відповідальності за свої вчинки та відновлення стосунків, він передбачає залучення сторін для вирішення конфліктної ситуації. Цей підхід охоплює такі методи роботи як шкільна медіація, **тобто врегулювання спору за участі нейтрального посередника та Кола, обговорення певної ситуації учасниками на принципах рівноправності з використанням символічного предмета, що «дає право говорити»**. Запровадження шкільної медіації може здійснюватися кількома способами, один із них – створення Шкільних служб порозуміння, – в такому разі до вирішення конфліктних ситуацій залучають медіаторів-учнів, які пройшли відповідне навчання. Поширення в школах практики функціонування служб порозуміння (шкільної медіації) – один із заходів, запланованих для реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. Детальніше про роботу програми «Шкільна медіація» у закладах освіти Рівненської громади, а також додаткові інструменти у роботі психолога в напрямку профілактики булінгу – у відповідному розділі цього звіту та [публікації](#).

Ще один інструмент для використання у роботі з учнями 5-11 класів – **«Крок – освітня гра з протидії насильству»**, яка поєднує у собі казкотерапевтичні методики та ігрові практики. Гра

для молоді розроблена молоддю – командою ГО «ЕТ СЕТЕРА», яка сформувалася в результаті нетворкінгу у межах Національного університету «Острозька академія». Граючи у гру дитина має змогу обирати рішення у певній життєвій ситуації. Дитина не просто стежить за розвитком сюжету, а є його співтворцем. Після спільного проходження сценарію у класі, психолог чи соціальний педагог має змогу обговорити з дітьми ті ситуації, які трапилися. Наявні сценарії стосуються булінгу, домашнього насильства, психологічного насильства, сексуального насильства, гендерно-зумовленого насильства, дискримінації та шахрайства, та найчастіше сценарії поєднують у собі ситуації із різними типами порушення прав дитини. Серед сценаріїв є «Мене ображають через мову, якою я спілкуюся» та «Я не знаю, як сприймати переселенців». Наразі гра схвалена Міністерством освіти та науки України для використання у всіх закладах освіти. Усі охочі психологи та соціальні педагоги можуть отримати безкоштовний [доступ до гри](#) та методичних рекомендацій, заповнивши заявку на сайті. Розробники наголошують, що важливо, аби гру у закладах освіти з дітьми проводили люди, які мають фахову психологічну освіту.

Для профілактики насильства, зокрема, кібербулінгу, освітяни Рівненщини користуються й просвітницьким потенціалом кіно. Зокрема, у Гоцанській громаді діє [клуб документального кіно «Довкіл»](#), який входить у Мережу DOCU/CLUB Громадської організації «Докудейз». Він працює не лише на базі освітнього закладу, але й мандрує до глядачів у заклади культури, молодіжні простори, бібліотеки. Перегляд документальних фільмів, заснованих на реальних історіях, у яких герої змогли захиститися від цькувань, а також їх обговорення, не лише допомагає помітити прояви насильства у повсякденному житті, але й показує, що такі дії не є і не можуть бути нормою, мають і можуть бути подолані.

Відкрити [свій кіноклуб](#) Docudays UA може організація будь-якої форми власності, яка має необхідну техніку та приміщення. Щоб долучитися до мережі кіноклубів DOCU/CLUB потрібно: уважно ознайомитися з [Положенням про створення та діяльність кіноклубів Docudays UA](#), надіслати [заявку на реєстрацію кіноклубу](#), пройти онлайн-курс **«Як організувати роботу кіноклубу. Базовий курс для модераторів-початківців»** і отримати сертифікат про його успішне проходження, після погодження заявки підписати необхідний пакет документів для оформлення відносин між ГО «Докудейз» та організацією-заявником.

На завершення зазначимо, що безумовно важливо для профілактики будь-яких проявів насильства як у шкільному колективі, так і в сім'ї та суспільстві формувати культуру відповідальності, визнавши що однаково важливо і для дітей, і для дорослих знати і про свої права, і про обов'язки.

ЗАКОНОДАВСТВО

Поняття булінгу, відповідальність за його вчинення, а також юридичні механізми для боротьби з цим явищем запроваджено в нашій державі 19 січня 2019 року із набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Завдяки згаданому закону здобувачі освіти та педагогічні працівники **отримали гарантію захисту** під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю **і разом з тим зобов'язані** повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, **а педагогічні працівники – ще й мають обов'язок вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування)**. Певні обов'язки покладено і на батьків здобувачів освіти. Явище булінгу має глибоке коріння і без участі усіх зацікавлених у тому, аби його викоринити – не обійтись.

*Неповне розуміння учасниками освітнього процесу, що таке булінг і яка різниця між булінгом і конфліктом – одна із найпоширеніших проблем, з якою зіштовхуються психологи/соціальні педагоги у своїй роботі у напрямку протидії булінгу. Такими є результати **дослідження** діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти в умовах повномасштабної війни, яке здійснювалося на замовлення ГО «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» за сприяння Служби освітнього омбудсмена України протягом вересня – грудня 2023 року.*

*Як **роз'яснює** Міністерство юстиції України, «не кожен конфлікт є булінгом. Цькування – це тривалі, повторювані дії, а одинична сутичка між учасниками таким не може вважатися. Наприклад, якщо друзі посварилися та побилися чи діти разом весело штовхалися, але одна із них впала і забилася – це не вважається булінгом. Проте, якщо однолітки на чолі з булером регулярно насміхалися, принижували або ховали та кидали речі дитини, штовхали, не вперше нецензурно обзивали та били, викладали в соцмережі непристойні чи відфотошоплені знімки дитини – потрібно негайно діяти».*

Таким чином, різниця між булінгом і конфліктом у систематичності проявів насильницької поведінки, а також у тому, що у конфлікті його сторони є рівними, однак у випадку булінгу спостерігається нерівність сил між тим, хто кривдить і тим, кого кривдять. Під час конфлікту кожна із сторін здатна впливати на його процес, однак під час булінгу тому, кого кривдять, завжди важче захищатися (через різницю у фізичному стані, стані здоров'я, рівні соціально-психологічної адаптованості тощо). Булінг завжди є умисним, адже спрямований на приниження іншого та домінування.

Далі проаналізуємо чинне законодавство, яке стосується поняття булінгу, а вже після того – зміни, які очікують на цю сферу з 6 жовтня 2024 року.

Закон України «Про освіту» визначає, що **булінг (цькування)** – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого (**п. 3¹ ч. 1 ст. 1**).

Типовими ознаками булінгу (цькування) вищезгаданий Закон визначає:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Одразу зауважимо, що українське законодавство сторонами булінгу називає безпосередніх учасників випадку і відносить до них:

- кривдника (булера) – учасника освітнього процесу, в тому числі малолітню чи неповнолітню особу, яка вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу;
- потерпілого (жертву булінгу) – учасника освітнього процесу, в тому числі малолітню чи неповнолітню особу, щодо якої вчинено булінг (цькування);
- спостерігачів – свідків та (або) безпосередніх очевидців випадку булінгу (цькування).

(п. 2 р. I Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»)

У світовій практиці сторін булінгу виділяють значно більше, вказуючи на те, що група спостерігачів доволі неоднорідна. Також все частіше відмовляються від вживання термінів «булер» та «жертва». Натомість використовують конструкції «той, хто булить» та «той, кого булять», як такі, які описують тимчасову, а не постійну характеристику дитини, аби не таврувати її.

Важливо зауважити, що *булінг у розумінні українського законодавця можуть вчиняти саме учасники освітнього процесу*. Стаття 52 Закону України «Про освіту» до них відносить:

- здобувачів освіти;
- педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників;
- батьків здобувачів освіти;
- фізичних осіб, які провадять освітню діяльність;
- інших осіб, що передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Відповідальність за булінг передбачена **ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення** «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Вона визначає, що булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, караються штрафом або громадськими роботами. Неповідомлення керівником закладу освіти уповноважених підрозділів органів Національної поліції України про випадок булінгу учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу або виправні роботи.

Притягатися до відповідальності за вказане правопорушення може як особа, яка його вчинила, так і її батьки, або особи, які їх замінюють у разі недосягнення такою особою 16 років.

Як зауважують у своїх рішеннях судді, «об`єктом зазначеного адміністративного правопорушення є суспільні відносини у сфері громадського (публічного) порядку під час здійснення освітнього процесу (громадський порядок та громадська безпека в освітньому середовищі). Додатковими об`єктами цього правопорушення є: психічне здоров`я, фізичне здоров`я, психологічна, фізична, економічна, сексуальна недоторканість малолітньої чи неповнолітньої особи; інших учасників освітнього процесу (якщо відносно них булінг вчиняється малолітньою чи неповнолітньою особою). Об`єктивна сторона правопорушення, передбаченого ч.3 ст.173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», виражається у формі психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій; наслідки у вигляді шкоди психічному або фізичному здоров`ю потерпілого (яка могла бути чи була заподіяна); причинний зв`язок між діянням та наслідками. Суб`єкт адміністративного правопорушення може бути як загальний, так і спеціальний (булінг стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи може бути вчинено будь-якою особою (загальний суб`єкт), а стосовно «інших учасників освітнього процесу» – лише малолітньою або неповнолітньою особою (спеціальний суб`єкт). Суб`єктивна сторона правопорушення визначається у формі прямого умислу. Кривдник усвідомлює протиправний характер свого діяння, передбачає його шкідливі наслідки та бажає настання цих наслідків».

Що ж є **ознаками булінгу**? У абз. 2 п. 4 розділу I Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), який затверджений Наказом Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2019 № 1646 вказано, що **ознаками булінгу (цькування) є систематичне вчинення учасниками освітнього процесу діянь стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, а саме:**

- умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру;
- словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи;
- будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток;
- будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів;
- інші правопорушення насильницького характеру.

Булінгу притаманна систематичність – це не одноразове діяння, а таке, що повторюються **двічі** або більше разів стосовно однієї і тієї ж особи. Однак, деякі судді **посилаються** на Постанову Верховного Суду від 25 лютого 2021 року у справі № 583/3295/19, де зазначено, що словосполучення систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) **втретє**, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків.

Також варто зазначити, що булінгом вважається діяння, при вчиненні якого не обов'язково повторюється одна і та ж форма насильства, вони можуть бути змішаними, але щодо однієї і тієї ж особи. Наприклад, психологічне та фізичне насильство.

Не менш важливо звернути увагу і на місце вчинення булінгу. До булінгу (цькування) в закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, в тому числі дорогою до (із) закладу освіти (абз. 1 п. 4 розділу I Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), який затверджений Наказом Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2019 № 1646).

Запровадження антибулінгового законодавства в Україні стало основою для впровадження у закладах освіти заходів, пов'язаних із попередженням проявів булінгу та боротьби з ним у разі виявлення. Ця діяльність комплексна, має бути постійним системним процесом, тож потребує спільної дії учнів, батьків, педагогів, психологів, керівника закладу, представників органу управління освітою, Національної поліції, служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, освітнього омбудсмена України, управління Державної служби якості освіти в області, громадських та правозахисних організацій. Кожен із згаданих суб'єктів має свою роль і може здійснювати зовсім різний вплив на ситуацію булінгу, однак вплив кожного – важливий. Та безумовно, оскільки заклад освіти має створити безпечне середовище для учасників освітнього процесу, то на нього покладається у певній мірі координаційна роль і в процесі профілактики та протидії булінгу.

Передусім заклад освіти мав розробити власні антибулінгові програми і зробити їх доступними для всіх на сайті закладу. Зокрема, до набрання чинності змінами до Закону України «Про

освіту» (тобто до 6 жовтня 2024 року) до них віднесено: план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти, порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

Ще одне завдання закладу – сформувати **комісію із розгляду заяв про випадки булінгу**, яка виконує свої обов'язки на постійній основі. Як Міністерство освіти і науки України у своєму роз'ясненні, так і освітній омбудсмен України **зазначають** про те, що керівник закладу своїм наказом створює таку комісію незалежно від того, чи отримував він заяву про випадок булінгу, чи ні. Така комісія складається з голови, заступника голови, секретаря та не менше ніж п'яти її членів. До складу комісії входять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (за наявності) закладу освіти, представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У тому разі, якщо при розгляді конкретної заяви про випадок булінгу наявний конфлікт інтересів, то в таких випадках комісія має виключити такого члена комісії, замінивши його іншим або покласти виконання на іншого члена комісії. До участі в засіданні комісії **за згодою** залучаються батьки або інші законні представники малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування), а також можуть залучатися сторони булінгу (цькування), представники інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Метою діяльності комісії є припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти; відновлення та нормалізація стосунків, створення сприятливих умов для подальшого здобуття освіти у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування); з'ясування

причин, які призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення таких причин; оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах та забезпечення таких послуг.

Важливо зауважити: **ВИЗНАЧЕННЯ** юридичного складу адміністративного правопорушення, адміністративне розслідування не є компетенцією ані комісії з розгляду випадків булінгу в закладі освіти, ані керівника закладу, ані інших учасників освітнього процесу.

Саме тому керівник закладу освіти у разі отримання заяви або повідомлення про вчинення булінгу невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби **ПОВІДОМЛЯЄ** про отримання такого повідомлення територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України (підрозділ ювенальної превенції), а у разі відсутності у територіальному підрозділі поліції ювенального поліцейського – поліцейського, який виконує такі повноваження або керівництво територіального органу поліції за допомогою телефонної лінії 102, на службовий або особистий телефон поліцейського, електронну пошту, месенджери тощо. «Керівник закладу освіти **ПОВІДОМЛЯЄ** поліцію не про доведений факт вчинення булінгу, а про випадок цькування, який став йому відомим із заяви». Факт булінгу може бути доведений лише рішенням суду, яке набрало законної сили..

Яким же чином відбувається реагування на випадки булінгу учнів у закладі освіти?

Алгоритм дій визначений Порядком реагування на випадки булінгу (цькування), який має бути затверджений у закладі освіти і доведений до відома батьків. «Типовий» порядок

затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 року. Нижче подаємо алгоритм у графічній формі.

ЗВЕРНУТИСЯ
до вчителя,
соціального
педагога,
психолога,
керівника
закладу освіти

ЗВЕРНУТИСЯ
РОЗПОВІСТИ
батькам/
законним
представ-
никам

Заява подається та розглядається відповідно до вимог ЗУ «Про освіту» та ЗУ «Про звернення громадян».

- * Важливо викласти у заяві систематичні факти булінгу, без оцінки та емоцій.
- * Найкраще подавати письмове звернення, адже в ньому можна чітко описати всі деталі, додати наявні докази для підтвердження булінгу і це полегшить його розгляд.

Примірний бланк заяви та поради щодо написання – на сайті Освітнього омбудсмена України

Подати заяву або повідомлення про випадок булінгу (цькування) в усній та (або) письмовій формі, в тому числі із застосуванням засобів електронної комунікації до суб'єктів реагування (на вибір – одному, кільком або всім)*:

- службі освітнього омбудсмена;
- службі у справах дітей;
- центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органу місцевого самоврядування;
- керівнику та іншим працівникам закладу освіти;
- засновнику (засновникам) закладів освіти або уповноваженому ним (ними) органу;
- територіальним органам (підрозділам) Національної поліції України.

- * **Зауважимо**, що суб'єктів реагування на випадки булінгу є доволі багато, що пов'язано із суттю самого цькування, стороною якого завжди є неповнолітня чи малолітня особа.

За потреби – звернутися до лікаря/психолога, аби зафіксувати завдану булінгом шкоду (за потреби).

СПРИЯТИ суб'єктам реагування на булінг при розгляді заяви/повідомлення (зокрема, за згодою залучаються до участі в засіданні комісії з розгляду випадків булінгу, яка скликається у навчальному закладі за умови звернення до нього із заявою/повідомленням).

ДІЇ ВЧИТЕЛІВ випадку виявлення булінгу дитини

- ▶ вжити **невідкладних заходів** для припинення небезпечного впливу;
- ▶ за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- ▶ звернутись (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України;
- ▶ повідомити керівника закладу освіти та принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

ДІЇ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ у випадку отримання заяви або повідомлення щодо булінгу дитини

- ▶ **невідкладно** у строк, що не перевищує однієї доби, повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);
- за потреби викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- ▶ **повідомляє** службу у справах дітей з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин;
- ▶ **повідомляє** центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг;
- ▶ **скликає** засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення.

ДІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

► **Здійснюють** перевірку інформації, що міститься у повідомленні чи заяві про вчинення булінгу, яка надійшла від суб'єктів реагування чи батьків/законних представників/дитини.

► У разі, якщо існують достатні підстави вважати, що факт булінгу був, **складають** протокол про адміністративне правопорушення і разом з іншими доказами (ст. 251 КУпАП) направляють на розгляд до місцевого суду. Якщо такі підстави відсутні – інформують про це.

Важливо! Саме на поліції як на органу, уповноваженому на складання протоколів, лежить обов'язок щодо збирання доказів. Від якості зібраних доказів часто залежить, чи буде притягнуто до відповідальності винних осіб.

Приблизний перелік доказів у справах про булінг можна знайти **тут**.

* Особливо зауважимо, що за наявності у заяві про вчинення булінгу, яка надійшла від суб'єктів реагування чи батьків/законних представників/дитини обставин, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення, відомості про це протягом доби вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

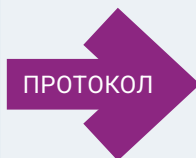

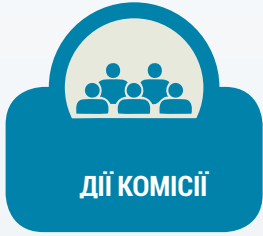
ДІЇ СУДУ

РОЗГЛЯДАЄ СПРАВУ ТА ВИНОСИТЬ ПОСТАНОВУ (СТ. 284 КУПАП):

- про накладення адміністративного стягнення,
- про застосування заходів впливу до неповнолітніх
- про закриття справи (в тому числі, й у зв'язку з відсутністю події і складу адміністративного правопорушення - найчастіше застосована підстава у справах такої категорії).

ДІЇ КОМІСІЇ

ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ

скликається керівником закладу не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення про булінг.

Строк розгляду комісією заяви або повідомлення та виконання нею своїх завдань не має перевищувати 10 робочих днів із дня отримання заяви або повідомлення керівником закладу освіти.

ЗАВДАННЯ КОМІСІЇ:

► збір інформації щодо обставин випадку булінгу (цькування), зокрема пояснень сторін булінгу (цькування), батьків або інших законних представників малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування); висновків практичного психолога та соціального педагога (за наявності) закладу освіти; відомостей служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; експертних висновків (за наявності), якщо у результаті вчинення булінгу (цькування) була завдана шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого; інформації, збереженої на технічних засобах чи засобах електронної комунікації (Інтернет, соціальні мережі, повідомлення тощо); іншої інформації, яка має значення для об'єктивного розгляду заяви;

► розгляд та аналіз зібраних матеріалів щодо обставин випадку булінгу (цькування) та прийняття рішення про наявність/ відсутність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві.

У РЕЗУЛЬТАТІ РОБОТИ комісія приймає рішення про наявність або відсутність обставин, які обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві про булінг.

У тому разі, якщо комісія приймає рішення про обґрунтованість заяви, до завдань комісії також належить:

- **оцінка потреб** сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг та забезпечення таких послуг, в тому числі із залученням фахівців служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- **визначення причин** булінгу (цькування) та необхідних заходів для усунення таких причин;
- **визначення заходів** виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування) у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування);
- **моніторинг ефективності** соціальних та психолого-педагогічних послуг, заходів з усунення причин булінгу (цькування), заходів виховного впливу та корегування (за потреби) відповідних послуг та заходів;
- **надання рекомендацій** для педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками;
- **надання рекомендацій** для батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Як ми вже й зазначали, лише суд уповноважений встановити факт булінгу і притягнути до відповідальності винних осіб. А ось заклад освіти має відновити та нормалізувати стосунки у колективі, де стався булінг. Комісія з розгляду випадку булінгу визначає **заходи виховного впливу** щодо сторін булінгу у групі (класі), де стався випадок цькування. Такі заходи реалізуються педагогічними (науково-педагогічними) працівниками закладу освіти, фахівцями служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням необхідних фахівців із надання правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги, в тому числі територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України та інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) (п. 5 [Порядку застосування заходів виховного впливу](#), що затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 від 28.12.2019 року). Психологічний та соціально-педагогічний супровід застосування заходів здійснюють у межах своїх посадових обов'язків **практичний психолог та соціальний педагог (за наявності)** закладу освіти, а в разі їх відсутності – працівники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Такий супровід передбачає діагностику рівня психологічної безпеки та аналіз її динаміки; розробку програми реабілітації для потерпілого та її реалізацію із залученням батьків або інших законних представників малолітньої або неповнолітньої особи; розробку корекційної програми для кривдника та її реалізацію із залученням батьків або інших законних представників малолітньої або неповнолітньої особи; консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу; розробку профілактичних заходів.

Оновлення законодавства у сфері протидії булінгу

Які ж зміни очікують на цю сферу з 6 жовтня 2024 року після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми»?

По-перше, змінюється визначення поняття булінгу, виключається із Закону України «Про освіту» і додається у Закон України «Про охорону дитинства» у такому вигляді:

«булінг (цькування) – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного **колективу**, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків».

При цьому Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що **«колектив** – група з двох або більше осіб, які об'єднані (організовані) відповідно до законодавства з метою здобуття освіти, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо та не перебувають між собою у трудових відносинах».

Таким чином, антибулінгове законодавство поширить свою дію **не лише** на заклади освіти, але й на заклади фізичної культури і спорту, оздоровлення та відпочинку дітей, культури та інші колективи, де з метою навчання, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо перебувають діти.

Чи охоплює поняття колективу весь шкільний колектив (вчителів, представників адміністрації і учнів, учнів усіх класів) поки не до кінця зрозуміло. Однак вже тепер очевидним є те, що батьки інших учнів однозначно не є частиною колективу з учнями – однокласниками їх дітей, а тому де-юре не можуть вчиняти булінг щодо них у контексті законодавчих змін. Тож вони, як і раніше, нести відповідальність за булінг, який вчинено їх дітьми за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», однак не будуть нести відповідальність за цією статтею у разі, якщо вони вчинять булінг самостійно. Таким чином, розширивши сферу застосування антибулінгового законодавства разом з тим законодавець звузив коло суб'єктів вчинення такого правопорушення, обмежившись учасниками колективу.

По-друге, діяльність з профілактики булінгу та його протидії буде провадитися в загальному контексті боротьби з насильством та жорстоким поведінням з дітьми. Так, Закон України «Про охорону дитинства» доповнено статтею 10-1 «Механізми унеможливлення насильства та жорстокого поведіння з дитиною», де зазначено:

«Керівники та працівники закладів (установ), молодіжних центрів, дитячих та молодіжних громадських об'єднань, інших громадських об'єднань, що є суб'єктами молодіжної роботи, в яких у колективах перебувають діти, зобов'язані сформувати середовище, вільне від насильства та жорстокого поведіння з дитиною.

Керівник закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти:

- затверджує положення про запобігання та протидію насильству та жорсткому поведженню з дітьми в закладі (установі), молодіжному центрі, дитячому та молодіжному громадському об'єднанні, іншому громадському об'єднанні, що є суб'єктом молодіжної роботи, з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорсткого поведження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорсткого поведження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов'язкове ознайомлення з ним працівників та здійснює контроль за його виконанням;
- розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорсткого поведження з дитиною в закладі (установі), молодіжному центрі, дитячому та молодіжному громадському об'єднанні, іншому громадському об'єднанні, що є суб'єктом молодіжної роботи, протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорсткого поведження з дитиною невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також **письмово** повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей;
- сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поведження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорсткого поведження, відповідної програми для таких осіб.

Працівники закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти, у разі виявлення ознак насильства або жорсткого поведження з дитиною зобов'язані:

- вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною;
- за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України;
- повідомити керівника закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти, та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження.

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування), та програм для дітей та інших осіб, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

*Суб'єкт, відповідальний за виконання програм, передбачених **частиною четвертою** цієї статті, організовує та забезпечує проходження таких програм особами, які вчинили булінг (цькування), а особами, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, – за їхньою згодою.*

*Формування та виконання програм, передбачених **частиною четвертою** цієї статті, для дітей здійснюються з урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей. Типові програми для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування), для дітей та інших осіб, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, розробляються і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалі-*

зує державну політику з питань сім'ї та дітей. Виконання програм забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

У випадках, передбачених законодавством, особу, яка вчинила булінг (цькування), за рішенням суду може бути направлено для проходження відповідної програми строком від одного до трьох місяців.

За відсутності судового рішення про направлення особи, яка вчинила булінг (цькування), для проходження відповідної програми така особа може пройти відповідну програму на добровільній основі, а діти віком до 16 років – за згодою батьків (інших законних представників дитини)».

Також працівники закладів освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури і спорту, оздоровлення та відпочинку, молодіжних центрів, дитячих та молодіжних громадських об'єднань, інших громадських об'єднань, що є суб'єктами молодіжної роботи, які контактують з дітьми, повинні бути ознайомлені з інформацією про захист дітей від усіх форм насильства, у тому числі домашнього насильства, експлуатації, найгірших форм дитячої праці або інших проявів жорстокого поводження з дитиною.

Відповідні зміни, що стосуються механізмів унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною внесено і в профільні закони «Про культуру», «Про фізичну культуру та спорт», «Про оздоровлення на відпочинок дітей», а також «Про освіту».

Зміни до законодавства зовсім змінюють підхід до діяльності закладу освіти у сфері профілактики та протидії булінгу.

Так, освітні заклади мають розробляти і забезпечити доступ на своїх вебсайтах (у разі їх відсутності – на вебсайтах своїх засновників), з-поміж іншого, до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти та положення про запобігання і протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі освіти. Ці документи мають враховувати положення Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України. Інші антибулінгові політики, зокрема, план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти, порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) з 6 жовтня 2024 року заклади освіти не зобов'язані розробляти та публікувати відповідно до змін в Законі України «Про освіту». Наразі Наказ Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 року, яким затверджено: [Порядок реагування на випадки булінгу \(цькування\) та Порядок застосування заходів виховного впливу](#) поки ще чинний, але ймовірно найближчим часом до нього внесуть зміни.

На момент фіналізації звіту нам не вдалося знайти у публічному просторі роз'яснення Міністерства освіти і науки України для закладів освіти про те, як їм діяти у цей «перехідний» період з початку 2024/2025 навчального року і до 6 жовтня 2024 року чи то пак до затвердження Кабінетом Міністрів України Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми. Зазначимо, що Кабмін має

три місяці з дня опублікування Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» (опубліковано 06.07.2024 року) на розробку нормативно-правових актів, необхідних для реалізації Закону; приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом; забезпечення приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Маємо зазначити, що в пояснювальній записці до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» зазначено, що «булінг є тим видом насильства, яке охоплюється поняттям жорстокого поводження з дитиною» і, виходячи із цього, заклад освіти тепер працюватиме для запобігання і протидії насильству та жорстокому поводженню з **дітьми** в закладі освіти. Як заклад буде працювати у напрямку запобігання і протидії насильству **щодо вчителів та інших учасників освітнього процесу** наразі невідомо.

Батьки здобувачів освіти матимуть право подавати керівнику закладу освіти (у разі вчинення жорстокого поводження з дитиною керівником закладу освіти – засновнику закладу освіти та/або уповноваженому ним органу (особі) **усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною**, а також стосовно інших учасників освітнього процесу, вимагати невідкладного (протягом однієї доби з моменту надходження) реагування на такі випадки.

Рекомендуємо подавати саме письмові заяви (скарги, повідомлення), адже це дозволить, за потреби, підтвердити факт їх подання. Також у письмовій заяві можна чітко описати всі деталі, додати наявні докази для підтвердження насильства або жорстокого поводження з дитиною і це полегшить його розгляд

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає, що дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Ці органи надають дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства. Наразі це питання регулюється Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 585 від 01.06.2020 року. У ньому передбачено, що у разі, коли дитина постраждала від жорстокого поводження, то відповідні органи проводять оцінку рівня безпеки такої дитини, а після цього – оцінювання її потреб. За результатами оцінювання потреб установлюється факт перебування дитини у складних життєвих обставинах, у разі підтвердження умов чи обставин, що негативно впливають на життя, стан здоров'я, розвиток дитини та призводять до неналежного рівня задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної належності та етнічного походження. У разі коли дитина перебуває у складних життєвих обставинах виключно у зв'язку із булінгом (цькуванням), необхідні узгоджені дії та рішення в інтересах дитини вживаються комісією з розгляду випадку булінгу (цькування), утвореною закладом освіти, в якому зафіксовано такий випадок, відповідно до Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого МОН.

За Законом України «Про охорону дитинства» батьки або інші законні представники дитини також матимуть право отримувати інформацію щодо порядку та умов проходження їхньою дитиною, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження, стала свідком насильства або жорстокого поводження, відповідних програм для таких осіб:

- програма для дитини або іншої особи, яка вчинила булінг (цькування), – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки особи, яка вчинила булінг (цькування), формування у неї нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків;
- програма для дитини або іншої особи, яка постраждала від булінгу (цькування) або стала його свідком, – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у особи, яка постраждала від булінгу (цькування) або стала його свідком, здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Маємо зауважити, що на розгляді парламентського комітету Верховної Ради України перебуває пов'язаний із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» [проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії насильству стосовно дітей № 9400](#). Він пропонує змінити у Кодексі поняття булінгу (на аналогічне з уже схваленим парламентом), вказує на систематичність діянь як ознаку булінгу (цього наразі у Кодексі не має, тож судді у своїх рішеннях часто

зауважували, що ст. 173-4 КУпАП бланкетна, тобто встановлює загальне правило і органам поліції при кваліфікації діяння варто звернутися до іншого нормативно-правового акту - профільного закону про освіту, який містить визначення поняття булінгу і його типові ознаки), роз'яснює поняття насильства, систематичності (вчинення насильства два і більше разів протягом року), колективу та посадової особи. Законопроектом передбачено:

- доповнення ст. 173-4 частиною, яка містить окремі санкції щодо вчинення булінгу посадовою особою, яка під час виконання своїх обов'язків контактує з дітьми або на яку покладено обов'язки щодо виховання чи лікування (реабілітації) дітей;
- появу нової статті у Кодексі – ст. 173-б «Неповідомлення про випадки жорстокого поводження з дитиною», натомість він виключає відповідальність за неповідомлення керівником закладу освіти уповноважених підрозділів органів Національної поліції зі статті 173-4 КУпАП;
- можливість для суду під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила таке правопорушення, на проходження відповідної програми для таких осіб, передбаченої чинним законодавством (програми для особи, яка вчинила домашнє насильство, насильство за ознакою статі чи булінг (цькування)).

Ознайомитися із порівняльною таблицею до законопроекту можна [тут](#).

До моменту внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, притягатися до визначеної відповідальності будуть особи за вчинення булінгу, що стався саме в межах освітнього процесу.

Антибулінгове законодавство - передумова для створення безпечного освітнього середовища у закладі освіти. Для його належної реалізації важливим є як однакове розуміння суспільством самого поняття булінгу, його ознак та ефективних методів боротьби з ним, так і участь всіх зацікавлених у цьому процесі. На шостий рік існування антибулінгового законодавства в Україні воно й досі перебуває на етапі становлення - деякі зміни його очікують вже у жовтні 2024 року, інші - плануються. Саме тому необхідно, аби органи влади проводили належну інформаційно-просвітницьку кампанію щодо відповідних змін, аби заклади освіти могли краще організувати роботу в напрямку протидії булінгу.

Нормативна база:

- [Декларація прав дитини](#)
- [Конвенція ООН про права дитини](#)
- [Закон України «Про охорону дитинства»](#)
- [Закон України «Про освіту»](#)
- [Закон України «Про повну загальну середню освіту»](#)
- [Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу \(цькуванню\)»](#)
- [Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» \(набрання чинності – з 06.10.2024 року, розглядався в аспекті майбутнього врегулювання відносин\)](#)
- [Кодекс України про адміністративні правопорушення](#)
- Наказ Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах

освіти» від 28.12.2019 року, яким затверджено: Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу (також наявне роз'яснення щодо застосування Наказу Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 року)

- Наказ Міністерства освіти і науки України № 293 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти» від 26.02.2020 року
- Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, схвалена Указом Президента України № 195/2020 від 25.05.2020 року
- Концепція безпеки закладів освіти, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р
- Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1044 від 19.12.2017 року зі змінами
- Положення про психологічну службу у системі освіти України, затверджене наказом МОН № 509 від 22.05.2018 року
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»,
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
- Державна соціальна програма запобігання та протидії

домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 145 від 24 лютого 2021 року

- Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 року
- Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585.

Законопроекти:

- Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії насильству стосовно дітей № 9400.

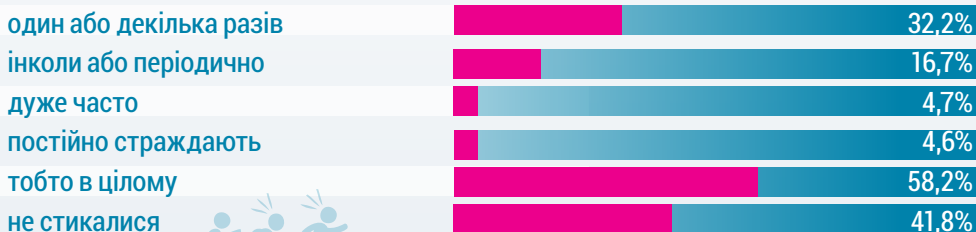
БУЛІНГ НА РІВНЕНЩИНІ МОВОЮ ЦИФР ТА ФАКТІВ

Булінг на Рівненщині перед початком повномасштабного вторгнення

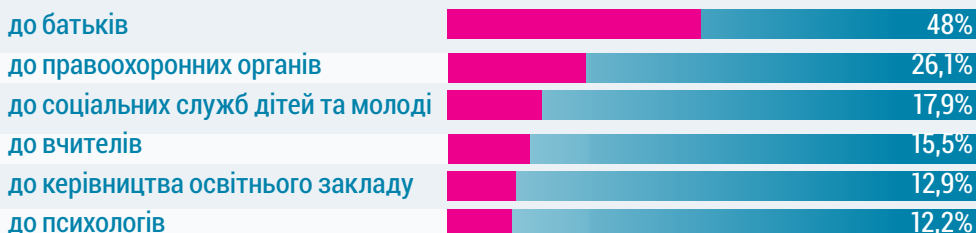
Як свідчить аналіз відкритих джерел, не так часто дослідження проблеми булінгу у шкільному середовищі Рівненщини було у фокусі уваги громадськості. Можливо це пов'язано з тим, що поняття булінгу введено у правове поле на початку 2019 року, а вже у березні 2020 року школярі були вимушені перейти на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією COVID-19, далі – на змішане і такий формат на певний період змістив акценти на інші не менш важливі речі у організації освітнього процесу. Тож тут подаємо результати тих досліджень тематики булінгу до початку повномасштабної війни, «слід» яких вдалося віднайти в Інтернеті і до проведення більшості з яких залучали молодь. Розуміння ситуації щодо булінгу у закладах освіти у відповідний період може допомогти проаналізувати нові виклики, що настали після 24 лютого 2022 року.

Так, у листопаді-грудні 2019 року серед школярів старших класів Рівненщини провели [соціологічне дослідження](#) на тему: «Цілі ООН в області сталого розвитку: Права дитини». Його організував Центр соціально-політичних досліджень кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету. Опитування в школах проводили студенти факультету історії, політології та міжнародних відносин РДГУ та члени Парламенту дітей м. Рівне. Результати показали, що 32,2% опитаних школярів [стикалися](#) з булінгом один або декілька разів, 16,7% – інколи або періодично, 4,7% – «так, дуже часто», 4,6% – «так, постійно страждають від шкільного булінгу» (тобто в цілому 58,2%), 41,8% опитаних школярів не стикалися з булінгом по відношенню до себе. 48% старшокласників [вказали](#), що у випадку булінгу за допомогою краще звернутись до бать-

чи стикалися з булінгом

до кого звернутись у випадку булінгу за допомогою краще

ків, 26,1% – до правоохоронних органів, 17,9% – до соціальних служб дітей та молоді, 15,5% – до вчителів, 12,9% – до керівництва освітнього закладу, 12,2% – до психологів.

За результатами опитування, яке проводила Національна дитяча рада західного регіону України при Уповноваженому Президента України з прав дитини серед учнів понад 200 закладів освіти в Рівненській області, **29%** опитаних учнів зазначили, що траплялися випадки, коли над ними насміхалися однокласники, інші школярі, **17%** опитаних повідомили, що траплялися випадки, коли над ними насміхалися педагоги школи чи ображали їх, 87% – були свідком того, як у школі над кимось насміхалися, ображали, чинили психологічне чи фізичне насильство. Також 7,2% вказували, що їм некомфортно у школі (гімназії, ліцеї), 11,3% опитаних – не дуже комфортно, 41,62%, – в цілому комфортно, 39,88% – комфортно. 9,5% учнів повідомили, що не почувують себе у безпеці, 12,5% опитаних – здебільшого ні,

45,45% – здебільшого так, 32,55% – «так, мені безпечно». 95,35% опитаних повідомили, що знають, що таке булінг, однак обрати правильну ситуацію, яка демонструє булінг змогли 71,5%, не вдалося 28,5% опитаних. 73% опитаних повідомили, що черпають інформацію про те, що таке булінг, інші форми насильства – у школі, 27% – у мережі інтернет. 73,5% учнів зазначили, що педагогічні працівники проводили для них просвітницькі заходи, щоб повідомити про булінг та інші форми насильства, 26,5% – вказали, що не проводили. Презентація результатів такого опитування відбулася 9 квітня 2021 року під час онлайн-форуму «Якісна освіта – безпечне освітнє середовище» і доступна для перегляду тут: [Онлайн-форум «ЯКІСНА ОСВІТА – БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ» \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=...) (34 хв).

Також варто згадати, що Управління Державної служби якості освіти у Рівненській області проводить інституційні аудити закладів, під час яких, з-поміж іншого, вивчає питання безпечно-

сті освітнього середовища. В рамках цього відбувається анкетування учнів, батьків, педагогів щодо психологічної безпеки, в тому числі й наявності булінгу. Як свідчать результати інституційного аудиту десяти закладів загальної середньої освіти Рівненщини, який проводився у 2021 році, близько **17% дітей** стикалися із цькуванням у закладах освіти, де вони навчаються. Як **азначав** у ефірі Українського радіо Рівне 21.09.2021 року начальник згаданого Управління Святослав Сидорук, далеко не всі діти та батьки розуміють, що таке булінг. У багатьох випадках психологічні служби закладів освіти недостатньо уваги приділяють цьому питанню і не передбачають заходів для запобігання булінгу. Також у дітей є певна недовіра як до батьків, так і до психологів та педагогів, адже кожна четверта дитина мовчить і ні до кого не звертається із проблемою і це ще більше її поглиблює. За результатами аудитів Управління надає закладам освіти та засновникам рекомендації, що і як варто зробити, аби покращити атмосферу у закладі.

В ході дослідження ми не знайшли даних, які б стосувалися специфічно булінгу щодо дітей ВПО у школах Рівненщини до моменту повномасштабного вторгнення.

Ситуація після повномасштабного вторгнення

Загальнодержавні тенденції

Передусім в рамках цього розділу ми не могли обійти увагою загальнонаціональне репрезентативне **дослідження** «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», яке проводилося у листопаді 2023 року – січні 2024 року серед 5576 учнів 5-9 класів (10–14 років). Нижче подаємо окремі результати, взяті із сайту OSVITA.UA для розуміння загальноукраїнського контексту щодо цієї проблеми:

- 51,3% дітей зазначили, що коли-небудь з ними неодноразово траплялася котрась із перелічених в опитувальнику ситуацій булінгу.
- 20,3% опитаних з 1 вересня 2022 року інколи потерпали від «неодноразового залякування, образ, ізоляції, розпускання чуток тощо, тобто будь-чого, що могло нанести душевний або фізичний біль», 4,4% – потерпали багато разів.
- **28,7% опитаних зазначили, що їх ображали через його / її зовнішність, 22,6% – через те, що мав/-ла дивакувату поведінку (надто активну, надто сором'язливу чи нерішучу, надто несхожу на інших тощо), 21,5% – через світогляд, відмінний від думки інших, 18,7% – через їхні уподобання чи хобі. Спостерігається цькування за мовною ознакою після початку вторгнення на рівні 8,3% для російської мови та 6,9% для української мови.**
- До вчителів звертався кожен третій з опитаних учнів, яких цькували (30,1%). Зі збільшенням віку опитаних зменшується частота звернень до будь-кого по допомогу у випадку булінгу. Якщо серед усіх опитаних учнів 5 класів частка мішеней булінгу, хто звертався до будь-кого по допомогу, становить 68,1%, то до 9 класу цей відсоток скорочується до 47,9%.

- **52,2%** учнів, які зверталися до когось по допомогу у зв'язку з булінгом, отримали позитивну реакцію та підтримку від усіх. Відповідь «дехто відреагував на прохання, дехто ні» обрало 34,9% опитаних учнів. 5,6% респондентів, які зверталися до когось по допомогу, зазначили, що ніхто не відреагував на прохання по допомогу, а 6,4% – вагалися з відповіддю на це запитання.
- **19,6%** опитаних зазначили, що вчителі або інші дорослі зі школи, які були свідками цькування, не зробили нічого. Кожен другий стверджує, що свідки булінгу поговорили з нападником, кожен третій – що поговорили з постраждалим від булінгу.
- **19,9%** респондентів повідомили, що булінг припинився після втручання дорослих, 26,1% повідомили, що стало легше, а 25% повідомили, що нічого не змінилося. Крім того, 3,8% респондентів повідомили, що булінг посилювався, а 2,5% – що він став набагато гіршим.
- **68,4%** респондентів зазначили, що булінг припинився або став трохи легшим після інтервенції психолога.

Вказані цифри свідчать про те, що з більшістю учнів 5-9 класів (10–14 років) коли-небудь траплялася ситуація булінгу. З вересня 2022 року майже четверта частина учнів інколи або багато разів потерпали від ситуацій, які могли нанести душевний або фізичний біль. Більше 52% учнів, які зверталися по допомогу у випадку булінгу, отримали позитивну реакцію та підтримку від усіх, а 46% повідомили, що булінг припинився після втручання дорослих або ж дитині стало легше. Таким чином, для боротьби з булінгом важливо, аби діти повідомляли про таку ситуацію дорослих, а ті знали, як правильно реагувати. Також і закладам освіти, і батькам необхідно працювати на попередження булінгу, виховуючи дітей у дусі поваги до інших людей, толерантності та взаєморозуміння.

Ситуація на Рівненщині

Як ми вже зазначали у попередньому розділі, Наказ Міністерства освіти і науки України № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 року визначає ряд суб'єктів реагування на булінг і особа має право самостійно обирати, до кого звертатися із заявою про цькування. Тож для того, аби дізнатися, чи отримували звернення щодо булінгу дітей ВПО на Рівненщині суб'єкти реагування, ми подали запити до Міністерства освіти і науки України, Освітнього омбудсмена України, Департаменту освіти і науки Рівненської ОДА-ОВА, Головного управління Національної поліції у Рівненській області, поспілкувалися з представниками Служби у справах дітей Рівненської обласної державної адміністрації, Служби у справах дітей виконавчого комітету Рівненської міської ради, Рівненського обласного центру соціальних служб та Рівненського міського центру соціальних служб. Також направили запит до Управління Державної служби якості освіти у Рівненській області, яке хоч не є суб'єктом реагування на звернення щодо булінгу, однак має повноваження щодо захисту прав учасників освітнього процесу і отримує скарги щодо відсутності належної реакції адміністрації закладу освіти на такі звернення.

МОН скерувало наш запит до Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації. У телефонній розмові представниця Міністерства зазначила, що МОН не є розпорядником інформації щодо кількості зареєстрованих закладами освіти звернень щодо булінгу, адже не збирає її.

У відповідь на наш запит *Служба освітнього омбудсмена України* повідомила, що з 24.02.2022 року по 15.07.2024 року отримала **2** звернення щодо булінгу у закладах загальної середньої освіти Рівненської області:

- 1) від здобувача освіти про цькування за зовнішній вигляд керівництвом закладу освіти (Вараський район);
- 2) від батьків здобувачів освіти щодо застосування вчителями школи фізичної сили до учасників освітнього процесу, та скарга на дії педагогів та директора закладу освіти

(Вараський район).

Принагідно поінформували, що заявники не повідомляли та не надавали документи про те, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.

За даними **Головного управління Національної поліції у Рівненській області**, від початку повномасштабного вторгнення в територіальних підрозділах ГУНП в Рівненській області зареєстровано **55** звернень щодо булінгу у закладах загальної середньої освіти, з них 13 за участі дітей ВПО, а саме:

- 2022 – 6, з них ВПО – 0;
- 2023 – 24, з них ВПО – 1;
- 2024 – 25, з них ВПО – **12** (Радивилівський ліцей № 2).

За цей же період, поліція повідомила, що зафіксовано **26** підтверджених рішенням суду випадків булінгу, щодо дітей ВПО – такі факти відсутні, а саме:

- 2022 – 5 (Рівненська ТГ – Квасилівський професійний ліцей; Острозька ТГ – Вілійський ліцей; Березнівська ТГ – Березнівський ліцей № 2; Повчанська ТГ – Повчанський ліцей; Рокитнівська ТГ – Дертівська Гімназія), з них ВПО – 0;
- 2023 – 15 (Дубенська ТГ – Дубенський ліцей № 7; Тараканівська ТГ – Староносаницька гімназія; Вербська ТГ – Вербський ліцей; Повчанська ТГ – Мильчанський

ліцей; Варковецька ТГ – Квітневський ліцей; Крупецька ТГ – Радивилівський професійний ліцей; Березнівська ТГ – Моквинський ліцей; Здолбунівська ТГ – Здолбунівський ліцей № 4; Вараська ТГ – Вараський ліцей № 6; Вараська ТГ – Вараський ліцей № 5; Сарненська ТГ – Сарненський ліцей № 2; Дубровицька ТГ – Берестійський ліцей; Рокитнівська ТГ – Остківський ліцей; Рокитнівська ТГ – Остківський ліцей; Сарненська ТГ – Сарненський ліцей №2), з них ВПО – 0;

- 2024 – 1 (Острозька ТГ – Могилянський ліцей), з них ВПО – 0.

Всі 13 звернень щодо булінгу дитини ВПО, отримані поліцією у 2023 і 2024 роках, стосувалися одного закладу освіти. Протоколів про адміністративні правопорушення поліція не складала, оскільки не знайшла достатньо підстав, аби кваліфікувати дії як цькування. Зазначають, що поліція неодноразово отримувала заяви від різних сторін конфлікту. Наразі дитина змінила заклад освіти.

Тетяна Михайлюк, інспекторка відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУНП в Рівненській області зазначає: «Батьки не завжди хочуть звертатися до поліції із заявою про булінг, бо вважають, що це може погіршити стосунки як зі школою, яка не визнає, що булінг у її стінах стався, так і стосунки дитини у школі. Також, звертаючись до поліції, батьки хочуть справедливості і притягнення до відповідальності кривдника, проте не завжди це є можливим через недоведення перед судом факту систематичності цькування. Деякі судді не вважають систематичністю опис кількох актів насильства у поясненнях, долучених до матеріалів одного протоколу по булінгу ... (наприклад, мають передувати протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»).

Також пані Тетяна вважає, що для того, аби побороти булінг у закладах освіти в першу чергу варто змінити підхід самих шкіл до цієї проблеми. Вона зазначає, що наразі діють помилкові твердження, що це ганьбить навчальний заклад, а тому таку «маленьку проблемку» можна вирішити самостійно. Інспекторка каже: **«Трапляється, що булінг є, дитина страждає, а школа не хоче визнавати, що проблема існує. Це не дозволяє і поліції нормально працювати, аби задокументувати факт булінгу».**

Департамент освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації у відповідь на наш запит щодо кількості звернень про булінг повідомив, що у 2022 році таких звернень не було, у 2023 році – **4** (з них щодо дітей ВПО – 1) щодо закладів: Здолбунівський ліцей № 1 Здолбунівської міської ради (дитина ВПО), Великоолексинський ліцей Шпанівської сільської ради Рівненського району, Новоселівський ліцей Млинівської селищної ради Дубенського району, Квітневський ліцей Варковицької сільської ради Дубенського району. У 2024 (на 15.07.2024) – **4** (з них щодо дітей ВПО – 1) щодо закладів: Радивилівський ліцей № 2 ім. П.Г. Стрижача Радивилівської міської ради Дубенського району (дитина ВПО), Вежицький ліцей Старосільської сільської ради Сарненського району, Здовбицький ліцей Здовбицької сільської ради Рівненського району, Озерська філія Сварицевицького ліцею Дубровицької міської ради Сарненського району. Тобто з початку повномасштабного вторгнення і до 15 липня 2024 року Департамент отримав **8** звернень про булінг, **з них щодо дітей ВПО – 2 звернення.**

Департамент також надав інформацію про кількість звернень щодо булінгу, що була зареєстрована у закладах загальної середньої освіти Рівненщини у 2022/2023/2024 роках. Тут подаємо інформацію щодо громад, де були звернення щодо булінгу, в тому числі й щодо наявності обставин, які обґрунтовують ін-

формацію про булінг, а також зазначаємо про кількість випадків за розглядом яких відповідні комісії прийняли рішення про встановлення таких обставин булінг:

№	Громади в яких зафіксовані випадки булінгу	Рік	Загальна кількість звернень щодо булінгу
1	Березнівська громада (Моквинський ліцей Березнівської міської ради)	2023	 2
2	Бугринська громада (Посягівський ліцей Бугринської сільської ради)	2023	 1
3	Вараська громада (6 звернень у 2023 році – Вараський ліцей №3, Вараський ліцей №4, Вараський ліцей №6, Більськовільський ліцей; 5 звернень у 2024 році – Вараський ліцей №3, Вараський ліцей №4, Вараський ліцей №6, Більськовільський ліцей) – по одному випадку прийняття комісіями рішень про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг у 2023 і 2024 роках	2023 2024	 11
4	Варковицька громада (Квітневський ліцей Варковицької сільської ради)	2023	 1
5	Вербська громада (Вербський ліцей Вербської сільської ради Дубенського району Рівненської області), один випадок прийняття комісією рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг	2024	 2
6	Гощанська громада (Гощанський ліцей Гощанської селищної ради Рівненської області) один випадок прийняття комісією рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг	2022	 1

№	Громади в яких зафіксовані випадки булінгу	Рік	Загальна кількість звернень щодо булінгу
7	Деражненська громада (Постійненський ліцей, Деражненської сільської ради) один випадок прийняття комісією рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг	2023	 1
8	Дубенська громада (Дубенський ліцей №1 Дубенської міської ради) один випадок прийняття комісією рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг	2023	 1
9	Дубровицька громада (2 звернення у 2022 році – Дубровицький ліцей Дубровицької міської ради; 2 звернення у 2024 році – Берестівський ліцей Дубровицької міської ради, Дубровицький ліцей Дубровицької міської ради)	2022 2023	 4
10	Здовбицька громада (Здовбицький ліцей Здовбицької сільської ради)	2024	 1
11	Костопільська громада (Костопільський ліцей №5 КМР)	2023	 1
12	Малолюбашанська громада (Мирненський ліцей Малолюбашанської сільської ради Рівненського району Рівненської області) один випадок прийняття комісією рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг	2023	 1
13	Млинівська громада (Новоселівський ліцей Млинівської селищної ради Дубенського району Рівненської області)	2023	 1
14	Острозька громада (Вілійська гімназія Острозької міської ради Рівненської області)	2022	 1

№	Громади в яких зафіксовані випадки булінгу	Рік	Загальна кількість звернень щодо булінгу
15	Радивилівська громада (Радивилівський ліцей №1 Радивилівської міської ради Радивилівської міської ради Дубенського району Рівненської області, Радивилівський ліцей №2 ім. П. Г. Стрижака Радивилівської міської ради Дубенського району Рівненської області, (1 звернення щодо ВПО)	2024	 1
16	Рівненська громада (4 звернення у 2022 році; 12 звернень у 2023 році (1 звернення щодо ВПО); 10 звернень у 2024 році (1 звернення щодо ВПО) – заклади освіти не вказані	2022 2023 2024	 26
17	Рокитнівська громада (1 звернення у 2023 році – Будівська гімназія Рокитнівської селищної ради; 1 звернення у 2024 році – Рокитнівський ліцей №2 Рокитнівської селищної ради)	2023 2024	 2
18	Степанська громада (Опорний заклад загальної середньої освіти «Степанський ліцей» Степанської селищної ради Сарненського району Рівненської області)	2024	 1

Серед закладів освіти обласного підпорядкування з початку повномасштабного вторгнення одне звернення щодо булінгу отримане у 2024 році у Спеціальній школі № 1 в смт Клевань Рівненської обласної ради. У вказаній ситуації комісія у закладі не прийняла рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію про булінг.

Таким чином, загалом кількість звернень щодо булінгу у закладах загальної середньої освіти Рівненської області за даними Департаменту освіти у 2022 році становила **8**, у 2023 – **27**, у 2024 році – **25**. **Серед цих звернень булінгу дітей ВПО стосувалися: одне звернення у 2023 році і 2 – у 2024 році.**

Кількість звернень щодо булінгу			Із них: щодо осіб з числа ВПО			К-сть випадків за розглядом яких відповідними комісіями прийнято рішення про наявність обставин, які обґрунтовують інформацію, зазначену в заяві про булінг			Із них: щодо осіб з числа ВПО		
2022	2023	2024	2022	2023	2024	2022	2023	2024	2022	2023	2024
8	27	25	0	1	2	1	3	3	0	0	0

* *Окремо маємо зауважити, що Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради повідомило нам, що у 2022 році безпосередньо вони отримали 2 звернення щодо булінгу (у РЛ № 25), у 2023 році – 3 (у РГ № 6, у РЛ №№ 9, 23), а в 2024 році – 3 (у РЛ №№ 7, 26, 27). Жодне з них не стосувалося дітей із числа ВПО, проте одне із звернень, за словами представників Управління освіти, стосувалося ситуації за участі дитини ВПО. Також у закладах освіти громади у 2022 році було зареєстровано 2 звернення (РЛ №№ 1, 11), у 2023 році – 9 звернень (РГ №№ 5, 14, 24, РЛ №№ 8, 13 (2 звернення), 15, 19, 23), у 2024 році – 7 звернень (РГ № 6, РЛ №№ 1, 2, 22, 26, «Гармонія» (2)). З них щодо булінгу дітей ВПО – жодного.*

Представниця **Служби у справах дітей Рівненської обласної державної адміністрації** під час телефонної розмови повідомила нам, що відомостей про кількість звернень щодо булінгу дітей до служб у справах дітей у громадах не мають, оскільки такої інформації не збирають. Звернень безпосередньо до Служби у справах дітей Рівненської ОДА не було. Кажуть, що служба здебільшого здійснює консультаційну підтримку у таких питаннях (зокрема, коли навчальні заклади залучають їх до роботи комісій з розгляду звернень щодо булінгу).

У **Службі у справах дітей виконавчого комітету Рівненської міської ради** з 2023 року і до серпня 2024 року звернень щодо булінгу дітей зафіксовано не було – повідомили нам під час усного звернення.

За інформацією, отриманою під час телефонної розмови у **Рівненському обласному центрі соціальних служб**, вони надають методичну підтримку місцевим центрам, звернень щодо булінгу не отримують та звітності щодо таких звернень не збирають.

Представниця **Рівненського міського центру соціальних служб** під час телефонної бесіди повідомила нам, що звернень щодо булінгу дітей, в тому числі й дітей ВПО, у школах Рівненщини з початку повномасштабної війни не отримували. Також розповіла, що звітності щодо таких фактів центр не подає.

Якщо узагальнити інформацію від тих суб'єктів реагування на булінг, до яких ми зверталися, то скарги на цькування щодо дітей ВПО отримували: Головне управління Національної поліції у Рівненській області (2023 рік – 1 скарга, 2024 рік – 12 скарг (всі стосувалися Радивилівського ліцею № 2), Департамент освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації (2023 рік – 1 скарга – Здолбунівський ліцей № 1 Здолбунівської міської ради, 2024 рік – 1 скарга – Радивилівський ліцей № 2 ім. П.Г. Стрижака Радивилівської міської ради Дубенського району), заклади освіти області (2024 – 1 скарга – Радивилівський ліцей № 2 ім. П. Г. Стрижака Радивилівської міської ради Дубенського району Рівненської області, дві скарги у закладах у межах Рівненської громади у 2023 та 2024 роках, інформацію про які ми отримали на запит у Департаменті освіти і науки РОДА, Управління освіти громади не підтвердило, хоча й зазначило, що у 2023 році отримувало звернення, яке стосувалося ситуації за участі дитини ВПО). У медіа ми не знайшли повідомлень про булінг дітей із числа ВПО у закладах освіти Рівненщини.

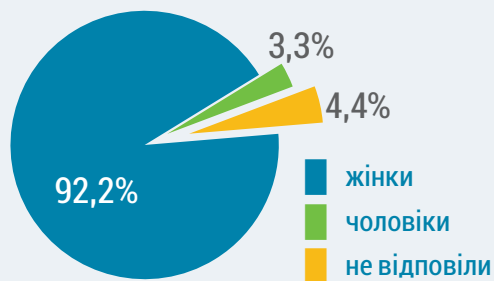
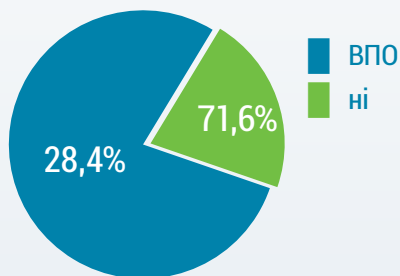
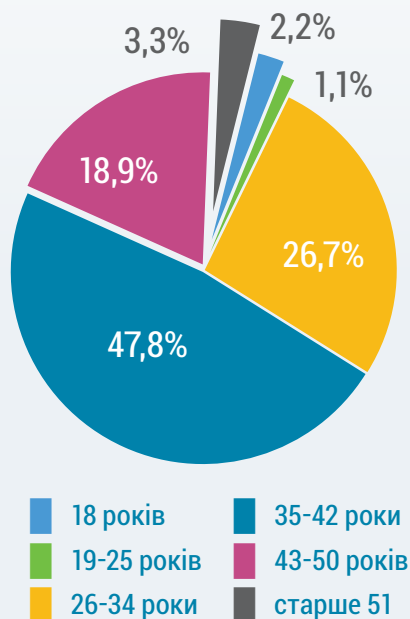
За інформацією, отриманою на наш запит в Управлінні державної служби якості освіти у Рівненській області, з початку повномасштабного вторгнення, у 2023 році та 2024 році Управління розглянуло **5 звернень щодо дотримання керівниками закладів освіти Порядку реагування на випадки булінгу (цькування).**

Зокрема, у 2023 році – в Опорному закладі Прислуцький ліцей Березнівської міської ради та Посягвівському ліцеї Бугринської сільської ради; у 2024 році – у Вербському ліцеї Вербської сільської ради, Радивилівському ліцеї №1 Радивилівської міської ради та Радивилівському ліцеї № 2 ім. П.Г. Стрижака Радивилівської міської ради (останнє стосувалося дитини ВПО). У 2022 році таких звернень не надходило. Під час розгляду звернень вивчалось питання створення безпечного освітнього середовища (вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації) у закладах освіти і дотримання керівниками Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) у закладах загальної середньої освіти.

Результати онлайн-опитування

У рамках цього дослідження з 17 липня до 13 серпня 2024 року ми провели опитування про булінг щодо дітей ВПО у закладах загальної середньої освіти Рівненщини. До опитування долучилося **317** людей, з них:

- **97 батьків** (опікунів, піклувальників, інших членів родини) дітей ВПО,
- **199 представників** педагогічних колективів закладів освіти,
- **12 представників** відділів освіти,
- **2 представники** громадських/благодійних організацій, які працюють з ВПО (дітьми ВПО),
- **а також 7 людей**, які не належать до жодної із категорій, але мають що розповісти про проблему цькування дітей ВПО.

Серед опитаних 90 людей (28,4%) є вимушено переміщеними людьми (з них 88 – батьки (опікуни, піклувальники, інші родичі) дитини ВПО та 2 людини, які не належать до представників цільових аудиторій опитування, але вони висловили бажання повідомити інформацію, яка стосується проблеми), 227 (71,6%) – ні. Стать вимушено переміщених людей: 3 чоловіки (3,3%), 83 жінки (92,2%), 4 людини не побажали відповідати на це запитання (4,4%). Вік: до 18 років – 2 людини (2,2%), 19-25 років – одна людина (1,1%), 26-34 роки – 24 людини (26,7%), 35-42 роки – 43 людини (47,8%), 43-50 років – 17 людей (18,9%), старше 51 року – 3 людини (3,3%).

65 людей (72,2%) були вимушені покинути своє місце проживання після 24.02.2022 року, 15 людей (16,7%) – після початку війни і до 24.02.2022 року, 10 людей (11,1%) – і до, і після 24.02.2022 року.

Люди перемістилися з таких областей: Донецької (21 людина), Херсонської (16 людей), Харківської (16 людей), Луганської (14 людей), Запорізької (13 людей), АР Крим (3 людей), Миколаївської (2 людини), Дніпропетровської (1 людина), Житомирської (1 людина), Київської (1 людина). Також дві людини зазначили про те, що спершу переїхали з Луганської області (а вже згодом змушені були виїхати із Харківської/Херсонської).

Наразі люди проживають у таких громадах: 59 – у Рівненській, 7 – у Вараській, 4 – у Здолбунівській, 4 – у Костопільській, одна – у Крупецькій, одна – у Білокриницькій, одна – у Млинівській, одна – у Сарненській. Також 10 людей вказали громади, звідки вони приїхали, а дві людини – не вказали громади.

Аналіз результатів онлайн-опитування батьків дітей ВПО

Серед **97** батьків (опікунів, піклувальників, інших членів родини) дітей ВПО – 88 людей є вимушено переміщеними людьми, 9 – ні. Тобто ці люди можуть не мати особистого досвіду вимушеного переміщення, однак здійснюють опіку/піклування над дітьми-ВПО.

До опитування долучилося найбільше батьків учнів 1-4 класів – 54 (55,7%), менше – 5-9 класів – 39 (40,2%), і в рази менше батьків учнів 10-11 класів – 4 (4,1%).

Найбільший відсоток дітей почав навчатися у школах Рівненщини після 24.02.2022 року – **48** відповідей (49,5%), у 2023 році – **31** відповідь (32%), значно менше – у 2024 році – **4** (4,1%). Після початку війни і до 24.02.2022 року – **14** відповідей (14,4%).

46 (47,4%) опитаних зазначили, що дитина швидко знайшла друзів у колективі та легко звикла до нового середовища (з них – 31 дитина навчається у 1-4 класах, 14 – у 5-9 класах, одна – у 10-11 класах), **36** (37,1%) вказали, що дитина певний час почувалася самотньою, але згодом звикла до нового середовища (з них – 16 дітей навчаються у 1-4 класах, 17 – у 5-9 класах, 3 – у 10-11 класах), **13** (13,4%) опитаних повідомили, що дитина досі не відчуває себе комфортно у школі (з них – 5 дітей навчаються у 1-4 класах, 8 – у 5-9 класах).

Окремо маємо **дві** різні думки батьків учнів 1-4 класів: «Дитина з аутизмом, в школі приязна, підтримуюча атмосфера», «Провчився рік в новій школі, не знайшов друзів, а отримав цькування». Серед дітей, які досі не відчувають себе комфортно у закладі освіти: 8 – із Рівненської громади, 2 – з Костопільської, по одній дитині із Вараської, Сарненської та Білокриницької громади.

20 батьків із 97 опитаних (20,6%) повідомили, що дитина скаржилася на цькування у школі, 28 батьків (28,9%) зазначили, що дитина скаржилася на конфлікти у школі, 19 (19,6%) вказали, що дитина скаржилася на агресію щодо себе, а 52 батьків (53,6%) вказали, що таких ситуацій із дитиною не було (зауважимо, що в цьому питанні, як і в деяких наступних опитані мали змогу обрати більше однієї відповіді, тож сума відповідей буде більшою за 100%).

Зауважимо, що ми вирішили запитати батьків не лише про скарги дітей на булінг, але й про випадки агресії/конфліктів, адже такі результати краще зможуть показати рівень психологічного комфорту та безпеки у закладі. Не завжди діти і батьки можуть з точністю певні дії визначити як булінг, але якщо діти наважуються розповісти про це батькам – часто це може сигналізувати про те, що «рівень дошкульності» таких конфліктів значний. Наявність у закладі освіти агресії та конфліктів свідчить про потребу психологів та педагогів працювати з такими дитячими колективами, аби не дочекатися й проявів булінгу.

Батьки учнів 10-11 класів не повідомляли про булінг; щодо учнів 1-4 класів, то тут саме про булінг зазначали 9 людей, а серед учнів 5-9 класів – 11, всього – 20 людей. ***10 з них досі не почувають себе комфортно у закладі освіти, 6 дітей – певний час почувалися самотніми, але згодом звикли до нового середовища, один учень «провчився рік в новій школі, не знайшов друзів, а отримав цькування», три дитини – швидко знайшли друзів у колективі та легко звикли до нового середовища.***

Проявляли агресію чи вчиняли булінг щодо дітей в основному однокласники: про це зазначали 39 опитаних батьків (40,2%), менше – інші учні закладу – 15 (15,5%), вчителі – 7 (7,2%), батьки інших учнів – 6 (6,2%). 52 батьки (53,6%) вказали, що таких ситуацій із дитиною не було.

Вказане свідчить про те, що майже однакове число опитаних зазначало про булінг/агресію зі сторони вчителів та батьків інших учнів. Однак зауважимо, що після оновлення антибулінгового законодавства батьки не будуть нести відповідальність за булінг за ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» у разі, якщо вони вчинятимуть такі насильницькі дії особисто, а лише у разі вчинення таких дій їх неповнолітніми дітьми.

Найчастіше булінг із дитиною траплявся у школі під час перерви – на коридорі, у туалеті, їдальні, на спортивному майданчику, у спортзалі: про це повідомили 39 осіб (40,2%), рідше – у школі, під час занять – 9 осіб (9,3%) та по дорозі з школи/до школи – 9 осіб (9,3%), у соціальних мережах – 3 (3,1%). 50 батьків (51,5%) вказали, що таких ситуацій із дитиною не було. Також батьки зазначали, що «Всюди», «Були випадки неприємні серед дітей, які живуть у нашому домі», «В школі булінгу немає, був булінг в садочку», «У дворі».

Місце вчинення булінгу важливе для пошуку ефективних шляхів боротьби з ним – воно окреслює певні неохоплені «білі плями» у закладі – місця, де відсутній належний контроль з боку дорослих. Найчастіше булінг трапляється у закладі поза уроками. Тим не менш при профілактиці булінгу найчастіше говорять про навчання педагогів/психологів виявляти булінг і протидіяти йому. Однак в цьому контексті варто говорити і про навчання усього шкільного персоналу – і охоронця, і кухаря, і завгоспа.

Зауважимо, що 94 батьки (96,9%) зазначили, що знають, що таке булінг і чим він відрізняється від конфлікту між дітьми, а один(а) – вказав(-а), що не знає різниці, ще двоє – не впевнені. Аналізуючи отримані відповіді можемо однак зауважити, що батьки розглядають явище булінгу ширше контексту, визначеного в українському законодавстві.

Здебільшого булінг проявлявся у вигляді словесних образ: про це зазначили 39 осіб (40,2%), фізичне насильство (шарпання, завдання тілесних ушкоджень тощо) – 19 (19,6%), економічне насильство (вимагання грошей, псування речей тощо) – 2 (2,1%), зйомка і монтування образливих відео, поширення їх через соцмережі та інші види кібербулінгу – 2 (2,1%), 52 батьки (53,6%) вказали, що таких ситуацій із дитиною не було. Проявів сексуального насильства не згадував ніхто із опитаних.

Також батьки зазначали серед проявів насильства наступні: «Словесні образи, заниження оцінок, приниження дитини вчителем перед іншими дітьми», «Підвищена увага, гадаю од неознаності про хворобу дитини», «Словесні образи, фізичне насильство (шарпання, завдання тілесних ушкоджень тощо), погрози здоров'ю та життю, залякування зі сторони дорослих мам і татусів», «Словесні образи, обзивали «росіянином»», «Називають рускій».

Також батьки зазначали: «Над моїм сином знущались тільки із за того, що він з Луганської області і він розмовляє суржином, слово українське, слово російське. Його били три учня. Двоє тримали, а один бив».

Для вирішення ситуації булінгу найчастіше батьки/дитина зверталися до вчителя чи класного керівника дитини: про це повідомили 37 опитаних (38,1%), рідше – до психолога – 10 (10,3%) опитаних (але завжди звертаючись при цьому й до вчителя чи класного керівника дитини). Рідше, але дехто із батьків звертався і до вчителя/класного керівника дитини і до одного чи обох батьків іншої дитини – 2 відповіді, ще двоє – лише до одного чи обох батьків іншої дитини. Також 3 опитаних зазначали, що діти передусім зверталися до них із цією проблемою, а одна із них вказала, що вже згодом зверталася до вчителя/класного керівника» Також одна опитана зазначала, що зверталася «до

вчителя чи класного керівника, до представників адміністрації, до поліції/офіцера громади, дуже просили директора школи щоб найняли психолога до школи, але...психолог працює на 0,25 процентів від ставки, тому допомоги від психолога мої діти так і не дочекалися». Ніхто із опитаних не зазначав про те, що звертався до управління освіти громади, до Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації, до освітнього омбудсмена України, до правозахисних громадських організацій. 52 батьки (53,6%) вказали, що таких ситуацій із дитиною не було.

Ще 4 батьків зазначили, що нікуди не зверталися: «ситуація не повторювалась», «нікуди не зверталися, іноді пояснювала дітям», «не зверталися», «не зверталися в жодні установи чи організації, оскільки всюди там панує корупція, зневажливе і зверхнє ставлення до нас, розгільдяйство».

14 опитаних (14,4%) зазначили, що проблему вдалося вирішити і більше таких ситуацій не траплялося, 16 (16,5%) вказали, що проблема булінгу вирішилася, але конфліктні ситуації ще траплялися, 5 (5,2%) опитаних зазначили, що проблема не вирішилася, але дитина залишилася навчатися у тому ж закладі **(двоє з батьків ні до кого не зверталися щодо проблеми; ці діти з Рівненської (4) та Сарненської (1) громади), 6 (6,2%) опитаних повідомили, що проблема не вирішилася і дитина була вимушена змінити навчальний заклад (для вирішення проблеми такі батьки зверталися до вчителя або класного керівника, рідше – ще й до психолога; ці діти із Рівненської (3) та Костопільської (2) громад, ще одна не вказана).**

Окремо батьки зазначали «Дякувати Богу, це було не часто, зараз все нормально», «Частково. Цю проблему потрібно вирішувати не з дітьми, а з батьками, з дорослими. Бо усе про що дорослі дома говорять діти переймають, ось і виходить булінг,

треба дорослим доносити суть проблеми, але ніхто ніколи цього робити не буде, бо довести щось дорослій людині, в якій є власна правильна на її погляд думка, це дуже важко, і майже не можливо», «Інколи ситуації трапляються», «Знайшов спільну мову сам» (по одному опитаному, по 1%). 52 опитаних (53,6%) зазначили, що проблеми цькування із дітьми не було.

60 батьків (61,9%) вважають, що колектив закладу освіти робить достатньо для того, аби дитина почувала себе у безпеці від будь-яких проявів насильства, 27 батьків (27,8%) зазначають, що колектив закладу освіти має докласти більше зусиль щодо цього, а 10 батьків (10,3%) думають, що колектив робить недостатньо. **Більшість із тих, хто вважає, що колектив закладу робить недостатньо мали власний досвід боротьби з булінгом: 3 батьків із 10 змінили заклад освіти для дитини, 3 повідомляли, що ситуація булінгу не вирішилася, але дитина залишилася навчатися у тому ж закладі освіти, 2 батьків зазначали, що проблема булінгу дитини у закладі вирішилася, але конфліктні ситуації ще траплялися).**

Звертаємо увагу на ще одну деталь: серед 14 батьків, хто повідомляв, що проблема булінгу вирішилася і більше таких ситуацій не траплялося, 9 зазначили, що заклад освіти робить достатньо для того, аби дитина почувала себе у безпеці. Цей показник свідчить про те, що батьки з більшою ймовірністю довірятимуть діям школи, якщо побачать їх ефективну реакцію на проблему, що склалася. Важливо не замовчувати проблему, а визнати і вирішити її. Це сформує більшу довіру до закладу освіти.

На думку батьків, колектив закладу має більше/частіше: проводити просвітницьких бесід з учнями – 70 (72,2%), проводити навчання для педагогів/психологів/працівників школи – 36 (37,1%), проводити опитування учнів, вчителів, батьків про

дотримання прав учнів у закладі – 39 (40,2%), інформувати батьків про порядок реагування на ситуації булінгу у закладі – 46 (47,4%), встановити камери відеоспостереження у закладі освіти, пункт охорони – 34 (35,1%). Окремо батьки зазначали, що заклад має «проводити частіше заходи, які об'єднують дітей (виїзні екскурсії, квести, спортивні змагання, культурні заходи, ярмарки та ін.)», а також: «заклад робить все, щоб попередити такі ситуації», «в нас гарний заклад», «все добре» (по 1%).

Також батьки ділилися й іншими думками під час опитування, більшість із яких стосувалася методів боротьби з булінгом: **«Раджу не проживати те життя, яке прожили діти ВПО, а вчителям пройти якісь психологічні курси, щоб допомагати у вирішенні конфліктів. А не навпаки розпалювати ворожнечу серед дітей», «Провести бесіди і тренінги з самими педагогами, оскільки бувають випадки упередженого ставлення до дітей ВПО», «Вчителі повинні зупинити конфлікт», «Я вважаю що з булінгом треба боротися, в першу чергу починати з дорослих, бо діти злими не народжуються, на це впливає соціум і безпосередньо батьки, як дорослі себе поведуть дома, так і діти в основному їх копіюють».** Також респонденти висловлювали свою думку, що причина булінгу – те, що людям не подобається, коли хтось розмовляє російською мовою.

Інші респондент(к)и, які не належать до жодної із категорій, але самі є вимушено переміщеними й мали що розповісти про булінг дітей ВПО у школах Рівненщини, зазначали як про випадки цькування через мову, так і про те, що їм такі випадки невідомі. До прикладу, окремі коментарі: «Дуже багато дітей знущаються над російськомовними дітьми, доходить до того що б'ють за те що говорять російською», «Явища булінгу дітей ВПО, яке пов'язане з вживанням російської мови не зустрічалося. Іноді чула відгуки про особливості спілкування з дітьми ВПО з приводу їх особистісних характеристик».

Результати глибинних інтерв'ю

На додаток до онлайн-опитування ми провели **13 глибинних інтерв'ю із його учасниками**. Спілкувалися з 4-ма батьками, які зазначали у опитуванні про будь-які прояви цькування чи агресії щодо дитини у закладі, та з 9-ма, які повідомляли що подібних ситуацій із дитиною не траплялося.

Проводили глибинні інтерв'ю на основі попередньо розроблених питань, однак адаптовували їх для конкретних життєвих ситуацій. Запитували респонденток про громаду, з якої вони прибули на Рівненщину, де проживають, у якій школі навчається дитина і чи це єдина школа, яку вона відвідувала на Рівненщині. Довідувалися про те, чи відчували батьки підтримку від навчального закладу (класного керівника дитини, психолога), спрямовану на інтеграцію дитини у нове середовище і яку; чи були випадки, коли вони або ж їх діти відчували упереджене ставлення до себе; чи ознайомлювали їх із порядком реагування на булінг у закладі; що на їх думку сприяє комфортній і безпечній обстановці у школі.

Батьків, які під час опитування повідомляли про наявність булінгу/агресії/конфліктів у дитини в школі, під час інтерв'ю додатково запитували, в чому вони проявлялися, хто такі дії вчиняв; якою була їх реакція на ситуацію; як дитина пережила такий досвід, чи зверталися за допомогою до фахівців (наприклад, психолога); якою була реакція закладу освіти на ситуацію; що, на їх думку треба зробити, аби такі ситуації у закладі освіти не траплялися. Також давали батькам можливість розповісти й іншу інформацію, яка стосується цього питання і є для них важливою.

Усі учасники інтерв'ю – жінки. Восьмеро проживають у Рівненській громаді, по двоє – у Вараській та Білокриницькій, одна – у

Костопільській. Їх сім'ї переїхали на Рівненщину із різних областей: Херсонської, Донецької, Луганської, Запорізької, Київської, Харківської. Одна із сімей має досвід подвійного переселення. Діти навчаються у різних класах: і в початковій школі, і в середній, і в старшій. Одна дитина – з особливими освітніми потребами. Троє жінок мають три і більше дітчини. Оскільки обумовлювали для наших респонденток, що розмови є конфіденційними і для цілей цього дослідження зможемо зазначити лиш їх ім'я, то певну інформацію, яка може персоналізувати людей, як от назву освітнього закладу, виключили із опису.

Отож, більшість респонденток, розповідали, що школа, де дитина наразі навчається – це єдина школа на Рівненщині, в якій дитина почала здобувати освіту з моменту вимушеного переміщення. Деякі повідомляли про зміну освітнього закладу дитиною/дітьми та обумовлювали це сімейними обставинами: не було з ким залишити дитину; переїхали з гуртожитку; змінили місце проживання; перейшли з онлайн навчання на офлайн в навчальних закладах Рівненської області. Разом з тим, у процесі інтерв'ю ми з'ясували, що дві дітчини планують змінити навчальний заклад у зв'язку із цькуванням/некомфортною атмосферою у школі. Також на пошту приймальні ми отримали лист від однієї із жінок, яка проходила опитування в рамках нашого дослідження: **«Добрий день! Повідомляю, що із-за булінгу, приниження і знущанням на моїми дітьми (13 і 8 років) ми були вимушені переїхати в іншу область та місто. З дітьми вже працює психолог. Допоможіть іншим дітям з Донеччини!!!!!!»**. Ще одна із респонденток у процесі інтерв'ю повідомила про зміну форми навчання дитиною через складнощі із інтеграцією. Так, **Ольга розповіла, що переїхавши на Рівненщину її старший син разом з другом пішли навчатися у один із рівненських закладів, однак, оскільки у випускному класі діти вже мали сформований колектив, їм важко було інтегруватися. З другого семестру син перейшов на сімейне навчання і приходив до школи лиш здати**

контрольні. Також вона розповіла, що вчителі просили дитину під час занять більше спілкуватися українською, а дитина хоч і володіє мовою, однак через те, що в побуті спілкується російською, мала складнощі з тим, аби пригадати якийсь термін.

Маємо зазначити, що робота шкільного колективу у напрямку інтеграції дитини – це хороше «щеплення» проти булінгу, адже допомагає дитині відчувати себе частиною колективу, набуті соціальні зв'язки, проявити себе. Звісно, найважливіша роль у процесі інтеграції належить саме школі, але цей процес не може бути дієвим без участі батьків. Зауважимо, що під час інтерв'ю респондентки повідомляли про різну підтримку дітей у школі: роботу психолога з дитиною, особливу увагу вчительки до дитини, в якій траплялися панічні атаки під час тривоги, постійну комунікацію класного керівника/директора із батьками/дітьми щодо того, чи добре почуває себе дитина, чи все гаразд *(Наприклад, Катерина розповідала, що дітям було комфортно навчатися у сільській школі: «...директор завжди спілкувалася з дітьми і питала, чи все добре, що подобається, що ні»)*. Батьки розповідали, що діти легше адаптуються до колективу через спільні заходи, наприклад походи у театр, зоопарк, виїзні екскурсії, або свята (Шевченські дні, «День без портфелів» тощо), організації ярмарків на підтримку ЗСУ. *Так, Світлана зазначила: «Часто у закладі організують свята, лінійки, День вишиванки. Намагаються трохи відгородити дітей від війни і дати їм позитивних емоцій»*. Схвально відгукувалися батьки й про роботу пришкільних літніх таборів, під час яких діти мали більше змоги поспілкуватися у неформальній атмосфері. Зокрема, *Анастасія зауважила, що син «більше подружився з колективом, коли ходили у літній табір та мали більше вільного часу»*. У школі в них мало таких спільних позакласних активностей, які б здружували, а під час табору у них було чимало екскурсій – то в боулінг, то у пожежну частину, то в кіно. Також інтеграції дітей сприяє і наявність позакласних гуртків.

Не менш важливо для інтеграції дітей у школі ознайомити батьків із умовами у освітньому закладі, познайомити із вчителями, а також батьками однокласників їх дитини. Добре, коли таке знайомство проводиться із використанням методів, які здатні об'єднати людей, як от метод Кола, про який детальніше розповімо у розділі про кращі практики протидії булінгу. Більшість батьків під час інтерв'ю повідомляли, що «ознайомчих» батьківських зборів у закладі не проводили, кілька батьків говорили про те, що при поданні документів мали змогу поспілкуватися із директором/вчителькою і вони показали їм умови в закладі.

Одна із респонденток повідомляла, що не відчувала ніякої підтримки від закладу освіти у напрямку інтеграції дитини, лиш на початку навчання дитині дали книжечку «Переселені сонечка».

Дехто із респонденток під час спілкування зазначав, що не мав бажання, аби заклад освіти якимось чином виділяв дитину з-поміж інших, а хотів, аби ставлення до неї було таким же, як і до інших дітей. Тим не менш, заходи щодо інтеграції дитини не спрямовані на те, аби виділити її, але на те, аби вона/її батьки почували себе комфортно у закладі, аби так само, як і інші батьки були поінформовані про умови навчання/вчителів, мали можливість через участь у активностях – як класних, так і позакласних – долучатися до життя школи. І в цьому контексті дуже позитивні приклади – залучення батьків дітей ВПО до участі у роботі батьківських комітетів. Тут мова йде не про якесь відсоткове представництво, яке має бути обов'язковим, а швидше про створення можливостей для такої участі за бажанням. Під час інтерв'ю із батьками, помітили, що дехто з них має таке прагнення бути більш активно залучений до шкільного життя дітей, а хтось – уже цим займається. Чудово, коли заклади освіти чують пропозиції батьків і реагують на них і було б дуже добре, аби вони залучали батьків і до розробки шкільних політик, плану інтеграційних заходів тощо.

Систематична комунікація класного керівника і батьків теж допомагає як одним, так і іншим бути в курсі подій шкільного життя, здатна виявити «на ранній стадії» певні прояви булінгу і вчасно на їх відреагувати. Більшість батьків під час інтерв'ю розповідали про постійну комунікацію вчителя із ними через вайбер, а деякі із батьків першокласників – і про можливість поспілкуватися із вчителькою, коли забирають дітей зі школи. Також повідомляли і про проведення батьківських зборів, кілька батьків говорили, що вони відбувалися дистанційно. **Одна із респонденток, Наталія, розповіла, що за 2023/2024 навчальний рік батьківські збори проводилися один раз, якогось знайомства батьків з усіма вчителями не було, позакласних заходів у класі теж. Класний керівник скидає у групу пройти якесь опитування тощо, але активної роботи немає.**

Важливо, що певні інтеграційні заходи мають відбуватися не лише у закладах освіти, але в громаді загалом. Так, деякі із учасниць інтерв'ю повідомляли, що чимало активностей для дітей відбувається у Рівненській громаді, а добиратися туди – незручно, адже це потребує додаткових витрат часу/коштів. Респондентка із Вараша зазначала, що у громаді не вистачає позашкільних активностей для молоді: якщо щось відбувається, то більше орієнтоване на малечу або дітей молодшого шкільного віку. Серед тих організацій, які працюють з молоддю, чула лише про Пласт – як про місце, де діти можуть провести час поза школою, кудись поїхати.

Під час наших інтерв'ю деякі із батьків дітей ВПО зазначали про те, що відчували упереджене ставлення до себе/дітей у громаді. При цьому таке ставлення насамперед пов'язували із поведінкою дорослих, які обговорюють чимало питань, в тому числі тих, що стосуються політичних переконань, школи, за участі своїх дітей. **Зокрема, одна із жінок поділилася тим, що мама однокласника її дитини начебто розповідала друзям, знайомим та іншим бать-**

кам однокласників про те, що дитина не має таких навчальних досягнень, які їй зазначили у таблиці, а дитину просто жаліють, бо вона ВПО. Тож жінка хвилюється, аби з початку навчального року у дитини не виникли проблеми у школі через такі слова, адже на цей момент діти перестали спілкуватися між собою.

Наявність будь-яких упереджень щодо людини робить складнішим прийняття іншого людського досвіду, заважає ефективній міжособистісній комунікації. При цьому такі упередження можуть сформуватися не з власного досвіду спілкування з людиною, а через існуючі наративи і навішування ярликів. Саме тому важливо розуміти, що ми не завжди можемо знати індивідуальний життєвий досвід людини, а тому не тільки умисні, але й необережні слова чи вчинки можуть бути дуже болісними для людини. Окрім самого контексту переміщення маємо пам'ятати, що багато людей втратили під час війни не тільки свій дім, певні соціальні зв'язки, але й рідних людей, а тому кожному важливо взаємодіяти один з одним на засадах взаємопідтримки та гуртувати свої зусилля довкола спільної мети.

Наявність будь-яких упереджень щодо людини робить складнішим прийняття іншого людського досвіду, заважає ефективній міжособистісній комунікації. При цьому такі упередження можуть сформуватися не з власного досвіду спілкування з людиною, а через існуючі наративи і навішування ярликів. Саме тому важливо розуміти, що ми не завжди можемо знати індивідуальний життєвий досвід людини, а тому не тільки умисні, але й необережні слова чи вчинки можуть бути дуже болісними для людини. Окрім самого контексту переміщення маємо пам'ятати, що багато людей втратили під час війни не тільки свій дім, певні соціальні зв'язки, але й рідних людей, а тому кожному важливо взаємодіяти один з одним на засадах взаємопідтримки та гуртувати свої зусилля довкола спільної мети.

Зазначимо, що заклад освіти має надавати батькам інформацію про булінг – як реагувати у випадку, коли така ситуація трапляється, кому подавати заяву і який порядок її розгляду, яка відповідальність за булінг. Така інформація має бути надана не просто «пасивно» шляхом публікації на сайті закладу, але й «активно шляхом повідомлення батькам на батьківських зборах чи інформування через месенджери. Деякі із батьків під час інтерв'ю повідомляли про те, що у школі їм дали настанову у випадку будь-яких проблемних ситуацій звертатися до вчительки чи директора, інші – вказували, що у школі не повідомляли, як діяти у разі булінгу, троє не можуть дати відповіді на це запитання, бо не пам'ятають/не відвідували батьківські збори.

Наприклад, Ірина зазначила, що на початку навчального року були як загальношкільні, так і класні батьківські збори, однак про булінг чи порядок реагування на нього на них не розповідали. Вчителька бажає вирішувати ситуації без повідомлення про булінг, кажучи, що все вирішиться без того. Інша респондентка, теж Ірина, вказувала, що коли тільки дитина прийшла у школу і отримувала підручники, то спілкувалися з учителькою і вона повідомила, що якщо будуть виникати якісь проблеми у школі, слід одразу їй казати, вона буде залучати психолога і спільно будуть намагатися вирішити проблему. Наталія казала, що коли подавала документи дочки для навчання у закладі, то мала розмову з директором і просила, аби звернули увагу на дітей, щоб їх не ображали, бо діти пережили окупацію (одночасно з дочкою у школу пішли ще кілька дітей із їх міста). Директор зі свого боку сказала, аби про такі ситуації не замовчували, а повідомляли їй. Ще одна Наталія зазначала, що вчителі не знайомили батьків із тим, що таке булінг і як реагувати на нього, проте представники соціальних служб та поліції розповідали про це дітям. Також вона повідомила, що сама обізнана з тим, як діяти в таких ситуаціях.

Зауважимо, що законодавством про булінг насамперед самостійно цікавляться ті батьки, чиї діти мають пов'язані з цим проблемні ситуації у школі. Так, одна із мам розповіла, що читає відповідні тематичні статті в інтернеті, та при цьому в неї ще виникає чимало запитань щодо процедури захисту прав дитини в таких ситуаціях. Зокрема, щодо можливості дитини, яка навчається у початковій школі «зібрати» якісь докази цькування, адже в освітньому закладі вона обмежено використовує мобільний телефон. Якщо цькування полягає у словесних образах, то батьки хвилюються, що в цій ситуації слово однієї дитини буде проти слова іншої і довести щось буде дуже важко.

На думку батьків, комфортна і безпечна обстановка у закладі освіти залежить і від вчителів, і від адміністрації закладу, і від батьків, а саме – як вони реагують на зауваження. У молодших класах більша роль у цьому виділяється саме вчительці, яка найбільше комунікує з дітьми. ***Так, за словами Анастасії, комфортна атмосфера у закладі – «це заслуга вчителя, бо залежить від того, як він сформував колектив». Світлана розповіла, що у комфортній атмосфері у закладі заслуга і вчителів, і адміністрації: «гарно поставлена навчальна складова», проводиться профілактична робота у школі – розповідають не термінами, а доступною мовою. І керівництво закладу не стає осторонь у цьому процесі, адже важливо перш за все налагодити стосунки у колективі, а тоді вже і навчатися дітям буде краще.***

Також батьки у цьому контексті зазначають про потребу правильно налагодити роботу із самими дітьми у закладі освіти, зокрема, розповідати їм про обов'язки, які вони мають як учні. ***На думку Наталії, тепер «діти знають тільки свої права, а обов'язків – ні», раніше в освіті був «перегиб» на обов'язки, тепер – на права, а треба, аби була «золота середина».***

За результатами інтерв'ю батьків щодо наявності булінгу/агресії/конфліктів у закладі освіти, можна зазначити, що досвід кожного із дітей у школі був індивідуальний, іноді – діаметрально протилежний. Батьки розповідали як про сприятливу обстановку для дітей у закладі освіти, так і про те, що дітям не зовсім було комфортно у новому середовищі. Різниця в шкільний досвід і в дітей у межах однієї сім'ї: іноді респондентки, які мають кілька дітей, повідомляли, що деякі із їх дітей будуть змінювати освітній заклад через конфліктні ситуації, а інші – продовжать навчання, бо у класі хороша атмосфера, класний керівник піклується, аби прикрих ситуацій не траплялося.

Простіше, однак не завжди легко, було адаптуватися у шкільному середовищі дітям, які пішли до 1 класу, адже вони потрапили у ще не сформований колектив. Усі діти у класі – новенькі. Для кожного із дітей цей досвід школи – перший. *Так, Марія розповіла, що «у закладі підтримуюча атмосфера, жодного цькування не було». Світлана повідомила, що її дитина пішла у 1 клас у минулому навчальному році. У садочку щодо дитини був булінг – як зі сторони дітей, так і зі сторони вихователів. Скаржитися жінка не захотіла, бо побачила, що жодних змін не буде, а змінювати заклад не побажала, аби не піддавати дитину новому стресу. Натомість обстановкою у школі задоволена, і дитина любить ходити туди. Через те, що відвідує групу продовженого дня, то спілкується також із дітьми й з інших класів. За словами жінки, на дитячі конфлікти у школі вчителька дуже добре реагує: коли навіть діти сваряться, вона не звинувачує нікого, а розбирається у ситуації, що сталася.*

Більшість респонденток повідомили, що булінгу в освітньому закладі не було, однак **траплялися конфліктні ситуації, найчастіше їх причиною була російська мова і проявлялися вони у вигляді словесних образ.** *Так, Дар'я розказала, що з її дитиною, яка з першого класу навчається на Рівненщині, трапила-*

ся лише одна ситуація, коли однокласник назвав її «росіянка» після того, як дитина використала в розмові якесь російське слово. Ірина зазначила, що поза уроками надворі діти називали сина «росіянином». Дитина за власним бажанням перейшла на спілкування українською мовою, та іноді не знає, як правильно сказати те, чи інше слово, тому може перепитувати, чи все добре. Батьки зверталися до вчительки щодо цього, однак вона не пов'язує це із мовою, бо каже, що дитина, на відміну від дітей у класі, спілкується більш літературною мовою. Наталія розповідала, що у класі до дочки добре ставлення, діти здружилися, однак траплялися неприємні ситуації, коли діти з інших класів в коридорі словесно ображали дітей через мову.

Ще одна респондентка повідомила, що її діти у школі зазнавали як словесних образ, так і фізичного насильства. Зокрема, розповідала, що **дітей ображали, бо вони не так розмовляли та не звідси** (менша дівчинка говорила російською мовою, старші – переходили на українську мову, але із суржигом). Щодо вчителів, то жодних проблем через мову з ними не було. У дітей була різна реакція на образи – менша дитина дуже спокійна і плакала від того, а ось син на такі дії міг відповідати бійкою чи огризатися. Меншу дівчинку ображали старші дівчата, то з ними у школі провели профілактичну бесіду. Жінка повідомила, що її діти про ситуацію розповідали їй і казали, що не хочуть йти до школи. Образи діти відчували як зі сторони однокласників, так й інших дітей та батьків учнів, ситуації траплялися як у школі, так і на зупинці громадського транспорту, яким діти добираються до школи. Зокрема, батьки інших школярів кричали на дітей, звинувачували їх у тому, що вони себе не так ведуть. Писати заяви про булінг не хотіла, бо їй шкода директорку, яка старається. Зверталася до класних керівників і директорки усно, але суттєвих змін не було. Після однієї із конфліктних ситуацій із дітьми та їх батьками, поліція і представники соціальних служб мали спільну бесіду у школі, після чого ситуація трохи поліпшилася.

Траплялося, що **словесні образи дитини стосувалися її сім'ї**. Так, одна із жінок розповіла, що якимось її дитина прийшла зі школи дуже засмучена через те, що її образив однокласник. Після цього жінка написала у групу, аби батьки того хлопчика поспілкувалися з ним вдома і таких ситуацій більше не траплялося. Реакції від батьків іншої дитини у групі не було, як і вибачень. Однак після цього вчителька зателефонувала до її дитини і намагалися в'яснити, чи її дитина «не спровокувала» такої поведінки щодо себе. «Була здивована реакцією класного керівника – я не кажу, що він винен. Просто ніхто не захотів вирішити це питання», – зазначала жінка. На її думку, в першу чергу мав реагувати класний керівник. Коли директор довідався про ситуацію, мати точно не знає. Однак після того як це сталося за його посередництвом організували збори, на яких мав бути психолог, класний керівник та батьки дітей. Жінка прийшла, однак інших батьків не було.

Не оминули дітей ВПО і «класичні» прояви булінгу, що стосуються зовнішності, зокрема, користування окулярами. За словами однієї із респонденток, вони повідомили вчительку, що у зв'язку з проблемами із зором дитина буде вимушена ходити в окулярах, тож попросили звернути увагу, аби в класі діти через це не насміхалися. Вчителька казала, що проблем із цим не буде. Але згодом на дитину говорили «очкарик». Батьки знову звернулися до вчительки, після чого вона мала розмову щодо цього і з батьками однокласників, і з дітьми. Пізніше й інші діти почали ходити в окулярах, та, як зазначила жінка, «основний удар її дитина вже взяла на себе», то далі з цим проблем у класі наче не виникало.

Також одна із респонденток повідомляла, що її дитина якимось після школи сказала, що більше туди не піде. Вона відправила дитину до психолога і після спілкування з ним донька продовжила ходити до школи, однак на майбутнє психолог порадила змі-

нити освітній заклад для дитини. Що конкретно стало причиною дискомфорту в школі в цій ситуації жінка нам не повідомила.

Насправді будь-який булінг – це очевидно погано, незалежно від того, через що він відбувається. Цькування вимушено переміщених дітей несе в собі додаткову загрозу, що ці діти не зможуть нормально інтегруватися у громаду, адже будуть почувати себе відторгнутими. Вони нові у своїх шкільних колективах, а тому зрозуміло, що до них буде підвищена увага, і найчастіше – у них мало соціальних зв'язків на новому місці, що іноді не дозволяє їм почувати себе впевненіше. Разом з тим, у таких дітей може бути особливо травматичний досвід з початку повномасштабного вторгнення і це додатково накладає свій відбиток на психологічний стан дитини. Тому будь-яке цькування таких дітей – чи то через окуляри, чи то через мову може особливо важко проживатися такими дітьми, адже вони втратили свій звичний уклад життя, а тут можуть почувати себе чужими. Тим не менш, розуміння того, що стає причиною для булінгу дитини у школі дозволяє закладу краще організувати роботу щодо профілактики цього явища. Якщо часто булінг виникає через мовне питання і факт переміщення – заклад освіти обов'язково має враховувати це, плануючи антибулінгові заходи. Можливо є потреба залучити вчителів окремих предметів, аби розповісти дітям про певні історичні процеси, колоніальну політику російської імперії щодо українських земель, в тому числі й мовну, детальніше познайомити дітей з географічними та культурними особливостями різних регіонів України, показати як місцевим дітям, так і дітям ВПО, що в них між собою насправді багато спільного, а різноманіття робить їх сильнішими. Необхідною є підтримка дітей ВПО і в процесі мовної адаптації – для цього у закладі освіти можуть бути організовані якісь додаткові факультативні заняття, які б допомогли дітям впевненіше себе почувати у спілкуванні. Також важливо сформувати і в дитячому колективі культуру взаємопідтримки, а не кепкування щодо цього.

Як свідчать результати інтерв'ю із батьками, здебільшого у випадку проблемних ситуацій у школі батьки усно зверталися щодо них до вчительки/класного керівника чи до адміністрації. Також іноді намагалися вирішити цю ситуацію самостійно, звернувшись до батьків тієї дитини, яка якимось чином ображає їхню. Якщо про ситуацію дізнавався керівник закладу, то він збирав батьків та дітей, аби обговорити проблему. Однак не завжди це дозволило вирішити ситуацію, в тому числі й через те, що деякі батьки не приходили на такі збори.

Також іноді трапляються ситуації, коли між дітьми наявні конфлікти, але діти їх готові вирішити між собою і продовжити спілкування без взаємних образ, а от батьки вчиняють дії, які лиш посилюють протиріччя. **Так, за словами Наталії, діти посварилися і помирилися, а от «коли вступають у дитячий конфлікт батьки, то це може тривати роками».**

Тож батькам треба обачно діяти в таких ситуаціях, повідомляти про них вчителя, адміністрацію, а за наявності підстав – подавати відповідну заяву з описом фактичних обставин, які свідчать про булінг. Важливо зазначити, що найчастіше проблема булінгу не вирішується без участі дорослих, вона потребує їх втручання і належної реакції. Зазначимо, що відсутність реакції на булінг чи прояви агресії здатна посилювати проблему: це завершується в тому числі й тим, що дитина змінює заклад освіти. Також відсутність відповідальності за так дії іноді призводить до зворотного насильства, спрямованого на тих, хто такі дії щодо дитини вчиняв. Про таку ситуацію нам розповідала одна із респонденток.

На думку батьків, у разі наявності проблемних ситуацій варто організовувати збори, на яких будуть присутні батьки обох дітей, дорослі – почують сторони і розберуться у ситуації, а психолог має поспілкуватися із дітьми і пояснити їм. Також

зазначали про потребу закладів освіти працювати з батьками у цьому напрямку. *Як вважає Наталія, корінь проблеми у тому, що дорослі обговорюють багато речей при дітях і діти транслюють ці думки у своїй поведінці. «Вчителі стараються, але не все у силах вчителів, бо треба працювати з батьками, бо діти – дзеркало батьків. Після того треба працювати з дітьми, а вже тоді – з батьками і дітьми разом». Жінка зазначала, що потрібно, аби школа запросила представників поліції та соціальних служб на батьківські збори і на конкретних прикладах розповіла для батьків про проблему булінгу – аби батьки поглянули на це під іншим кутом зору, спробували уявити себе на чиемусь місці. Вважає, що такі збори у школах мають проводитися систематично і бажано, аби соціальні служби якимось креативно підійшли до роботи з батьками, наприклад, у форматі вистави це подали тощо, але це не мають бути прості бесіди. Також розповіла, що було б дуже добре, аби можна було на такі збори залучати «зовнішніх» психологів, аби й вони спілкуючись із батьками могли дати їм свої настанови.*

Також важливо, аби шкільний психолог працював із дитячими колективами. Результати нашого інтерв'ю свідчать, що батькам не завжди відомо про таку роботу. Так, лиш двоє батьків ствердно повідомляли, що працював, 2 – що ні. Також одна із респонденток повідомляла, що у закладі освіти, де навчаються діти, є психолог лише на 0,25 ставки і він веде групу продовженого дня, а тому об'єктивно не має достатньо часу для роботи з дітьми. Діти мають можливість скористатися послугами безкоштовного психолога у Рівному, однак добратися до нього потребує супутніх витрат на дорогу та час, а транспорт у село, де проживає сім'я, рідко їздить.

Окрім конфліктів у закладі освіти іноді батьки розповідали про **прикрі ситуації**, які трапилися з дитиною поза межами закладу і в таких ситуаціях залучені були і діти, які проживають непода-

лік у дворі, й дорослі мешканці громади, і в тому числі й батьки однокласників. Бувало, що такі ситуації траплялися одноразово, але батьки хвилюються, аби такі болючі для дитини ситуації не повторювалися, або й не мали впливу на подальшу обстановку і в школі. Іноді, за словами батьків такі дії є систематичними, але здійснюються поза межами освітнього закладу. Так, одна із жінок розповідала, що у її дитини є певні проблеми у спілкуванні в дворі, адже є старший хлопчина, який намовляє інших не гратися з дитиною. Також цей хлопчина розповідає, що його батьки поліцейські, тобто мовляв він «під їх захистом». Батьки дитини не розуміють, як діяти в такій ситуації. Ще одна жінка поділилася історією про те, як її дитина розмовляла з дітьми на дитячому майданчику російською мовою (у школі спілкується українською, у побуті – як зручно) і мама однокласника до неї сказала: «Розмовляй українською, де ти знаходишся?». Після цієї ситуації однокласник із дитиною вже не спілкувався. Жінка каже, що напевно мама заборонила йому це.

Підсумовуючи глибинні інтерв'ю, зважаючи на висловлені батьками думки, можемо рекомендувати школам допомагати внутрішньо переміщеним учням інтегруватися у нові колективи, проводити попереднє знайомство батьків/учнів із навчальним закладом та вчителями, розповідати батькам/дітям про булінг, його ознаки, прояви, негативний вплив, відповідальність за вчинення, порядок дій у разі наявності ситуації булінгу у школі – до кого звертатися, з якою заявою і як її формувати, як діятиме заклад у разі отримання такого звернення, розповідати про ці складні речі доступною мовою, робити це у креативній формі, залучати представників соціальних служб, поліції, інших суб'єктів реагування на булінг. Також класним керівникам/психологам варто проводити більше позакласних активностей, які допомагають здружувати колектив – не обов'язково екскурсії (не завжди безпекова ситуація це дозволяє), а інтерактивні

заняття, запроваджувати у закладі освіти відновні практики реагування на ситуації насильства. У разі, якщо батьки не мають змоги з тих чи інших причин відвідати батьківські збори – надсилати певну інформацію у групу класу, як от щодо протидії булінгу.

Також рекомендуємо закладам освіти при плануванні антибулінгових заходів враховувати специфіку причин булінгу щодо вимушено переміщених учнів і за потреби залучати до таких заходів вчителів окремих предметів (наприклад, істориків, мовників).

Аналіз онлайн - опитування представників органів управління освітою

У рамках дослідження ми провели й **опитування представників органів управління освітою у громадах**, до якого долучилося 12 людей. Всі представники зазначили, що у їх громаді навчаються діти з числа ВПО. 9 представників (75%) відповіли, що відділ освіти не отримував звернень щодо булінгу таких дітей, 3 (25%) повідомили, що відділ освіти звернень не отримував, але має інформацію про фіксацію таких звернень, що стосувалися словесних образ у закладах освіти громади. 9 людей (75%) зазначали, що долучаються до роботи комісій з розгляду звернень щодо булінгу у закладах загальної середньої освіти громади, розробки плану заходів щодо протидії булінгу та його реалізації, 2 (16,7%) повідомили, що не долучаються до таких активностей, а один(-а) зазначив (-ла), що долучається при розробці плану заходів щодо протидії булінгу (8,3%). 9 осіб (75%) повідомили, що відділ організує навчання для педагогічних та інших працівників закладів освіти щодо протидії булінгу (цькуванню), 3 (25%) зазначили, що не організує. Також 9 респондентів (75%) зазначили, що на сайті освітніх закладів громади розміщена інформація про булінг (зокрема, Порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу, План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу у школі, Порядок реагування на доведені випадки булінгу в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу), 2 (16,7%) – про те, що розміщені деякі з перерахованих документів, одна людина (8,3%) повідомила, що не розміщені такі документи. 11 осіб (91,7%) вказали, що у навчальних закладах громади відбувається моніторинг дотримання прав учасників освітнього процесу, зокрема у напрямку протидії булінгу, а одна людина зазначила, що не відбувається (8,3%). 6 осіб (50%) повідомили, що у закладах освіти громади впроваджені спеціальні програми боротьби з булінгом щодо ВПО, три особи – що ні (25%) і три – що їм невідомо про це (по 27,3%).

Таким чином, $\frac{3}{4}$ представників органів управління освітою у громадах повідомляли про те, що на сайтах освітніх закладів громади розміщена уся необхідна інформація про булінг, вони долучаються до роботи шкільних комісій з розгляду звернень щодо цькування та розробки плану заходів щодо протидії булінгу, а також організують відповідне навчання для представників закладів освіти. Половина опитаних зазначила, що у закладах впроваджені спеціальні програми боротьби з булінгом щодо ВПО. Четверта частина опитаних – що їм відомо про фіксацію звернень щодо булінгу дітей ВПО у вигляді словесних образ у закладах освіти громади. Вказане свідчить, що органам управління освітою у громадах варто налагоджувати кращу комунікацію із закладами освіти, зокрема в напрямку інформування про антибулінгову діяльність закладу освіти та методичну підтримку їх у цьому процесі.

Аналіз онлайн – опитування представників педагогічного колективу

У опитуванні взяли участь **199 представників педагогічного колективу**: 164 педагоги (82,4%), 14 психологів (7%), 21 представник адміністрації закладів загальної середньої освіти (10,6%). *Зазначимо, що ми спеціально не запитували про громаду, у якій працюють педагоги, аби вони могли максимально відверто відповідати на запитання.*

175 з опитаних (87,9%) повідомили, що у їх закладі навчаються діти з числа ВПО, 22 зазначили, що ні (11,1%), двоє – не знають (1%).

164 опитаних (82,4%) вказали, що діти ВПО почувають себе комфортно у шкільному середовищі та знайшли власне коло спілкування, 7 (3,5%) повідомили, що діти не почувають себе комфортно у шкільному середовищі, важко інтегруються у колектив, 26 (13,1%) не можуть відповісти на це запитання, 2 (1%) відповіли, що діти ВПО не навчаються у закладі.

Ми усвідомлюємо, що це запитання спрямоване більш на суб'єктивне відчуття вчителя, тим не менш відповідь на нього важлива, аби зрозуміти, чи наявна і чи видима для вчителя проблема психологічного дискомфорту дітей у закладі освіти.

Жодному із опитаних не доводилося бути свідком булінгу (цькування) дітей-ВПО – про це зазначили 197 осіб (99%), а 2 (1%) відповіли, що діти ВПО не навчаються у закладі.

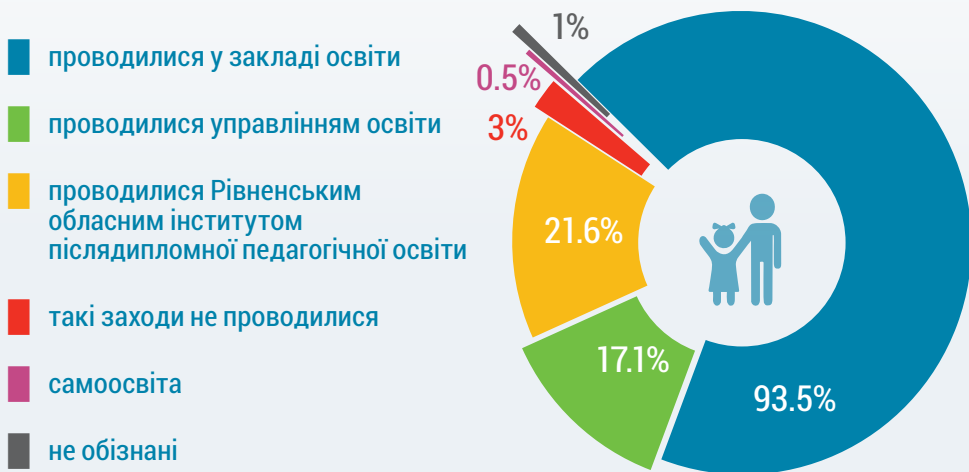
На запитання про те, у чому проявлялося цькування, 179 опитаних (89,9%) повідомили, що їм невідомо про такі ситуації, ще 8

– що таких ситуацій не було, 4 – що таких дітей у закладі нема, ще 3 – нічого не зазначили, про словесні образи повідомили 5 осіб (2,5%), про фізичне, економічне, сексуальне насильство та кібербулінг зазначила одна людина* (****однак щодо цієї відповіді маємо застереження, бо людина вказала, що не була свідком булінгу, однак вказала, що він відбувався у всіх перерахованих формах***). Також одна людина зазначила про такий прояв як ***«відповідь на незадоволення ігрових моментів»***.

З вищевказаними цифрами доречно порівняти результати нашого опитування батьків, які показали, що із 97 людей 20 повідомили, що дитина скаржилася на цькування у школі, 28 – що дитина скаржилася на конфлікти у школі, 19 вказали, що дитина скаржилася на агресію щодо себе. Загалом про вищезазначені прояви зазначили 45 батьків, деякі з них при цьому обрали кілька проявів, а 52 вказали, що таких ситуацій із дитиною не було.

Це може свідчити про те, що булінг/агресія щодо дітей чи конфлікти таки мають місце у закладах освіти, однак здебільшого трапляються саме поза навчальним процесом, тож педагоги без звернення дитини чи батьків можуть не володіти інформацією про проблему, яка потребує втручання. Також є ймовірність, що педагоги не хотіли повідомляти про такі ситуації у нашому опитуванні.

197 опитаних представників педагогічного колективу (99%) вказали, що обізнані з алгоритмом дій у разі виявлення булінгу серед учнів у закладі освіти та порядком розгляду звернень щодо булінгу, а 2 (1%) – не обізнані. Щодо інструктажів/навчань у напрямку протидії насильству, зокрема булінгу/кібербулінгу, то 186 опитаних (93,5%) повідомили, що такі активності проводилися у закладі освіти, 34 (17,1%) зазначали, що такі заходи проводилися управлінням освіти, 43 (21,6%) вказували, що проводилися Рівненським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, 6 педагогів (3%) – зазначили, що такі заходи не проводилися. Одна людина (психолог) ще повідомила (-в) про самоосвіту (0,5%).

104 опитаних (52,3%) зазначили, що у закладі впроваджені спеціальні програми боротьби з булінгом щодо ВПО, **62** опитаним (31,2%) про це невідомо (**61 педагогу і одному психологу**), **33** людини (16,6%) повідомили, що такі програми не впроваджені. Зауважимо, що з **62** опитаних, яким невідомо про такі програми, лише **9** зазначали, що діти-ВПО у закладі не навчаються, **одна** людина – що не знає, чи такі діти навчаються, у інших опитаних такі діти у закладі є.

Щодо найдієвіших напрямків протидії булінгу, то 81 опитаний (40,7%) вказав, що це – організація просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному», 39 (19,6%) – обрали проведення тренінгів для працівників школи щодо профілактики і протидії булінгу у школі, 32 (16,1%) – активну і систематичну просвітницьку роботу з батьками учнів, 27 – забезпечення закладу технічними засобами спостереження (встановленням камер спостереження на коридорі, у їдальні тощо), 12 (6%) – тісну співпрацю із органами Національної поліції та офіцерами громад. Ще 6 опитаних зазначили «всі вказані напрямки», також вчителі вказували, що «це має бути комплекс заходів», «всі напрямки, які вказані є дієвими і мають бути пов'язаними».

- Цікаво, що з 14 опитаних психологів, 12 вважають найдієвішим напрямом протидії булінгу організацію просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному», ще по одній відповіді – тісна співпраця із органами Національної поліції та офіцерами громад і забезпечення закладу технічними засобами спостереження (встановленням камер спостереження на коридорі, у їдальні тощо).
- Щодо 21 представника адміністрації закладів освіти, то їх думки вже розділилися: 8 вважають найдієвішим напрямом протидії булінгу організацію просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному», 5 – проведення тренінгів для працівників школи щодо профілактики і протидії булінгу у школі, 4 обрали активну і систематичну просвітницьку роботу з батьками учнів, ще по одній відповіді – тісна співпраця із органами Національної поліції та офіцерами громад та забезпечення закладу технічними засобами спостереження (встановленням камер спостереження на коридорі, у їдальні тощо), двоє зазначили, що потрібно виконувати всі вказані пункти.
- Серед 164 педагогів думки теж різні: 61 вважають найдієвішим напрямом протидії булінгу організацію просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному», 34 – проведення тренінгів для працівників школи щодо профілактики і протидії булінгу у школі, 28 обрали активну і систематичну просвітницьку роботу з батьками учнів, 25 – забезпечення закладу технічними засобами спостереження (встановленням камер спостереження на коридорі, у їдальні тощо), 10 – тісну співпрацю із органами Національної поліції та офіцерами громад.

138 опитаних (69,3%) зазначили, що на сайтах їх освітніх закладів є інформація про булінг (зокрема, Порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу, План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу у школі, Порядок реагування на доведені випадки булінгу в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу). 39% опитаних (19,6%) повідомили, що розміщені деякі із перерахованих документів. Невідомо 21 опитаному (10,6%) (з них 20 педагогів і один – психолог), не розміщено – одна відповідь (0,5%).

172 людини (86,4%) вказали, що у їх освітньому закладі проводиться моніторинг дотримання прав учасників освітнього процесу, зокрема у напрямку протидії булінгу, 23 опитаним (11,6%) – невідомо про це (з них 22 педагоги і один – психолог), 4 людини (2%) повідомили, що не проводиться.

Аналіз результатів онлайн-опитування представників закладів освіти демонструє, що представники адміністрації закладу можуть ствердно зазначити, чи відбуваються, чи ні певні процеси у закладі (публікація документів, впровадження програм, проведення моніторингу), в той же час як педагоги, рідше – психологи) не завжди володіють такою інформацією. Це свідчить про те, що представники адміністрації закладів/психологи недостатньо інформують педагогів про таку діяльність. Хоча й маємо відзначити, що 186 опитаних (93,5%) повідомляли, що інструктажі/навчання щодо протидії булінгу проводилися у закладі освіти. Тож рекомендуємо представникам адміністрації/психологам на початку навчального року проводити вступний «інструктаж» педагогам, аби ознайомити їх із антибулінговою діяльністю закладу освіти та їх роллю в цьому процесі.

До участі в опитуванні долучилися також представники двох неурядових організацій, які працюють на Рівненщині. Один із респондентів зазначив, що їх організація не мала звернень щодо

проблеми булінгу, однак має у своїй команді фахівців, які можуть надати допомогу у разі потреби (юриста та психолога). Також організація здійснює психологічну підтримку дітей для полегшення процесу інтеграції у новому середовищі. На думку респондента, проведення тренінгів для працівників школи щодо профілактики і протидії булінгу буде найдієвішим напрямком подолання цієї проблеми. Інший респондент розповів, що їх організація отримувала звернення щодо проблеми булінгу, який проявлявся у словесних образах. Звернення було в позанавчальний період, адже батьки/дитина бажали змінити заклад освіти і запит на допомогу полягав у тому, аби отримати пораду щодо нового закладу. Організація не має у команді юриста та психолога, які б могли надати допомогу у випадку булінгу дітей. Однак разом із різними спільнотами проводить інтеграційні заходи для дітей. На думку представника організації, найдієвішим напрямком профілактики та протидії булінгу буде проведення просвітницьких заходів як для учнів, так і для батьків.

Проблема булінгу у школах Рівненщини була актуальною ще до моменту повномасштабного вторгнення, про що свідчать згадані нами на початку цього розділу опитування учнів. За деякими із них від булінгу потерпали в цілому 58,2% опитаних учнів Рівненщини. І хоча опитування не репрезентативне, однак цифри – доволі високі. Без подолання проблеми булінгу у закладі освіти неможливо створити безпечне освітнє середовище для кожної дитини. З 24 лютого 2022 року школи Рівненщини поповнилися багатьма новими учнями, які були вимушені змінити своє місце проживання і це стало додатковим викликом у антибулінговій діяльності закладів освіти. Як свідчать результати загальнонаціонального репрезентативного [дослідження](#) «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», майже четверта частина опитаних учнів 5-9 класів інколи чи багато разів з 1 вересня 2022 року потерпали від «неодноразового залякування, образ, ізоляції, розпускання чуток тощо, тобто будь-чого, що

могло нанести душевний або фізичний біль». Ймовірність постраждати від булінгу у дітей ВПО значна, адже на новому місці у них зазвичай немає міцних соціальних зв'язків, а наслідки булінгу можуть призвести не тільки до зміни навчального закладу, але й складнощів у інтеграції в новій громаді.

Як свідчать результати нашого дослідження, проблема булінгу дітей ВПО на Рівненщині є невидимою для широкого загалу. Якщо порівняти результати опитування батьків дітей ВПО та педагогів, то вони є діаметрально протилежними. Так, жодному із опитаних педагогів не доводилося бути свідком булінгу (цькування) дітей-ВПО у школі, натомість 20 батьків дітей ВПО зазначили, що дитина скаржилася на цькування у школі, 28 – на конфлікти у школі, 19 – на агресію щодо себе. Загалом про вищезазначені прояви зазначили 45 батьків, деякі з них при цьому обрали кілька проявів. Найчастіше діти скаржилися на словесні образи, здебільшого їх турбували дії однокласників і вчинялися вони поза уроками. На дії чи бездіяльність вчителів скаржилися практично стільки ж людей, скільки й на батьків інших учнів.

Як результати опитування, так й інтерв'ювання батьків показали, що часто вони пов'язують такі дії щодо їх дітей із мовою спілкування, іноді – ще й з фактом переміщення, також «не оминають» таких дітей і «класичні причини» булінгу, як от зовнішність. Найчастіше у разі проблемної ситуації батьки звертаються до вчителя/класного керівника дитини, іноді – ще й до психолога, рідше – до батьків дитини, яка кривдила їхню, про звернення до адміністрації школи та поліції під час опитування повідомила одна жінка. Ніхто із батьків під час опитування та інтерв'ю не зазначав про те, що звертався до управління освіти громади, до Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації, до освітнього омбудсмена України, до правозахисних громадських організацій. Тож ми розуміємо: кількість звернень щодо булінгу, які зареєстровані суб'єктами реагування, – це лиш «вершина айсбергу».

Більшість звернень щодо булінгу дітей ВПО на Рівненщині з початку повномасштабної війни і до 15 липня 2024 року зареєстровані суб'єктами реагування, до яких ми зверталися, стосувалися одного закладу освіти – Радивилівського ліцею № 2 ім. П.Г. Стрижака Радивилівської міської ради Дубенського району За інформацією Головного управління Національної поліції у Рівненській області, жодні протоколи по згаданих скаргах поліція не складала, оскільки не знайшла достатньо підстав, аби кваліфікувати дії як цькування. Зазначають, що поліція неодноразово отримувала заяви від різних сторін конфлікту. Тож підтверджених рішенням суду випадків булінгу щодо дітей ВПО на Рівненщині, немає.

Вказане свідчить, що школи повинні системно працювати над тим, аби в закладі було створене та підтримувалося безпечне освітнє середовище. Для цього має провадитися комплексна антибулінгова діяльність із учнями, їх батьками та вчителями. Плановані заходи мають враховувати специфіку булінгу дітей ВПО, яка часто пов'язана із питаннями мови та переміщення – для цього є потреба залучати педагогів окремих предметів (історії, мови тощо). Також важливо, аби й шкільний психолог працював із шкільним колективом «на випередження», а за наявності проблеми у закладі – послуговувався консультуванням із елементами відновного підходу. Необхідно, аби й увесь педагогічний колектив, та особливо класні керівники, при комунікації із дітьми використовували саме відновні, а не каральні підходи (детальніше про переваги відновного підходу поговоримо у розділі про кращі практики протидії булінгу). Разом з тим, заклад освіти має працювати над адаптацією дітей ВПО у шкільний колектив, що дозволить таким дітям почувати себе більш безпечно та впевнено, допоможе набути нові соціальні зв'язки та проявити себе. Для цього заклад має налагодити роботу не лише із дітьми, але працювати у партнерстві із батьками, залучаючи їх до шкільних активностей та підтримуючи системну комунікацію.

АНАЛІЗ ЗУСИЛЬ ТА ДІЙ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА БОРОТЬБИ З НИМ

Зважаючи на природу явища булінгу, для цілей цього дослідження ми проаналізували як освітні програми, так і програми протидії насильству, які діють на рівні області та на рівні громади міста Рівного.

Цей розділ містить короткий опис програм, їх аналіз за індикаторами ефективності, як це визначено інструментом Місцевий індекс прав людини, інформацію про звітування органів влади щодо виконання таких програм та отриману під час інтерв'ю із представниками освітянської спільноти, рекомендації для розробки нових програм, а також очікування неурядового сектору від органів влади у контексті такої роботи.

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ

Діяльність із протидії булінгу у закладах освіти області здійснюється у рамках відповідних програм розвитку освіти. Нижче розглянемо та проаналізуємо зміст і стан виконання Програми розвитку освіти Рівненської області на 2022 – 2024 роки та Програми розвитку освіти міста Рівного на 2021-2024 роки.

У цьому контексті передусім варто згадати, що 25 травня 2020 року Указом Президента України № 195/2020 схвалена **Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі**, заходи з реалізації якої громади інтегрують у свої програми та/або практику їх реалізації. Важливо, що документ містить опис проблематики, над якою необхідно працювати у цьому напрямку. Так, у стратегії зазначе-

но, що «*формування безпечного і здорового освітнього середовища вимагає вирішення низки проблем, зокрема, пов'язаних із фізичним, психологічним насильством та булінгом (цькуванням), безвідповідальним використанням Інтернету, недостатньою готовністю педагогічних працівників запобігати та протидіяти насильству та булінгу (цькуванню) серед учасників освітнього процесу, непопулярністю серед дітей та підлітків культури здорового харчування, малорухливим способом життя, належним рівнем їх медичного забезпечення, а також загалом несистемним підходом до формування культури здорового та безпечного способу життя у суспільстві, недостатністю співпраці різних соціальних інституцій у подоланні зазначених проблем*».

Серед завдань, які ставить перед собою стратегія:

- забезпечення готовності педагогічних працівників до надання якісних освітніх послуг у процесі забезпечення соціального та здоров'язбережувального компонентів навчання, формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів, психологічного супроводу учасників освітнього процесу, запобігання під час навчання проявам насильства та булінгу (цькування), порушенням прав дитини, зокрема шляхом використання Інтернету;
- здійснення моніторингу процесів реалізації соціального і здоров'язбережувального компонентів навчання, забезпечення рухової активності учнів під час освітнього процесу, запобігання насильству та булінгу (цькуванню), забезпечення здорового харчування в закладі освіти;
- упровадження в закладах освіти міжнародних програм із протидії проявам насильства та булінгу (цькування) і їх попередження;
- створення умов для активної участі громадськості у проведенні заходів з навчання учасників освітнього процесу навичкам здорового та безпечного способу життя, запобігання насильству та булінгу (цькуванню).

Кабінет Міністрів України щорічно має затверджувати план заходів реалізації такої стратегії, а обласні державні (військові) адміністрації спільно з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади мають забезпечити виконання такого плану разом з органами місцевого самоврядування (за згодою) та громадськими об'єднаннями (за згодою). Із планом на 2022 рік можна ознайомитися [тут](#), на 2023 рік – [тут](#), на 2024 рік – [тут](#). Із підбіркою заходів, які стосуються саме профілактики та протидії булінгу у ці роки – [у нашій вибірці](#).

Тут назвемо лиш кілька: *проведення навчання для працівників шкіл щодо методів запобігання та протидії проявам насильства та булінгу (цькування), поширення в школах практики функціонування служб порозуміння (шкільної медіації) і навчання ефективної взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами, впровадження міжнародних програм (адаптованих) з протидії та запобігання будь-яким проявам насильства та булінгу (цькування), проведення опитування учасників освітнього процесу щодо запобігання та протидії насильству та булінгу (цькуванню), здійснення інформаційно-освітніх заходів у закладах освіти та проведення міжнародної акції “16 днів проти насильства”, сприяння утворенню куренів-осередків з національно-патріотичного виховання (первинних ланок “Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”)) у школах та проведення разом з представниками громадськості заходів з навчання учнів навичок здорового та безпечного способу життя, запобігання насильству та булінгу (цькуванню), навчання ефективній взаємодії між учнями, їх батьками, іншими законними представниками, працівниками закладів загальної середньої освіти, жителями територіальної громади щодо формування та підтримання здорового та безпечного освітнього середовища, сприяння дитячим та молодіжним громадським організаціям у здійсненні заходів, спрямованих на формування культури здорового та безпечного способу життя учасників освітнього процесу, популяризації підходів безбар'єрності, інклюзії, рівності.*

Як бачимо, заходи щодо протидії булінгу – комплексні, вони мають проводитися для досягнення різних стратегічних цілей: підготовки працівників закладу освіти та їх здоров'я; безпечності, доступності та інклюзивності освітнього середовища; ефективного психологічного забезпечення освітнього процесу; міжсекторальної взаємодії та залучення соціальних інституцій.

Окрім того, в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р схвалена **Концепція безпеки закладів освіти**. Мета концепції: створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. Строк реалізації Концепції – 2023-2025 роки. **Як зазначено в документі, низький рівень безпеки закладів освіти та організації безпечного освітнього середовища в Україні, з-поміж іншого, є наслідком таких факторів як недостатній рівень охоплення закладів освіти превентивними поліцейськими послугами, спрямованими на запобігання та попередження вчинення правопорушень; недостатній рівень обізнаності учасників освітнього процесу про їх права, обов'язки та відповідальність; відсутність у працівників закладів освіти навичок надання домедичної допомоги, забезпечення психологічної підтримки здобувачів освіти; обмежений доступ до послуг з охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу під час навчання та роботи з урахуванням впливу військової агресії на їх психічне здоров'я; відсутність комплексної інфраструктури психоемоційної підтримки та психологічної допомоги учасникам освітнього процесу. Серед завдань Концепції, які важливі для нас в рамках цього дослідження: ефективно попередження та протидія негативним безпековим явищам в освітньому середовищі та формування компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу.**

Виконання першого згаданого завдання «ефективне попередження та протидія негативним безпековим явищам в освітньому середовищі» заплановано забезпечити в тому числі шляхом:

- посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них. Виконавцями заходу визначено Національну поліцію, засновників закладів освіти (за згодою), строк виконання – 2023 рік;
- трансформації психологічної служби системи освіти та психологічного супроводу з урахуванням впливу військової агресії на учасників освітнього процесу. Виконавцями заходу визначено МОН, МОЗ, строк виконання – 2023-2024 роки;
- удосконалення нормативно-правової бази у сфері громадської безпеки в частині підвищення ефективності попередження та недопущення вчинення правопорушень в закладах освіти. Виконавцями заходу визначено МВС, Національну поліцію, МОН, строк виконання – 2023 рік.

Виконання другого згаданого завдання «формування компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу» здійснюватиметься в тому числі шляхом:

- перегляду та актуалізації освітніх програм з питань безпеки життєдіяльності, цивільного захисту та домедичної допомоги, прав, свобод та обов'язків громадянина та впровадження соціально-емоційного навчання та здійснення інтеграції знань про психічне здоров'я в освітній процес та освітню діяльність. Виконавцями заходу визначено МОН, МОЗ, МВС, ДСНС, Національну поліцію, заклади освіти (за згодою), строк виконання – 2023 рік;

- запровадження в освітній процес закладів освіти програм, спрямованих на формування у здобувачів освіти правової поведінки, запобігання конфліктам та правопорушенням, здобуття навичок щодо безпечної поведінки в Інтернеті. Виконавцями заходу визначено МОН, МВС, Національну поліцію, обласні, Київську міську державні (військові) адміністрації, заклади освіти (за згодою), строк виконання – 2023-2024 роки;
- запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації, рівня обізнаності та підготовки педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладів освіти з безпекових питань, питань базових психологічних втручань, основ психологічної самодопомоги і прав, свобод та обов'язків громадянина. Виконавцями заходу визначено МОН, Національну поліцію, обласні, Київську міську державні (військові) адміністрації, інститути післядипломної педагогічної освіти (за згодою), строк виконання – 2023 рік.

В документі зазначено, що реалізація Концепції підвищить ефективність превентивних заходів щодо запобігання та попередження вчиненню правопорушень в освітньому середовищі та створить безпечні умови навчання та викладання, комфортну міжособистісну взаємодію, що сприятиме емоційному благополуччю учасників освітнього процесу, відсутності будь-яких проявів насильства, забезпечивши при цьому достатньо можливостей для їх запобігання, а також дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

ОБЛАСНА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА

Програма розвитку освіти Рівненської області на 2022–2024 роки схвалена [розпорядженням](#) голови облдержадміністрації №568 від 26.07.2021 року та затверджена [рішенням](#) Рівненської обласної ради № 248 від 19.08.2021 року. Одними з основних завдань Програми є:

- формування соціально активної, відповідальної та толерантної особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, європейських стандартів,
- забезпечення права на безпечне освітнє середовище.

Одним із розділів Програми є БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ (VIII), який передбачає удосконалення превентивних заходів, спрямованих на формування здорового способу життя, профілактику вчинення правопорушень та протидію усім формам насильства. Для цього заплановано захід: **забезпечення створення в закладах освіти безпечних умов навчання, зокрема щодо запобігання та протидії насильству та булінгу (цькування), формування культури недискримінаційної, ненасильницької, безконфліктної комунікації, здорового та безпечного способу життя**. Відповідальні за цей захід районні державні адміністрації, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад територіальних громад області. Коштів на цей захід Програмою не передбачено, вказано: «не потребує фінансування». Очікуваний результат заходу: створення безпечних умов навчання, зокрема щодо запобігання та протидії насильству, профілактики правопорушень.

Також коротко проаналізуємо програму за індикаторами її ефективності, як це визначено інструментом Місцевий індекс прав людини:

- **Обґрунтованість** (залучення експертів та мешканців для розробки/обговорення) – у тексті програми немає згадок про попередню роботу над програмою, залучення експертів для її розробки чи проведення консультацій із місцевими мешканцями.
- **Адресність** (відповідність заходів спрямованості програми) – захід, який стосується протидії булінгу, у програмі описаний загально, однак він цілком відповідає спрямованості програми, одним із основних завдань якої є забезпечення права на безпечне освітнє середовище.
- **Системність** (доцільність напрямів програми, часова/фінансова системність) – у програмі лише один захід стосується протидії булінгу. Також зазначено про те, що реалізація заходу «не потребує фінансування».
- **Реалістичність** (відповідність строків, фінансів, виконавців) – у програмі вказані узагальнені строки виконання – 2022-2024 роки, виконавці: районні державні адміністрації, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад територіальних громад області. У Програмі визначено, що аналізований захід «не потребує фінансування», ймовірно це пов'язано з тим, що створення у закладах освіти безпечних умов навчання передбачено у посадових обов'язках керівництва закладів та педагогічних працівників.
- **Оцінність** (чітке розуміння предмету виконання та очікуваних результатів) – очікуваний результат Програми у цьому напрямку відповідає завданням Програми, проте не є конкретним та вимірюваним: «створення безпечних умов навчання, зокрема щодо запобігання та протидії насильству, профілактики правопорушень», відсутні індикатори виконання завдань. Зважаючи на це система моніторингу результатів виконання Програми незрозуміла.

Важливо зазначити, що коли результати у програмі прописані як процеси, то і виміряти їх неможливо, тому важливо їх прописувати як конкретні вимірні цілі, які можуть свідчити про досягнення того чи іншого якісного критерію.

На сайті Рівненської обласної ради можна ознайомитися із звітами про виконання програми, зокрема і за 2022 та 2023 роки: <https://ror.gov.ua/zviti-pro-vikonannya-oblasnih-program>.

Звіт про виконання програми у 2022 році дуже загальний – у ньому зазначено, що проводиться робота із створення здорових та безпечних умов під час організації освітнього процесу, однак в чому вона полягає, які її результати – невідомо.

Натомість звіт про виконання освітньої програми у 2023 році дає краще розуміння про роботу в цьому напрямку. Здебільшого – про координаційну роботу Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації.

У звіті зазначено, що у вказаному році у закладах загальної середньої освіти області забезпечувалося виконання **Плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі в Рівненській області на 2023 рік**, який затверджений головою Рівненської обласної державної адміністрації 30.03.2023 року на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України № 174-р 24.02.2023 року. Також повідомили, що Департаментом освіти і науки облдержадміністрації, органами управління освітою територіальних громад сіл, селищ, міст, закладами освіти налагоджено взаємодію з підрозділами кримінальної превенції Національної поліції України, службою у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо запобігання злочинності та насилля у дитячому

середовищі, проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань формування та підтримання здорового та безпечного освітнього середовища. Питання формування навичок здорового способу життя розглядалося під час вивчення навчальних предметів «Основи здоров'я», «Здоров'я, безпека, добробут», інтегрованих курсів «Вчимося жити разом», «Етика і культура добросусідства» та інших. На базі Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти при здійсненні курсової підготовки з підвищення кваліфікації педагогів розглянули та обговорили теми «Булінг і цькування», «Ненасильницька комунікація». У жовтні у закладах освіти області проводили заходи з популяризації Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», а у листопаді-грудні – Всеукраїнську акцію «16 днів проти насильства». У межах акції відбувся обласний інтернет-фестиваль методичних розробок із питань створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти, до якого долучилися 67 педагогів.

Також департамент:

- спільно з відділом протидії кіберзлочинам департаменту кіберполіції у Рівненській області провів 7 вебінарів для керівників закладів освіти, заступників директорів з виховної роботи та інших працівників, відповідальних за інформаційно-просвітницьку роботу з питань безпечної поведінки дітей в мережі Інтернет;
- провів онлайн-нараду з представниками органів управління освітою територіальних громад, під час якої представники поліції зазначали про потребу посилення профілактичної роботи у закладах щодо недопущення випадків порушення прав дітей під час освітнього процесу, в тому числі попередження булінгу;

- провів наради з представниками органів управління освітою територіальних громад, керівниками закладів освіти обласного підпорядкування щодо посилення превентивної роботи у закладах освіти з попередження вчинення правопорушень неповнолітніми (за результатами наради у Рівненській обласній прокуратурі).

Аналізуючи обласну програму розвитку освіти та звіти про її реалізацію, можемо рекомендувати обласній владі під час розробки наступної програми:

- **Залучати експертне середовище та проводити консультації із громадськістю під час написання документу, який визначатиме вектор розвитку освіти області на подальші роки. Долучати до розробки програми батьків-представників ВПО та педагогів, які працюють із дітьми ВПО.**
- **Розширити перелік та конкретизувати заходи, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища, зокрема, в напрямку формування психологічної безпеки та профілактики булінгу. Звернути особливу увагу на потреби дітей із числа ВПО у напрямку інтеграції у освітнє середовище.**
- **Визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми.**
- **Визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні індикатори), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї й оцінювати дієвість запланованих і вжитих заходів.**
- **Публікувати звіти про виконання програми у зручній для опрацювання формі.**

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА РІВНОГО

Зараз у обласному центрі діє Програма розвитку освіти міста Рівного на 2021-2024 роки, яка затверджена рішенням Рівненської міської ради № 41 від 11.02.2021 року. Розділ II Програми «Виховний процес» містить окремий проєкт «Протидія булінгу». Мета проєкту:

- створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу;
- системне впровадження у виховний процес заходів спрямованих на повагу до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина;
- формування в учасників освітнього процесу нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;
- інтеграція зусиль щодо створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти з представниками батьківської громади, позашкільних закладів, державної влади, громадських та благодійних організацій, правоохоронних органів тощо.

Серед заходів програми:

- Забезпечення реалізації заходів, спрямованих на протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти;
- Координація діяльності та взаємодії між закладами освіти та іншими суб'єктами реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти з метою урахування пропозицій до планів заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти;
- Проведення щорічного моніторингу за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) у закладах освіти;

- Забезпечення ефективної діяльності класних керівників закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та керівників гуртків, секцій, студій закладів позашкільної освіти (ЗПО) щодо здійснення корекційно-виховної роботи та формування життєвих цінностей дитини;
- Проведення Всеукраїнського Тижня з протидії булінгу.

Відповідальними за виконання Програми визначене Управління освіти, а першого пункту також і Комунальна установа «Центр розвитку педагогічних працівників». Окреме фінансове забезпечення на виконання цих заходів програми не передбачено, зазначено лиш, що «згідно з кошторисними призначеннями». За інформацією, отриманою в Управлінні освіти, це означає, що заходи реалізовувалися в межах посадових обов'язків працівників.

Очікувані результати проєкту:

- досягнення максимально позитивних результатів у створенні безпечного освітнього середовища у закладі;
- створення міської координаційної ради з питань булінгу (цькуванню) у закладах освіти.

Також коротко проаналізуємо програму за індикаторами:

- **Обґрунтованість** (залучення експертів та мешканців для розробки/обговорення) – у тексті програми немає згадок про попередню роботу над програмою, залучення експертів для її розробки чи проведення консультацій із місцевими мешканцями. Однак у відкритих джерелах наявна [інформація](#) про роботу над Програмою розвитку освіти громади експертного кола. У згаданому дописі зазначено, що «експерти прийшли до висновку, що через брак часу (комісія розглядає це питання вже завтра) внести дійсно якісні зміни не вийде. Тому, вирішили приймати існуючу Програму за основу, а до 30 квітня напрацювати до неї зміни і доповнення. Вже є багато зауважень та ідей, які потребують

глибшого розгляду. Щоб втілити їх експерти розробили шаблон роботи і запустили проект "Реформа освіти".

- **Адресність** (відповідність заходів спрямованості програми) – як ми вже зазначали, у Програмі передбачений окремий розділ, присвячений протидії булінгу – РОЗДІЛ II «Виховний процес. Проект «Протидія булінгу». Також маємо зазначити, що і в інших розділах Програми передбачені заходи, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища. Зокрема, у розділі VIII «Соціально-психологічний супровід освіти» визначені такі заходи (нумерація згідно з Програмою):
 4. Впроваджувати відновні практики та створювати Шкільні служби порозуміння у освітніх закладах.
 5. Проводити тренінг-курс «Базові навички медіатора Шкільної служби порозуміння» для керівників ШСП та підлітків-медіаторів.
 7. Забезпечити психологічний і соціальний супровід дітей, що зазнали психотравмуючого впливу внаслідок військових дій та надавати соціально-психологічну допомогу всім учасникам освітнього процесу.
 11. Здійснювати підвищення фахового рівня працівників психологічної служби через участь у семінарах, майстер-класах, воркшопах з використанням інноваційних технологій та арт-терапії.
 12. Здійснювати профілактичну роботу щодо попередження явищ насильства (домашнього насильства), булінгу (кібербулінгу).

Ці заходи відповідають визначеній меті:

- створення умов безпечного та здорового освітнього середовища в НУШ;
- запобігання проявів насильства та булінгу/кібербулінгу в учнівському середовищі.

Також зауважимо, що в рамках цього розділу Програми є й інші заходи, які сприяють психологічному комфорту у закладі освіти, тож ми побіжно аналізували й їх, хоча не акцентуємо тут на цьому увагу.

- Системність** (доцільність напрямів програми, часова/ фінансова системність) – зазначимо, що у Програмі не визначено конкретних термінів реалізації заходів, що стосуються протидії булінгу, лиш загальні строки виконання – 2021-2024 роки. Очевидно, що вони мають реалізовуватися щороку. Всі заходи проєкту «Протидія булінгу» не мають окремого фінансування: у Програмі зазначено «згідно з кошторисними призначеннями». Щодо заходів, передбачених розділом «Соціально-психологічний супровід освіти», зокрема «Проводити тренінг-курс «Базові навички медіатора Шкільної служби порозуміння» для керівників ШСП та підлітків-медіаторів», то на нього передбачено окреме фінансування: по 3,2 тис. грн щороку на час виконання Програми (за інформацією, отриманою в Управління освіти, було витрачено: у 2021 році – 1,9 тис. грн, у 2022 році – 2,5 тис. грн, у 2023 році – 2,8 тис. грн, у 2024 році до 01.09.2024 року – 2,1 тис. грн). Так само передбачалися кошти на підвищення фахового рівня працівників психологічної служби через участь у семінарах, майстер-класах, воркшопах з використанням інноваційних технологій та арт-терапії: по 4 тис. грн щороку (за інформацією, отриманою в Управління освіти, було витрачено: у 2021 році – 3,7 тис. грн, у 2022 році – 3,5 тис. грн, у 2023 році – 4,0 тис. грн, у 2024 році до 01.09.2024 року – 3,2 тис. грн).
- Реалістичність** (відповідність строків, фінансів, виконавців) – у Програмі передбачені загальні строки виконання – 2021-2024 роки, виконавці: Управління освіти, КУ «Центр розвитку педагогічних працівників», Навчально-

методичний центр психологічної служби (НМЦПС), працівники психологічних служб закладів освіти, координатор Шкільної служби порозуміння. Як ми вже й зазначали, у Програмі визначено, що фінансування на заходи із протидії булінгу здійснюється «згідно з кошторисними призначеннями». Ймовірно це пов'язано з тим, що реалізація таких заходів передбачена у посадових обов'язках педагогічних працівників, психологів, керівництва закладів освіти та інших управлінців. На практиці певні витрати на такі заходи можуть бути необхідними, як от на роздрук просвітницьких матеріалів, але вони здебільшого здійснюються ресурсами навчальних закладів. Щодо заходів, передбачених розділом «Соціально-психологічний супровід освіти», зокрема «Проводити тренінг-курс «Базові навички медіатора Шкільної служби порозуміння» для керівників ШСП та підлітків-медіаторів», то на нього передбачено окреме фінансування: по 3,2 тис. грн щороку на час виконання Програми (за інформацією, отриманою в Управління освіти, було витрачено: у 2021 році – 1,9 тис. грн, у 2022 році – 2,5 тис. грн, у 2023 році – 2,8 тис. грн, у 2024 році до 01.09.2024 року – 2,1 тис. грн) і так само передбачені кошти на підвищення фахового рівня працівників психологічної служби через участь у семінарах, майстер-класах, воркшопах з використанням інноваційних технологій та арт-терапії: по 4 тис. грн щороку (за інформацією, отриманою в Управління освіти, було витрачено: у 2021 році – 3,7 тис. грн, у 2022 році – 3,5 тис. грн, у 2023 році – 4,0 тис. грн, у 2024 році до 01.09.2024 року – 3,2 тис. грн).

- **Оцінність** (чітке розуміння предмету виконання та очікуваних результатів) – зважаючи на результати, зазначені у Програмі, не можна говорити про якісний моніторинг її реалізації. Так, проект «Протидія булінгу» передбачає такі результати:

- досягнення максимально позитивних результатів у створенні безпечного освітнього середовища в закладах освіти;
- створення міської координаційної ради з питань булінгу (цькування) в закладах освіти.

Оцінити рівень досягнення першого результату фактично неможливо, а ось другого – якщо й можливо, то це не свідчитиме про якість роботи такої координаційної ради.

Щодо результатів, зазначених у розділі VIII «Соціально-психологічний супровід освіти», як от зростання психологічної та соціальної культури всіх учасників освітнього процесу, формування навичок позитивної комунікативної взаємодії в дитячих та учнівських колективах, досягнення емоційної рівноваги та опанування новими траєкторіями емоційного реагування учасників освітнього процесу, розвиток творчого потенціалу та самоствердження практичних психологів, соціальних педагогів, надання психологічної допомоги дітям при переживанні кризових станів, то тут теж складно відстежувати ступінь їх досягнення.

Звіти про виконання програми розвитку освіти можна знайти у звітах про діяльність Управління освіти щодо цього за посиленням: <https://www.rosvita.rv.ua/index.php/holovna/zvit-po-haluzi-osvita>.

Далі коротко оглянемо результати реалізації Програми. У звіті «Про роботу закладів освіти Рівненської міської територіальної громади у 2022 р. та основні завдання на 2023 р.» зазначено, що **«Управлінням освіти та закладами загальної середньої освіти розроблено систему заходів щодо протидії булінгу у закладах освіти, активізовано роботу з здобувачами освіти через проведення круглих столів, брейнг-рингів, тренінгів, написання есе тощо. На сайтах усіх закладів освіти міста створено вкладку**

щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню), де розміщено поради батькам, план заходів спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) та порядок реагування на випадки булінгу в закладі освіти. У всіх закладах Рівненської міської територіальної громади проведено тематичні батьківські збори «Попередження насильства і жорстокості на прикладах доброти, розуміння, співчуття», «Булінгу-ні», «Медіаграмотний захищений» тощо. У закладах освіти виготовлено листівки і буклети «Зупинимо булінг разом». Впродовж 2022-2023 навчального року до Управління освіти надійшло чотири звернення від батьків учнів закладів загальної середньої освіти, щодо здійснення булінгу відносно їх дітей, проте жоден із випадків не підтвердився». У закладах освіти працювали ради із профілактики правопорушень, до роботи у яких запрошувались батьки, працівники поліції Рівненського відділу поліції ГУНП в Рівненській області, служби у справах дітей. Управлінням освіти спільно з інспекторами із зв'язку з громадськістю Національної поліції в Рівненській області в усіх закладах загальної середньої освіти реалізовується програма «Шкільний офіцер поліції». Повідомляли й про підтримку дітей-ВПО: «Заклади освіти до Всесвітнього Дня дитини надали матеріальну допомогу дітям ВПО (шкільне приладдя, іграшки)». Також зазначали й про співпрацю із неурядовими організаціями: «3 серпня 2022 року по травень 2023 року з ініціативи ГО «Проліска» в співпраці з міжнародними фондами Lego Foundation та Ukrainian Humanitarian Fund у 28 закладах ТГ було зреалізовано проєкт «Реагування на надзвичайні ситуації для задоволення потреб у захисті та освіті постраждалих від конфлікту та переміщених дітей та їхніх сімей в Україні». В межах Проєкту для покращення умов організації освітнього процесу, зміцнення їх матеріально-технічної та навчально-методичної бази, створення Просторів безпечних для дитини було виділено 5815567,25 гривень. У січні-лютому 2023 року 330 педагогів підвищили свою майстерність під час участі

у тренінгах з питань психологічної взаємодії і допомоги під час стресових реакцій на кризу та оволоділи прийомами підтримки благополуччя дітей через гру». В рамках інклюзивної освіти повідомили про те, що упродовж 2022-2023 навчального року фахівці ІРЦ (КУ «Рівненський інклюзивно-ресурсний центр») (вчитель-реабілітолог, практичний психолог, вчитель-логопед) надали корекційно-розвиткові послуги 44 дітям з особливостями розвитку. Зважаючи на ситуацію у державі, першочергову увагу фахівці інклюзивно-ресурсного центру приділяли дітям з числа внутрішньо переміщених осіб у плані створення умов для психологічної підтримки, надання додаткових корекційно-розвиткових послуг. У межах системного кваліфікованого супроводу до занять в ІРЦ було долучено 12 осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінили місце проживання. Діти мали змогу на постійній основі відвідувати заняття у всіх фахівців центру. Практичний психолог інклюзивно-ресурсного центру провів тематичні заняття з дітьми та батьками з числа внутрішньо переміщених осіб з тем: «Використання сенсорних матеріалів для стабілізації психоемоційного стану дітей»; «Методи та прийоми врегулювання поведінкових проявів у дітей»; «Як забезпечити емоційну стабільність дитини»; «Як знизити стрес дитини тут і зараз (швидкі методики зі зняття стресу)»; «Значення рольової гри у розвитку дитини». Для батьків дітей з особливими освітніми потребами (в тому числі з числа внутрішньо переміщених) було проведено ряд групових занять з елементами тренінгу «Активізація внутрішніх ресурсів». В рамках безпечного освітнього середовища зазначено, що «із 35 закладів загальної середньої освіти 25 обладнані «Тривожною кнопкою» виклику правоохоронних органів, та 23 заклади – системами відеоспостереження».

У звіті «Про роботу закладів освіти Рівненської міської територіальної громади у 2023 році та основні завдання на 2024 рік»,

окрім вже згаданих круглих столів, батьківських зборів, співпраці із працівниками поліції, більше уваги приділено питанню психологічної підтримки учасників освітнього процесу. Так, у цей період Навчально-методичний центр психологічної служби Управління освіти провів 12 засідань шкіл молодих спеціалістів щодо популяризації ненасильницької поведінки, створення безпечного освітнього середовища, попередження явищ булінгу/насилства, безпеки дитини в інтернеті, збереження соціального благополуччя і психологічного здоров'я учасників освітнього процесу (охопили 30 осіб). Практичні психологи і соціальні педагоги здійснювали індивідуальне консультування учасників освітнього процесу, упродовж року надали 10 383 консультації, з них 415 – для дітей (сімей) внутрішньо переміщених осіб за період воєнних дій та 109 – педагогам щодо адаптації ВПО до нових умов навчання. 108 дітей ВПО охопили корекційною роботою щодо подолання страхів, стресу, покращення адаптації до нових умов проживання і навчання. Надали 114 консультацій щодо попередження ситуацій булінгу. Також у звіті зазначено, що **«у 10 навчальних закладах впроваджувалися відновні практики – реалізовувалася програма «Шкільна медіація», у 4 з них діяли Шкільні служби порозуміння. У 2023 році пройшли підготовку 16 підлітків-медіаторів. У рамках роботи Шкільних служб порозуміння проведено 17 тематичних Кіл, 9 Кіл цінностей, 12 проблемних Кіл, 7 тренінгових занять, 25 медіаційних зустрічей для дітей та дорослих. Відновними практиками охоплено 1216 учасників освітнього процесу. Проведено V соціально-психологічний квест для підлітків-медіаторів «Секрети медіації». Робота Шкільних служб порозуміння сприяла збереженню позитивного мікроклімату в учнівських та педагогічних колективах, розширенню вміння конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, гармонізації взаємовідносин між дітьми та дорослими»**. Одне із основних завдань Управління на 2024 рік – здійснення профілактичної роботи щодо попередження явищ насилства/домашнього насилства, булінгу/кібербулінгу.

Розуміємо, що не завжди інформація за календарний рік у освітній сфері може вказувати на певні тенденції, адже включає в себе певні дані за частину попереднього навчального року і частину нового. В той же час підходи до певної роботи можуть відрізнятися в межах різних навчальних років, в тому числі зважаючи на роз'яснення чи рекомендації щодо організації освітнього та виховного процесу.

На наше прохання Навчально-методичний центр психологічної служби Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради надав додаткову інформацію щодо своєї роботи по навчальних роках, з якою можна детальніше ознайомитися [тут](#). Зазначимо окремо про кількість проведених психологами консультацій щодо попередження ситуацій булінгу: у 2021/2022 навчальному році їх було 83, у 2022/2023 н.р. – 114, у 2023/2024 н.р. – 126. Також згадаємо про консультації для педагогів щодо адаптації дітей-ВПО до нових умов навчання – по 109 консультацій було проведено у 2021/2022, 2022/2023 навчальних роках і 120 – у 2023/2024 навчальному році.

Також нижче наводимо узагальнені окремі дані про відновні практики у закладах освіти в аналізованій період по навчальних роках:

	2021/2022 н. р.	2022/2023 н. р.	2023/2024 н.р.
Програма «Шкільна медіація» реалізувалася	у 12 навчальних закладах	у 10 навчальних закладах	у 7 закладах освіти
Шкільні служби порозуміння діяли у	9 закладах	4 закладах	4 закладах
У рамках роботи Шкільних служб порозуміння проведено	27 тематичних Кіл, 3 Кола цінностей, 5 проблемних Кіл, 5 тренінгових занять, 52 медіаційні зустрічі для дітей та дорослих	17 тематичних Кіл, 9 Кіл цінностей, 12 проблемних Кіл, 7 тренінгових занять, 25 медіаційних зустрічей для дітей та дорослих	14 тематичних Кіл, 3 Кола цінностей, 5 проблемних Кіл, 3 тренінгових заняття, 30 медіаційних зустрічей для дітей, 2 медіаційних зустрічі для дітей і батьків, 2 для дітей та педагогів
Відновними практиками охоплено	1233 учасники освітнього процесу	1216 учасників освітнього процесу	1247 учасників освітнього процесу

Маємо зазначити, що інформації про роботу міської координаційної ради з питань булінгу (цькуванню) у закладах освіти у звітах про виконання програми ми не знайшли. Однак у відкритих джерелах, [на сайті 7 днів](#), є тематична новина, подана від імені Людмили Грекул, яка працювала раніше головною спеціалісткою управління освіти та була секретарем такої координаційної ради. У повідомленні вона розповідає про одне із засідань ради, під час якого **«обговорювали такі завдання: координація діяльності та сприяння співробітництву органів місцевого самоврядування, закладів освіти незалежно від форм власності, відповідних міжнародних та громадських організацій з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню); розроблення комплексних заходів щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню); розроблення та винесення на розгляд міської ради пропозицій щодо визначення пріоритетів щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню); моніторинг виконання**

плану заходів, спрямованих на запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладах освіти; інформування громадськості про стан реалізації державної політики щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню)». Персональний склад координаційної ради можна знайти за [покликанням](#). Про підсумки такого засідання та заплановані у Рівненській громаді активності розміщено інформацію [на сайті](#) міської ради.

За інформацією, отриманою від Управління освіти під час проведення цього дослідження вдалося з'ясувати, що наразі діяльність такої координаційної ради призупинена через потребу оновлення її складу, адже відбулося чимало кадрових змін. Однак, готуючи нову програму розвитку освіти Управління, швидше за все, вже не передбачатиме функціонування такої ради – з досвіду кажуть, що всю необхідну координаційну роботу здійснюють, коли комунікують із керівниками/заступниками з виховної роботи та психологами закладів. Також, зважаючи на автономію навчальних закладів, вони розробляють власні плани заходів у напрямку протидії булінгу/насильству і при цьому безпосередньо та індивідуально контактують щодо цього із відповідними суб'єктами.

Як зазначила **Аліна Авдєєнко**, головна спеціалістка відділу загальної середньої освіти та позашкільної освіти Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради, після 24 лютого 2022 року на тлі загальної ситуації в країні, розвитку волонтерського руху, проблема із цькуванням зменшилася. В перший період після повномасштабного вторгнення у роботі з дітьми робився акцент на кібербезпеці та протидії кіберзагрозам.

Щодо звернень, які безпосередньо отримало Управління освіти у 2022 році, зазначає, що таких було 2, у 2023 році – 3, а в 2024 році – 3. Звернення стосувалися словесних образ. У відділі освіти звернення щодо булінгу розглядається за схожою про-

цедурою, як і в школі – комісійно. Однак спеціалістка зазначає, що при розгляді вказаних звернень з'ясували, що то були конфліктні ситуації, а не булінг. Як повідомили в Управлінні, навіть тоді, коли комісія приймає рішення про відсутність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві про булінг, все ж вона надає рекомендації психологам та класним керівникам, вчителям щодо подальшої роботи з дітьми.

Спеціалістка розповіла, що Управління освіти здійснює перевірку щодо затвердження закладами необхідних документів щодо профілактики та протидії булінгу та публікації їх на сайті.

Анкетування дітей у закладах, що стосується булінгу, зазвичай проводиться у лютому. Його результати заклади використовують для своєї внутрішньої роботи, не оприлюднюють і не надсилають Управлінню, хоча й можуть презентувати батькам.

Аліна Авдеєнко повідомила, що діяльність щодо протидії булінгу окремо не фінансується, тож зазвичай, якщо якісь витрати й необхідні (як от роздрук матеріалів), то це забезпечують школи власними ресурсами. Також школи самостійно можуть залучати до співпраці в цьому напрямку громадські організації, які мають можливість допомогти в такій просвітницькій роботі. Громадські організації зазвичай самостійно налагоджують роботу із школами, без посередництва управління освіти. Серед тих, про діяльність яких у школах найчастіше вона чула – ГО «Берегиня», ГО «Дівчата», Го «Ла Страда Україна».

Спеціалістка зазначила, що школа не впливає на сімейні цінності, а тому не може самостійно вирішити проблему із цькуванням, якщо батьки не приділятимуть цьому час і вдома. Так само великий вплив на дітей має телебачення та інтернет – якщо там транслюється насильство, іноді й непримітне на перший погляд, яке проявляється у формі глузувань чи неприємних жартів, то й

діти звикають до того, що це норма. Тож на її думку лише спільна діяльність всіх зацікавлених може сприяти формуванню у закладі освіти безпечного середовища, вільного від цькування.

За словами **Людмили Сироти**, методистки навчально-методичного центру психологічної служби Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради, основне завдання роботи центру: здійснення методичного супроводу фахівців психологічної служби. Центр займається навчанням психологів та соціальних педагогів громади, а ті – можуть надати необхідні консультації іншим педагогам та класним керівникам. Якщо є запит від адміністрації закладу, то Центр може й самостійно провести навчання для інших педагогів. Значна робота щодо протидії булінгу покладається на класних керівників (вони проводять тематичні класні години), тож психологи з ними кооперують зусилля. Хорошу роботу щодо попередження кібербулінгу проводять представники ювенальної поліції – з ними в Управління освіти відбувається постійна співпраця.

Центр розробляє матеріали, які психологи можуть використовувати у закладах освіти, в тому числі й ті, що стосуються протидії булінгу. Підхід психологічної служби до протидії насильству полягає не в тому, аби говорити «Ні Булінгу», а в тому, аби навчати дітей толерантності. Тому посилення попереджувальної роботи – нести життєствердні ідеї у колективи.

У Рівненській громаді є значна кількість великих закладів освіти (по чисельності учнів) і в цих закладах працює лише один психолог, тому навантаження на нього дуже велике: 20 годин виділяється на роботу із людьми, 20 годин – на підготовку різноманітних заходів тощо, один методичний день, тож залучити всіх людей на всі заходи/тренінги, які пропонують відвідати різні організації – не завжди можливо, адже представники адміністрацій теж бажають, аби психологи в цей період активно

працювали «в полі». Через змішаний формат навчання частина роботи психологів відбувалася в цей період у онлайн-форматі – вони інформували учасників освітнього процесу через чати.

За можливості центр залучає психологів до різних заходів із підвищення кваліфікації, які організують громадські організації / благодійні фонди. Організації запрошують психологів до участі у заходах, коли виграють певні гранти. Але на етапі підготовки грантових заявок не контактують з центром, щоб з'ясувати реальний запит психологів на навчання. Не всі заходи організацій, за словами методистки, для психологів є справді корисними. У питанні протидії булінгу зазначає, що для психологів не такі цікаві тренінги, на яких обговорюють те, з чим вони і так обізнані, наприклад, визначення понять чи окремі положення нормативних актів, або ж на яких психологи вирішують ситуації «чи пізнаєте ви, де тут насильство?». Більш цінним є навчання щодо різноманітних практичних методик роботи з дітьми: карткові ігри тощо. Зазначає, що роздаткові матеріали для психолога – дуже помічна річ у роботі. Якщо у результаті участі у якомусь проєкті психологи отримують такі матеріали – це значно полегшує їх роботу. Особливо корисними для використання у цьому плані є розробки ЮНІСЕФУ, зокрема [КОЛО БЕЗПЕКИ](#). Цікавим для психологів було навчання у проєкті UkrHelp Foundation щодо терапії через іграшку – ведмедика. Метод Teddy Bear Therapy знаходить широке застосування в роботі з дітьми, які пережили стресові ситуації, спричинені війною в Україні. Також корисним було навчання щодо фасилітації невізначеної ситуації у практиці роботи з дітьми завдяки використанню методики [«Незвичайна Ситуація»](#) – учасники оволоділи технологіями арттерапевтичної роботи за мотивами книги про папугу, який пережив незвичайну ситуацію.

Дуже схвально методистка відгукувалася про серію семінарів Наталії Сабліної, яку громада змогла оплатити за кошти небай-

дужих (тематика «Психологічна допомога в кризових ситуаціях. Психологічна допомога при втраті та горі. Робота з дітьми та дорослими», «Психологічне консультування та психотерапія складних запитів: травма, ПТСР, насилля, зґвалтування, горе, втрата. Робота з дітьми, підлітками, дорослими, військовими та сім'ями»), а також навчальні курси Вікторії Назаревич.

За словами **Світлани Баранюк**, практичної психологині Рівненського ліцею «Український» Рівненської міської ради та Рівненського ліцею № 2 Рівненської міської ради, потрібно добре внормувати кількісне навантаження на практичного психолога. Нормативно визначено, що ставка психолога – 700 учнів у міських школах, але якщо їх у закладі 1000, 1500, 1700 – то людина об'єктивно не може охопити своєю увагою всіх. За словами Світлани, насправді не можна й сказати, що ставка психолога – це суто 700 дітей, адже у роботі вони консультують ще й з батьків і якщо хоча б один із них звернеться, то це ще 700 осіб. Також психологи працюють і з педагогами, які страшенно вигорають і потребують підтримки (їх кількість теж варіює залежно від закладу, в одному колективі 35, в іншому – 120). З 30-річного досвіду роботи психологинею Світлана зазначає, що 500 дітей на ставку – рай для роботи психолога, бо за таких умов можна було індивідуально підійти до кожної дитини.

Зауважимо, що протягом вересня – грудня 2023 року діяльність психологічної служби закладів загальної середньої освіти в умовах повномасштабної війни досліджувалася на замовлення Громадської організації «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» за сприяння Служби освітнього омбудсмена України. З-поміж проблем у роботі, які були виділені: не унормованість роботи з педагогічними працівниками, відсутність виділеного часу для роботи психолога з дітьми під час освітнього процесу, перевантаженість документацією та звітуванням й інші. Детальніше про проблеми та варіанти їх вирішення можна прочитати [тут](#).

За результатами дослідження організатори направили лист з відповідними пропозиціями Міністерству освіти і науки України у лютому 2024 року.

Аналізуючи програму розвитку освіти обласного центру та звіти про діяльність управління щодо цього, можемо рекомендуємо міській владі під час розробки наступної програми:

- Передбачити достатньо часу для залучення експертного середовища та проведення консультацій із громадськістю під час розробки документу. Долучати до розробки програми батьків-представників ВПО та педагогів, які працюють із дітьми ВПО.
- При розробці заходів програми врахувати потребу забезпечити належні умови для інтеграції дітей ВПО у освітнє середовище.
- Визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми.
- Визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні індикатори), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї.

ПРОГРАМИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

Окрім освітніх програм діяльність із протидії булінгу в аналізованій період також реалізувалася органами влади у контексті протидії насильству проти дітей, насильству за ознакою статі, а також і протидії домашньому насильству (тут мається на увазі загальні заходи, спрямовані на популяризацію ненасильницьких моделей поведінки тощо).

Тож нижче розглянемо та проаналізуємо зміст і стан виконання *Обласної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року та Програми запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та торгівлі людьми в Рівненській міській територіальній громаді на 2022-2026 роки.*

Передусім у цьому контексті маємо згадати [Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі](#) на період до 2025 року, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. У ній проблему недостатньо ефективного механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі передбачається розв'язати, зокрема, такими способами та шляхами:

- формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильства та посилення готовності протидіяти його проявам, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед дітей;

- **запровадження системного реагування на насильство, де кожен випадок отримує належну увагу суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, інших органів та установ, які виконують функції, пов'язані з проведенням заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі.**

У програмі чітко визначені завдання та заходи для її реалізації, а також показники, моніторинг досягнення яких допомагає зрозуміти, чи діє програма на практиці. Це дозволяє місцевим органам влади послуговуватися такою програмою як основою при розробці власних програм.

ОБЛАСНА ПРОГРАМА ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

Обласна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, схвалена Розпорядженням голови Рівненської обласної державної адміністрації від 13 травня 2021 року № 364 та затверджена [Рішенням](#) Рівненської обласної ради від 02 червня 2021 року № 153.

Коротко проаналізуємо програму за індикаторами:

- **Обгрунтованість** (*залучення експертів та мешканців для розробки/обговорення*) – у тексті програми немає згадок про попередню роботу у області над програмою, залучення експертів для її розробки чи проведення консультацій із місцевими мешканцями. Загалом можна зазначити, що Програма розроблена на виконання вже згаданої нами вище постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 року № 145 та відповідає Державній соціальній програмі запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року.
- **Адресність** (*відповідність заходів спрямованості програми*) – у Програмі відсутні згадки про булінг чи цькування у освітньому просторі. Тож конкретних заходів, спрямованих на протидію ним, Програма не передбачає. Проте, чимало заходів Програми *побіжно стосуються тематики булінгу*, адже булінг – це завжди про насильство, хоча й не завжди таке насильство гендерно зумовлене. Разом з тим, боротьба із проявами домашнього насильства створює більш комфортний психологічний клімат у сім'ї, а це, у свою чергу, має відповідний вплив на дітей.

Наведемо окремі заходи та завдання Програми, які стосуються протидії булінгу (нумерація пунктів згідно з Програмою):

2. Підвищення рівня проінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі; розуміння суспільством природи домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, у тому числі на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;
3. Формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини *(окремо виділимо захід – 2) проведення навчальних семінарів та тренінгів для педагогічних працівників за напрямом комунікаційної, емоційно-етичної компетентності за темою «Ненасильницька поведінка, ненасильницьке розв'язання конфліктів у сімейних та міжособистісних відносинах», відповідальні за який управління освіти і науки облдержадміністрації, райдержадміністрації, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад територіальних громад (за згодою), інститути громадянського суспільства (за згодою);*
4. Заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі
5. Забезпечення координації та ефективної взаємодії спеціально уповноважених органів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому

насильству, інших органів та установ, які виконують функції, пов'язані з проведенням заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі;

7. Навчання та підвищення рівня професійної компетентності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, з питань, що регулюються Законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та іншими законодавчими актами, спрямованими на роз'яснення зазначеної проблеми;
8. Надання кожній постраждалій особі інформації про її права та можливості реалізації таких прав зрозумілою для неї мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою постраждалій особі, та забезпечення реалізації таких прав *(3) забезпечення здійснення в кожній територіальній громаді своєчасних та дієвих заходів щодо захисту прав та законних інтересів постраждалої дитини)*
11. Забезпечення реагування на випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі, створення умов для цілодобового опрацювання звернень/повідомлень громадян з питань домашнього насильства, насильства за ознакою статі *та насильства стосовно дітей та за участю дітей* (1) забезпечення цілодобового розгляду кол-центром та його територіальними відділеннями звернень з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі *та насильству стосовно дітей*.

- **Системність** (доцільність напрямів програми, часова/ фінансова системність) – загалом Програма є системною – як тематично, так і хронологічно.
- **Реалістичність** (відповідність строків, фінансів, виконавців) – у програмі передбачені конкретні терміни реалізації завдань та визначено фінансування із обласного та місцевих бюджетів на виконання заходів програми.
- **Оцінність** (чітке розуміння предмету виконання та очікуваних результатів) – система моніторингу результатів виконання програми зрозуміла, адже наявні показники (індикатори), які мають бути досягнені у певний часовий проміжок.

На сайті Рівненської обласної державної адміністрації можна знайти звіти про виконання відповідної програми за аналізовані роки – 2022 та 2023: <https://ror.gov.ua/zviti-pro-vikonannya-oblasnih-program>.

За даними зі **звіту за 2022 рік**, у вказаний період відбувалися різноманітні інформаційно-просвітницькі заходи, в тому числі й у рамках 16 днів проти насильства, розповсюджувалися буклети «Зупинимо булінг разом», «Ні насильству». Також зазначено, що на вебсайтах закладів освіти розміщені матеріали щодо реагування та профілактику булінгу в освітньому середовищі, проводилися правопросвітницькі заходи для учнів, студентів, батьків та працівників навчальних закладів на тему протидії булінгу. Окрім того, у звіті описано, у яких закладах освіти відбувалися такі заходи як тематичні батьківські збори щодо попередження домашнього насильства та булінгу у дитячому середовищі (Острожецька громада), батьківський всеобуч «Творимо світ безпечний для дитини» (Костопільська громада), засідання творчої групи практичних психологів закладів освіти громади (Сарненська громада). У листопаді 2022 року прове-

ли науково-методичний онлайн-семінар «Актуальні питання розвитку практичної психології на Рівненщині» для працівників психологічної служби закладів освіти, де розглянули, з-поміж інших, питання попередження булінгу в закладах освіти. Також у звіті зазначено, що Департамент освіти і науки облдержадміністрації щорічно здійснює моніторинг звернень, які надходять у відділи освіти громад та аналізує дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх усіма учасниками освітнього процесу.

У звіті за 2023 рік, окрім загальної інформації про проведення інформаційно-просвітницьких заходів, розповсюдження буклетів, також зазначено про: запровадження вивчення факультативного курсу у 6 класі «Вирішую конфлікти мирним шляхом та будую мир навколо себе» та «Психологія спілкування» у 5 класі з метою формування ненасильницької моделі поведінки. У Березнівському економіко-гуманітарному лицейі відбувалася апробація та впровадження пілотної програми «Крок – освітня гра з протидії насильству», що впроваджується ГО «ЕТ СЕТЕРА» за сприяння ПРООН. Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти при здійсненні курсової підготовки з підвищення кваліфікації педагогів слухачам пропонував до розгляду та обговорення теми «Булінг і цькування», «Ненасильницька комунікація». У серпні 2023 року провели серпневі студії для керівників методичних об'єднань, заступників директорів з виховної роботи, працівників центрів професійного розвитку педагогічних працівників, у ході яких були розглянули в тому числі й питання протидії булінгу. Як і попереднього року проводили Інтернет-фестиваль методичних розробок з питань створення безпечного освітнього середовища, а також онлайн-заняття для практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти з тем «Психологічні аспекти попередження деструктивних проявів в освітньому середовищі», «Підвищення

психологічної культури педагогів щодо попередження будь-яких видів і форм насильства в закладі освіти» та для заступників директорів «Виховні орієнтири в створенні безпечного освітнього середовища закладу освіти». У цьому звіті також описано чимало тематичних просвітницьких заходів, які стосувалися протидії насильству та відбувалися у закладах освіти за участі запрошених гостей – представників поліції, прокуратури, суду, секретаріату омбудсмена, служби у справах дітей.

Аналізуючи обласну програму протидії насильству та звіти про її виконання, можемо рекомендуємо обласній владі:

- *Під час розробки програми не лише враховувати відповідну державну програму щодо такої тематики, але й досліджувати місцевий контекст та суспільний запит щодо проблематики та відобразити це у наповненні програми, а також залучати експертне середовище та проводити консультації із громадськістю.*
- *Публікувати звіти про виконання програми у зручній для опрацювання формі.*

ПРОГРАМА МІСТА РІВНОГО ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

Програма запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та торгівлі людьми в Рівненській міській територіальній громаді на 2022-2026 роки, затверджена рішенням Рівненської міської ради від 18.11.2021 № 1625 (в редакції, затвердженій **рішенням** виконавчого комітету Рівненської міської ради від 25.05.2022 № 72).

Коротко проаналізуємо програму за індикаторами:

- **Обгрунтованість** (залучення експертів та мешканців для розробки/обговорення) – зазначимо, що у відкритих джерелах нам не вдалося знайти інформацію про залучення експертів до розробки Програми чи проведення консультацій із місцевими мешканцями. Однак у розділі «Загальна частина» міститься зібрана попередньо інформація про деякі статистичні показники, що свідчить про попередню аналітичну роботу перед розробкою Програми. Також, на відміну від обласної програми, програма обласного центру більш конкретизована (заплановані заходи конкретизовані способами їх реалізації).
- **Адресність** (відповідність заходів спрямованості програми) – заходи Програми відповідають її спрямованості. І хоча вони не містять згадки про булінг, однак формування у суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки допомагає в протидії в тому числі й булінгу. В рамках цього завдання певні заходи реалізуються у закладах освіти Управлінням освіти (як от проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, акцій для всіх учасників освітнього процесу,

проведення для учнів 5-10 класів ігор за картковою ігровою методикою «Коло безпеки» для формування в учасників системи уявлень та знань про насильство), а також іншими виконавцями, зокрема, офіцерами поліції (тематичні уроки, бесіди, інші заходи просвітницького характеру).

- **Системність** (доцільність напрямів програми, часова/ фінансова системність) – передбачені заходи Програми є необхідними. Щодо фінансування, то у паспорті Програми вказано, що джерелами фінансування є кошти Рівненської міської територіальної громади, які щорічно затверджуються на виконання заходів програми в межах можливостей бюджету, а також інших джерел, не заборонених до фінансування. Також у рішенні про затвердження програми визначено, що департаменти, управління та відділи мають передбачати кошти на реалізацію програми у відповідних бюджетах* (тут зазначимо, що Управління освіти не передбачає окремого фінансування на реалізацію заходів з протидії булінгу).
- **Реалістичність** (відповідність строків, фінансів, виконавців) – У Програмі вказані загальні строки її виконання 2022-2026 роки, кошти на реалізацію програми вказані – «згідно з кошторисними призначеннями». Виконавці у програмі вказані належні. Оскільки значна частина діяльності у цьому напрямку реалізується в межах посадових обов'язків працівників, то виникає лиш запитання щодо додаткових витрат, які полягають у проведенні інформаційних кампаній (виготовлення брошур та реклами). За даними із звіту про виконання програми у 2023 році, на реалізацію в 2023 році передбачені кошти в сумі 98,8 тис. грн., зокрема: 98,8 тис. грн. – оплата праці залученого спеціаліста на забезпечення діяльності спеціалізованої служби первинного соціально –

психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі Рівненського міського центру соціальних служб. Протягом 2023 року, відповідно до укладених договорів, здійснена оплата праці залучених спеціалістів, загальна сума становить 24,5 тис. грн.

- **Оцінність** (чітке розуміння предмету виконання та очікуваних результатів) – зазначимо, що система моніторингу результатів виконання програми не є достатньо чіткою, оскільки відсутні показники (індикатори) її виконання. Таким чином важче оцінити ступінь її реалізації. Зауважимо, що в обласної Програми відповідної тематики такі показники є.

На сайті Департаменту соціальної політики виконавчого комітету Рівненської міської ради наявний звіт про виконання програми за 2023 рік: <https://rivnesoc.gov.ua/> (в розділі «Місцеві програми»).

Нижче коротко подамо інформацію про виконання програми у 2023 році у тому аспекті, який цікавить нас у рамках цього дослідження. Протягом звітнього періоду у закладах освіти проходили інформаційно-просвітницькі й профілактичні заходи щодо запобігання та протидії усім проявам насильства, торгівлі людьми, у тому числі в рамках Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства» (наприклад, акція «Це не ОК» – поширення відповідних плакатів, візитівок, брошур на тематику запобігання та протидії різним проявам насильства, проведення картової ігрової методики «Коло безпеки» для підлітків з метою глибше дослідити та вивчити теми, пов'язані з насильством (булінг, домашнє насильство, безпека в інтернеті); участь в педагогічних нарадах, зборах з класними керівниками загальноосвітніх закладів з метою інформування та доведення алгорит-

му дій у випадках виявлення ознак насильства, вчиненого по відношенню до дитини, роз'яснення особливостей відповідальності сторін). У звіті також зазначено, що у закладах загальної середньої освіти розроблено алгоритми реагування на випадки домашнього насильства та/або інших видів насильства, відпрацьовано механізм реагування на виявлені факти домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі у випадках, передбачених законодавством у співпраці з іншими суб'єктами взаємодії, затверджено плани заходів з запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі. Працівники навчально-методичного центру психологічної служби Управління освіти продовжують роботу Telegram і Viber каналів «Психологічна підтримка. Освіта. Рівне». У вересні-жовтні 2023 року провели засідання школи молодих практичних психологів, соціальних педагогів з теми «Роль психологічної служби у створенні безпечного освітнього середовища, попередження булінгу/насильства». Педагогічні працівники пройшли навчання на онлайн-платформах з тем: «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», «Психологічна хвилинка», «Екосистема психологічної допомоги у сфері освіти». З метою попередження та протидії домашньому насильству, а також запобігання булінгу, працівники прокуратури спільно з ювенальною поліцією Рівненського РУП ГУНП в Рівненській області, проводили лекції в закладах освіти для учнів 7-11 класів. Шкільні офіцери поліції провели близько 500 тематичних уроків, бесід, інших заходів просвітницького характеру в навчальних закладах міста.

Зазначимо, що у травні 2024 року обласний центр Рівненщини пройшов відбір і став [учасником проекту](#) «Міста і громади, вільні від домашнього насильства», який реалізується у співпраці з Міністерством соціальної політики України за підтримки урядів Канади та Великої Британії в межах програми UNFPA з протидії

та запобігання гендерно зумовленому насильству. Планується, що громаді буде надана допомога, яка полягатиме, у тому числі, й у комплексній та спеціалізованій підготовці фахівців і фахівчинь з відібраних громад і вивчення досвіду інших міст України у цій сфері; організації та проведенні серед мешканців та мешканок громади, зокрема серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків.

Аналізуючи програму обласного центру щодо протидії насильству та звіт про її виконання, можемо рекомендувати міській владі:

- під час розробки наступної програми вказувати конкретні індикатори (показники) для того, аби можна було відстежувати ефективність її реалізації.

Також певні просвітницькі заходи у закладах освіти проводяться і в рамках реалізації програм профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю, однак в межах цього дослідження вони не перебувають у фокусі нашої уваги.

Аналізуючи зусилля влади у напрямку протидії насильству, вважаємо за доречне згадати й про очікування неурядового сектору щодо співпраці у цьому контексті. Нижче у форматі таблиці подаємо думки, озвучені представницею однієї із громадських організацій Рівненщини, під час нашого інтерв'ю:

Про очікування від влади

- Менше формалізму та бюрократії при співпраці
- Сприяння у отриманні приміщення для системної роботи
- Наявність ресурсу, де була б інформація про планірки, стратегії, заходи, які стосуються освіти у громаді
- Більше залучення неурядових організацій до різних ініціатив, наприклад, розробки стратегії розвитку громади у напрямку «Освіта»
- Доступ до інформації, на основі якої організація може планувати свою проектну діяльність:
 - Наявність аналітики, яка б відображала ситуацію у громаді (зокрема, і щодо протидії насильству) і це допомогло б показувати реальні потреби громади у підтримці щодо цього питання
 - Оприлюднення пріоритетних напрямків роботи у сфері освіти на певний рік. Якщо є попит на щось у громаді, то було б добре, аби про це озвучували і тоді представники неурядового сектору могли б писати проекти і допомагати закривати існуючі потреби.
 - Було б чудово отримувати запит від органів влади про потреби, навіть поштовою розсилкою. Якщо я прямий запит – краще залучати ресурси під ці потреби.

Про очікування від шкіл

- Більш активне поширення інформації про ініціативи організацій
- Більша відкритість
- Погляд на ініціативи організацій не лише крізь призму грифу від Міністерства. Логічно, коли школу зацікавить попередня робота організації, її досвід, експертність команди, а не лише формальні вимоги щодо грифу МОНУ
- Відсутність ейджизму від працівників шкіл до молоді

АНТИБУЛІНГОВІ ПОЛІТИКИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Школа та сім'я – це два середовища, де діти перебувають більшість часу, вони найбільше впливають на формування дитячої самооцінки, відчуття безпеки, прийняття та подальшу соціалізацію у суспільстві. Тож адміністрації шкіл мають вжити всіх заходів задля того, аби попередити випадки булінгу, а в разі їх виявлення – належно відреагувати на них. Для того, щоб створити безпечне освітнє середовище адміністрація закладу має так організувати роботу колективу, аби формувати культуру взаємної поваги, толерантності та цінності кожного у шкільній спільноті. А якщо у закладі освіти трапився випадок булінгу, адміністрація має вжити всіх заходів задля того, аби повернути відчуття безпеки у освітнє середовище.

«Одним із дієвих варіантів, на якому може ґрунтуватися профілактика булінгу в учнівському середовищі, повідомляється [на сайті проєкту Мирна Школа](#), – це програма, розроблена американським психологом Кеннетом Шором, яка складається з 12 кроків:

1. Створення комітету з протидії цькуванню.
2. Проведення опитування серед школярів різного віку.
3. Розробка політики, чітких правил поведінки в разі зіткнення з проблемою.
4. Проведення перевірок в місцях, де булінг відбувається найчастіше.
5. Навчання вчителів і всього шкільного персоналу (кухарів, охоронців, прибиральниць).
6. Поширення інформації про цькування серед дітей за допомогою проведення тематичних заходів.

- 7.** Впровадження лекцій, курсів з профілактики булінгу в шкільному середовищі в якості невід'ємної частини навчального процесу.
- 8.** Підтримка потерпілих від цькування.
- 9.** Залучення батьків як безпосередніх учасників освітнього і виховного процесу.
- 10.** Акцентування уваги викладачів, психологів на учнях, які є потенційними жертвами.
- 11.** Формування серйозного ставлення до повідомлень про можливий булінг і швидке реагування на них.
- 12.** Адекватна реакція на виникаючі випадки з поєднанням дисциплінарного і відновного підходу до ініціаторів».

Як бачимо, для того, аби здійснювати справді ефективну профілактику булінгу, треба системно підходити до цієї проблеми – працювати з усім шкільним персоналом та батьками, а не лише з дітьми. Усі дотичні мають бути обізнані з правилами взаємної співпраці, розуміти, що таке булінг, в чому він проявляється, яка відповідальність за його вчинення. Навіть у рамках нашого дослідження ми неодноразово зустрічалися з твердженням про те, що учасники освітнього процесу не завжди знають, що таке булінг. Саме тому в рамках цього розділу звернемо увагу на два аспекти – розробка у закладах антибулінгових політик та їх доступність для ознайомлення. Зазначимо, що доступність – це не лише про публікацію, але й про зміст таких документів, а ще – про зручність їх знаходження та опрацювання.

Для того, аби розробити власні антибулінгові політики кожен заклад освіти має провести попередній аналіз ситуації, наприклад, провести опитування учасників освітнього процесу, провести фокус-групи із залученням психолога тощо, а також зрозуміти, які ресурси заклад має для боротьби з булінгом, а

які можна чи варто залучити. Отже, треба дослідити проблему, ресурси для її подолання і скласти чіткий план боротьби з нею, а також алгоритм дій у разі виявлення її проявів.

Також освітнім закладам важливо вивчати виклики, пов'язані із все більшою кількістю вимушено переміщених дітей, відповідно адаптовувати освітні програми та середовище, працювати не лише з батьками і школярами, але й з власними педагогами з різних дисциплін, матеріал яких може так чи інакше пояснювати соціально-історичні передумови подій: нав'язування мовної політики в Україні у ХХ ст., примусове переселення українців з частин історичних територій і штучне заселення їх росіянами чи представниками інших народів. Окрім того, важливо запроваджувати дієві курси громадянської освіти, в межах яких діти розвиватимуть не лише критичне мислення, комунікаційні навички та вміння співпрацювати, але й вивчатимуть на практичних прикладах основи прав людини, поваги до людської гідності та різноманіття, формуватимуть толерантне ставлення та взаємоповагу.

Наразі до антибулінгових політик у закладі освіти можемо віднести:

- **план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;**
- **порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти,**
- **порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).**

Однак, як ми вже згадували, у зв'язку із змінами до законодавства з 6 жовтня 2024 року заклади освіти не зобов'язані розробляти та публікувати вищевказані антибулінгові політики на своїх вебсайтах. Натомість заклади матимуть обов'язок розробляти і забезпечувати публікацію **положення про запобігання і протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі освіти**. Воно має розроблятися з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, які Кабінет Міністрів України має затвердити протягом 3 місяців з дати опублікування Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» (06.07.2024 року).

Попри вказане вважаємо за необхідне розглянути окремі антибулінгові політики закладів освіти, які в аналізованій період мали бути затверджені та діяти. Також проаналізуємо дотримання закладами законодавства, яке наразі очікують зміни. Для чого ми це робимо? Аби зрозуміти, які реальні проблеми у розробці антибулінгових політик у закладах були і що з цього варто врахувати під час подальшої роботи закладів у цьому напрямку.

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти – документ, який розробляється у закладі освіти за результатами моніторингу стану освітнього середовища в закладі. Його розробку, затвердження та оприлюднення забезпечує керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень щодо створення безпечного освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації, в тому числі булінгу (цькування). Як визначає ще чинний Порядок реагування на випадки булінгу (цькування),

затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 від 28 грудня 2019 року, заплановані заходи повинні:

- **спрямовуватись на задоволення потреб окремого закладу освіти у створенні безпечного освітнього середовища;**
- **мати вимірювані показники ефективності;**
- **залучати всіх учасників освітнього процесу.**

План розробляється до початку навчального року. Протягом навчального року керівник закладу освіти забезпечує проведення моніторингу (за потреби, але не рідше одного разу на півріччя) ефективності виконання плану та внесення (за потреби) до нього змін.

При розробці плану заходів заклад освіти має взаємодіяти з іншими суб'єктами реагування на випадки булінгу, зокрема, уповноваженими підрозділами територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, службами у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та враховувати їхні пропозиції до плану заходів **(це передбачено у Плані заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти, що затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України 26.02.2020 року № 293. У плані передбачено три завдання до виконання: сприяння запобігання та протидії булінгу (цькуванню) у закладі освіти, забезпечення створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, професійний розвиток та підвищення кваліфікації педагогічних (науково-педагогічних) працівників).**

Заплановані заходи можуть відбуватись у будь-якій формі: зустрічі, бесіди, консультації, лекції, круглі столи, тренінги, тематичні заходи, конкурси, спільні перегляди та обговорення тематичних відеосюжетів, літературних творів, матеріалів ЗМІ,

особистого досвіду, запрошення гостей, у формі рольових ігор та інших організаційних формах.

До заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо:

- організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереженням за місцями загального користування тощо);
- організації безпечного користування мережею Інтернет під час освітнього процесу;
- контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу;
- розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема: розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших;
- розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки;
- здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом;
- відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті;
- здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні від власних думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатності критично аналізувати інформацію, розглядати

питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

- здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо;
- підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо;
- створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, в тому числі булінгу (цькування).

Примірний план заходів у закладі можна побачити у додатках до матеріалів лекції у курсі [«Протидія та попередження булінгу \(цькуванню\) у закладах освіти»](#), який розміщений на платформі Prometheus.

Зазначимо, що ще у 2022 році Державна служба якості освіти надавала [рекомендації](#) для закладів освіти переглянути антибулінгові політики, зауваживши, що **«важливо пам'ятати, що частина учнів можуть мати статус внутрішньо переміщених осіб. Тобто, окрім того, що вчителі забезпечують освітній процес, вони також мають створювати безпечне освітнє середовище, забезпечувати емоційні потреби учнів»**. Тож служба акцентувала увагу на закладах, у яких навчаються діти з числа внутрішньо переміщених осіб та рекомендувала здійснити такі кроки:

- **«Частіше практикувати опитування серед учнів щодо відчуття психологічного комфорту у закладі (стосується в тому числі онлайн-ового середовища закладу, якщо освітній процес відбувається виключно дистанційно)**
- **Спонукаати педагогів застосовувати позитивне управління класом – уникати покарань, гучних зауважень, водночас впроваджуючи дуже чіткі правила для спілкування/ поведінки під час навчання дистанційно та онлайн-уроків**

- *Сконцентрувати увагу у роботі з учнями щодо запобігання булінгу безпосередньо на навчальній діяльності. Зокрема, педагоги можуть підбирати навчальні матеріали, з допомогою яких учні могли б навчатися вирішувати міжособистісні конфлікти у мирний спосіб, пропонувати ситуації, в яких учні можуть бути медіаторами при вирішенні конфліктних питань з однокласниками*
- *Включати до уроків, у навчальний матеріал для самостійного опрацювання чи спільного обговорення елементи соціально-емоційного навчання, зокрема розуміння і керування емоціями (в тому числі агресією), емпатія, навички комунікації та вирішення конфліктів».*

Також Державна служба якості освіти рекомендувала усім закладам, а особливо тим, які приймають дітей ВПО, переглянути або розробити адаптаційні заходи для учнів на початку навчального року. Як зазначила служба, *«у 2022/2023 навчальному році у школах збільшиться кількість дітей, родини яких змушені були переселитися на більш безпечні території. Тому, окрім традиційних адаптаційних практик для учнів при переході між ланками освіти, варто дуже уважно поставитися до адаптації дітей ВПО до нового для них освітнього середовища. Про що треба пам'ятати, коли йдеться про дітей з числа ВПО:*

- *досвід переселення є дуже виснажливим, у дітей може не вистачати сил на навчання;*
- *навчальні втрати можуть бути більшими порівняно з учнями, які не залишали свої домівки;*
- *можливі проблеми з розумінням матеріалу, якщо до того учні навчалися російською мовою;*
- *діти можуть не мати простору для навчання онлайн у тому місці, де вони тимчасово мешкають, можуть не мати належного одягу, взуття, шкільного приладдя, планшета чи ноутбука;*
- *діти можуть мати дуже травматичний досвід війни.*

Як допомогти дітям ВПО з адаптацією до нового закладу:

- *Прийміть до школи дітей з числа ВПО, батьки яких подали заяву до вашого закладу.*
- *Вивчіть, у яких умовах перебуває дитина, який її досвід переселення, які потреби має, щоб повноцінно розпочати навчання.*
- *Організуйте спілкування практичного психолога з батьками/опікунами, а також із дитиною. За результатами такого спілкування психолог зможе сформулювати свої рекомендації класному керівникові та педагогам, які працюватимуть із учнями з числа ВПО.*
- *Запросіть дітей ВПО разом із батьками на адаптаційний візит до школи напередодні початку навчання. Якщо це неможливо, організуйте зустріч онлайн. Таким чином батьки й діти зможуть отримати інформацію про те, як відбуватиметься навчання, познайомляться з педагогами, дізнаються, як відбуватиметься адаптація дитини до навчання у новій школі, до кого можна звернутися за допомогою тощо.*
- *Подумайте, хто з учнів може якийсь час виконувати роль куратора – познайомить зі школою (якщо школа працюватиме очно), правилами, розкаже про різні можливості для дозвілля, спорту тощо.*
- *З початком навчального року приділіть увагу знайомству з новоприбулими учнями з числа ВПО. Педагогам також важливо вибудовувати відносини так, щоб внутрішньо переміщені діти відчували підтримку, однак поряд з тим це не особливо їх виокремлювало серед інших учнів класу.*
- *Приділіть увагу діагностиці навчальних втрат у новоприбулих учнів, адже може скластися ситуація, коли діти не мали змоги навчатися протягом кількох місяців з початку війни. Цілком можливо, що такі учні потребуватимуть додаткових консультацій для надолуження прогалин у знаннях».*

Окрім плану заходів, у закладі мають бути розроблені **порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти** та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування). Вказані документи мають відповідати чинному законодавству, де чітко описано порядок дій керівництва закладу у разі отримання заяви про булінг, повноваження та порядок дій комісії. Добре, коли порядок подання заяви містить примірний зразок заяви, аби було легше викласти її зміст і простіше опрацьовувати.

Також політика закладу щодо протидії булінгу має бути відображена у статутних документах закладу освіти, стратегіях розвитку, правилах поведінки здобувача освіти, а також посадових інструкціях педагогічних працівників. Як зазначало Міністерство освіти і науки України у своєму **ЛИСТІ** № 1/ 9 -790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу», під час проведення атестації працівників слід оцінювати стан виконання ними таких посадових обов'язків.

Щодо **правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти**, то тут мають знайти відображення ідеї ненасильницької комунікації, толерантності та взаємоповаги один до одного і дуже добре, коли такі правила поведінки розробляються спільно усіма учасниками освітнього процесу – тоді вони відчуватимуть співвідповідальність за їх дотримання. Також зрозуміло, що одні і ті ж правила, а надто витяг із профільного закону про освіту, по-різному читаються у першому і одинадцятому класах. І очікувати, що першокласники будуть читати такі правила і вважати їх своїми не доводиться. Саме тому варто розробляти правила поведінки у закладі для різних вікових груп і разом з ними, але звісно, що у межах законодавчих вимог. Тільки тоді

ці правила справді будуть змістовно доступними для тих, на кого вони поширюються. Також варто їх зробити ще й наочно доступними для учасників освітнього процесу, розмістивши їх у місцях загального користування.

Зазначимо, що у межах антибулінгової кампанії для закладів освіти з ініціативи ГО «Студена» цьогоріч розробили постери для протидії булінгу, які можна завантажити, роздрукувати і використати у своєму закладі освіти. Також конкурс на кращий постер можна провести у своєму закладі і таким чином зробити наочними правила шкільного співжиття.

Як ми вже й згадували, окрім розробки антибулінгових політик, заклад освіти має публікувати інформацію про них, аби всі учасники освітнього процесу могли з ними ознайомитися – «ознайомлений, значить озброєний». Так, чинна наразі редакція статті 30 **Закону України «Про освіту»** передбачає, що заклади освіти формують відкриті й загальнодоступні ресурси з інформацією про свою діяльність та зобов'язані надавати доступ до такої інформації на власних вебсайтах, а у разі їх відсутності – на вебсайтах засновників. З-поміж іншого, має бути відкритий доступ до вже згаданих документів:

- правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти;
- плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- порядку подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;
- порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

За інформацією, отриманою на наш запит від **Управління Державної служби якості освіти у Рівненській області**, питання забезпечення прозорості та інформаційної відкритості **587** закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) Управління вивчало **впродовж квітня-червня 2020 року**. За результатами з'ясували, що:

- **план заходів**, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти оприлюднили на власних вебсайтах **217** ЗЗСО, ще **35** ЗЗСО розмістили зазначену інформацію на вебсайтах засновника (не оприлюднили інформацію **335** ЗЗСО);
- **порядок подання та розгляду** (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти оприлюднив **201** ЗЗСО, на вебсайті засновника – **17** ЗЗСО (не оприлюднили інформацію **369** ЗЗСО);
- **порядок реагування на доведені випадки булінгу** (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) розміщено у **196** ЗЗСО, на вебсайтах засновників – **15** ЗЗСО (не оприлюднили інформацію **376** ЗЗСО).

За результатами вивчення вебсайтів **564** ЗЗСО у **березні-червні 2021 року** встановили, що:

- **план заходів**, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти оприлюднили на власних вебсайтах **287** ЗЗСО (не оприлюднили інформацію **277** ЗЗСО);
- порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти оприлюднили **310** ЗЗСО (не оприлюднили інформацію **254** ЗЗСО);

- **порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) розміщено у 322 ЗЗСО (не оприлюднили інформацію 242 ЗЗСО).**

Вказане свідчить про те, що у 2021 році на момент вивчення Управлінням вебсайтів закладів загальної середньої освіти лише **50,88%** оприлюднили план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, **54,96%** – порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, **57%** – порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

В рамках цього дослідження ми вирішили вибірково перевірити наявність документів, що стосуються профілактики та протидії булінгу на сайтах закладів освіти. Зокрема, у нашу вибірку потрапили заклади освіти, у яких з початку повномасштабної війни, за даними поліції, підтвердився випадок булінгу у суді, а також заклади освіти зі скаргами на булінг дітей ВПО у яких зверталися до поліції та Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації. Результати аналізу, **який проводився 16 серпня 2024 року/9 вересня 2024 року**, показали, що із 19 закладів освіти план заходів на 2023/2024 навчальний рік вдалося знайти лише у 9 (Березнівська ТГ – Березнівський ліцей № 2, Повчанська ТГ – Повчанський ліцей, Тараканівська ТГ – Староносаницька гімназія, Березнівська ТГ – Моквинський ліцей, Вараська ТГ – Вараський ліцей № 6, Здолбунівська громада – Здолбунівський ліцей № 1, Дубровицька ТГ – Берестійський ліцей, Радивилівська громада – Радивилівський ліцей № 2 ім. П.Г. Стрижака, також у одному із закладів освіти його не вдалося завантажити для перегляду – Сарненському ліцеї № 2). У деяких закладів останній план заходів ще за 2022/2023 навчальний рік, в інших – за 2021/2022

та 2020/2021 навчальні роки, у 4 закладів на їх сайтах/сайтах громади знайти плану не вдалося (Вербська ТГ – Вербський ліцей, Повчанська ТГ – Мильчанський ліцей, Вараська ТГ – Вараський ліцей № 5, Дубенська ТГ – Дубенський ліцей № 7). Наявні плани заходів на сайтах дуже різноманітні – деякі містять багато конкретизованих заходів, спрямованих на роботу з дітьми, однак не передбачають жодної роботи з вчителями (як у Повчанському ліцеї Повчанської громади), в деяких до реалізації заходів залучають вчителів, які викладають окремі предмети (як у Березнівському ліцеї № 2 Березнівської громади). Важливо, аби план містив заходи, спрямовані як на учнів та вчителів, так і інших працівників закладу та батьків.

Відстежуючи наявність антибулінгових політик у закладах освіти ми звернули увагу ще й на зміст таких документів. В непоодиноких випадках порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти і порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) містили певну суперечність із нормами чинного законодавства, **роз'ясненням** Міністерства освіти та науки України. Передусім це стосується часу повідомлення директором закладу органів поліції про отриману заяву щодо булінгу. Як ми вже зазначали раніше, «керівник закладу освіти **повідомляє** поліцію не про доведений факт вчинення булінгу, а про випадок цькування, який став йому відомим із заяви».

Факт булінгу може бути доведений лише рішенням суду, яке набрало законної сили. Тож керівник закладу освіти у разі отримання заяви або повідомлення про вчинення булінгу **невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби** повідомляє про отримання такого повідомлення територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України (підрозділ ювенальної превенції), а у разі відсутності у територіальному підрозділі поліції ювенального поліцейського – поліцейського, який виконує такі повноваження або керівництво територіального органу поліції

за допомогою телефонної лінії 102, на службовий або особистий телефон поліцейського, електронну пошту, месенджери тощо. Однак у документах більшості із проаналізованих нами закладів зазначено, що директор повідомлятиме поліцію лише після того, як за результатами розгляду звернення комісія кваліфікує випадок як булінг. Нижче подаємо скрін із сайту одного із закладів Дубенщини, аби проілюструвати позицію закладів.

Головна / Протидія булінгу / Порядок реагування на доведені випадки булінгу

Порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування)

1. Якщо комісія, створена для розгляду випадку булінгу (цькування), визнала, що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, то керівник навчального закладу в обов'язковому порядку повідомляє про це уповноваженим підрозділам:
 - ювенальній поліції сектору превенції Дубенського відділу Національної поліції;
 - Службі у справах дітей Дубенського району.
2. У разі, якщо комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутися до органів Національної поліції із заявою.

Загалом така ситуація щодо порядку подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та/чи порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти спостерігається у Вілійському ліцеї Острозької громади, Березнівському ліцеї № 2 Березнівської громади, Дертівській гімназії Рокитнівської громади, Дубенському ліцеї № 7 (там також кодекс безпечного освітнього середовища не відповідає вимогам щодо порядку розгляду заяви про булінг, хоча у ньому й описані різноманітні практики профілактики булінгу), Староносівській гімназії Тараканівської громади, Квітневському ліцеї Варковицької громади, Моквинському ліцеї Березнівської громади, Остківському ліцеї Рокитнівської громади, Могилянському ліцеї Острозької громади, Здолбунівському ліцеї № 1 Здолбунівської громади.

Іноді у закладі два документи не відповідають один одному – порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (Вараська ТГ – Вараський ліцей № 6). В одному із документів зазначено, що директор повідомлятиме поліції

лише після відповідного рішення комісії, а в іншому – не пізніше доби після отримання заяви.

Ми припускаємо, що вищеописана проблема стала наслідком неоднозначної позиції Міністерства освіти та науки України з цього питання. Так, 29 січня 2019 року воно адресувало листом № 1/11-881 [Рекомендації](#) для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII для департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій, де у п. 3 і знаходимо таке формулювання «Якщо Комісія визнала, що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Службу у справах дітей. У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого».

Але вже 28 грудня 2019 року МОН видало наказ № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», яким затвердило Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), що визначає механізм реагування на випадки булінгу (ць-

кування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти. П. 2 розділу II цього Порядку визначає, що керівник закладу освіти у разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування); скликає засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (далі – комісія) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення та вчиняє інші дії. 13 квітня 2020 року Міністерство освіти і науки листом № 1/9-207 надало [Роз'яснення](#) щодо застосування вищевказаного наказу № 1646, де зазначено, що керівник закладу освіти повідомляє поліції не про доведений факт вчинення булінгу, а про випадок булінгу, який став йому відомим із заяви чи повідомлення.

Зазначимо, що у Радивилівському ліцеї № 2 ім. П.Г. Стрижака документи відповідають вимогам чинного законодавства. У Здолбунівському ліцеї № 4 описано, що керівник закладу в разі отримання заяви про випадок булінгу скликає засідання відповідної комісії, а от порядок розгляду скарг у закладі передбачає, що адміністрація ліцею здійснює прийняття рішення за результатами розгляду скарги та інформування про нього зацікавлених сторін, план заходів на сайті – застарілий. У Сарненському ліцеї № 2 порядок реагування теж відповідає вимогам, однак порядку подання заяв немає на сайті.

На сайтах деяких закладів є новини про заходи щодо протидії булінгу (Вараський ліцей № 5), однак віднайти документи щодо порядку подання заяв та порядку реагування на випадки булінгу ми не змогли.

Звертаємо увагу, що на деяких сайтах складно віднайти актуальну документацію, що стосується протидії булінгу: іноді вона розкидана у різних розділах – і у роботі психолога, і у роботі заступника директора із виховної роботи, іноді у розділі про інформаційну прозорість закладу. Позитивно, коли такі документи зібрані у відповідному розділі, який розміщений на основній сторінці сайту, і його легко можуть знайти всі охочі.

Окремо варто відзначити, що на сайті Моквинського ліцею Березнівської громади можна ознайомитися із [результатами моніторингу](#) реалізації плану заходів щодо протидії булінгу, що є хорошою практикою, адже дозволяє закладу оцінити діяльність і за потреби внести зміни до плану заходів, а для інших робить діяльність із протидії булінгу більш видимою.

Також під час аналізу на сайті Могилянівського ліцею мали змогу ознайомитися [рекомендаціями](#) щодо адаптації переселенців у новому освітньому середовищі. Добре, аби кожен заклад розробляв такі рекомендації, а також програми для адаптації нових учнів. Програмний підхід зробив би таку діяльність більш системною та полегшив би моніторинг її ефективності.

Таким чином, аналізуючи роботу в закладах освіти щодо розробки/публікації антибулінгових політик, вважаємо за необхідне звернути увагу закладів на те, що:

- діяльність у закладі освіти щодо профілактики та протидії булінгу має здійснюватися системно і щодо усіх учасників освітнього процесу;
- при провадженні такої діяльності варто враховувати потреби внутрішньо переміщених учнів, які мають почувати себе комфортно у закладі освіти,

- акти, які мають бути розроблені у закладі щодо протидії булінгу повинні відповідати чинному законодавству і розміщуватися для ознайомлення на вебсайтах закладу освіти (а в разі відсутності – вебсайті громади) у відповідній вкладці для зручності пошуку;
- антибулінгові політики мають бути живим інструментом, а не документами у шафі, які дістаються лише за потреби. Вони мають відповідати викликам, які існують у освітньому середовищі, а також самій філософії захисту учасників освітнього процесу від насильства чи посягання на людську гідність. Цей захист можуть надати різні суб'єкти, але участь школи – чи не найважливіша, бо саме школа по факту незалежно від судового рішення у справі буде «нейтралізувати» ту напружену ситуацію, яка трапилася у колективі. Особливо тоді, коли факт булінгу не підтвердиться, програм для того, хто булив і для того, кого булять ніхто не буде проходити, а конфліктна ситуація є і ніяк не сприяє безпечному освітньому середовищу в закладі.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНШИХ ІНСТИТУЦІЙ У НАПРЯМКУ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІВ

29% педагогів потребують фахової допомоги чи поради у ситуації, коли дитина стає об'єктом відвертого цькування, 17% – коли дитина з нетиповою зовнішністю стає об'єктом жартів чи висміювання, 12% – коли дитина з інвалідністю перебуває у неформальній ізоляції в класі. 23,3% педагогів зазначали, що їм необхідно підвищити кваліфікацію за напрямком попередження і протидії булінгу (цькуванню). Такими є [результати дослідження «Навчати й навчатися: як і куди зростати українському вчительству»](#), проведені у 2018 році у рамках спільної ініціативи руху EdCamp Ukraine і Міністерства освіти і науки України. До опитування були залучені 8 427 педагогів з усієї України.

Пройшло вже 6 років, за цей час в державі запроваджено антибулінгове законодавство, однак масштаби проблеми тільки зростають. Як свідчать [результати всеукраїнського дослідження](#) булінгу у закладах освіти після 24 лютого 2022 року, кожен третій із опитаних учнів, яких цькували, звернувся до вчителя (30,1%). Також за даними нашого опитування, більшість батьків у випадку проявів булінгу, конфліктів чи агресії у закладі освіти щодо дитини зверталися саме до вчителя. Під час глибинних інтерв'ю із батьками дітей ВПО вони розповідали про те, що їх «проінструктували» у закладі освіти у разі будь-яких проблем звертатися до вчителя. Таким чином саме вчителі найчастіше є тими людьми, які першими у закладі освіти дізнаються про ситуацію булінгу і від того, як правильно і кваліфіковано вони будуть діяти може залежати реальне вирішення проблеми. Тож важлива передумова для належної протидії булінгу у закладі

освіти – підготовлений педагогічний колектив. Це означає, що колектив не тільки знає, як діяти, якщо булінг трапився, але й працює на випередження. Для цього вчителям варто займатися самоосвітою з цього питання, а також користуватися освітніми можливостями, які створюють для них адміністрація закладу, його засновник чи уповноважені ним установи, інститути післядипломної педагогічної освіти, громадський сектор тощо.

Тут варто ще раз пригадати, що за результатами опитування педагогів, яке ми проводили в рамках цього дослідження, Рівненський обласний інститут післядипломної освіти – друга установа після самої школи, яка надає вчителям знання щодо протидії булінгу.

Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (далі – Інститут) – заклад комунальної форми власності, який координує, організовує і проводить підвищення кваліфікації та професійний розвиток фахівців, у тому числі педагогічних і керівних кадрів закладів освіти. Далі наведемо цифри щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників для розуміння «обсягу» аудиторії, з якою заклад системно працює. **У 2022 році за регіональним замовленням курси підвищення кваліфікації пройшли 19 830 педагогів області, за кошти фізичних і юридичних осіб – 670 педагогічних працівників. У 2023 році в Інституті було 20 143 слухача курсів підвищення кваліфікації, понад 2 000 учасників різних професійних спільнот охоплено різними формами навчання та методичної роботи.** Вказане свідчить про те, що заклад має значний потенціал для того, аби підвищувати кваліфікацію педагогів і в напрямку протидії булінгу.

На базі Інституту діє [кафедра психології та інклюзивної освіти](#), яка розробляє та впроваджує освітні програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Також в Інституті є [навчально-методичний кабінет психологічної служби](#), який органі-

зовує діяльність професійних спільнот практичних психологів і соціальних педагогів, надає їм консультативну та експертну підтримку. Так, на сайті Інституту у розділі «Психологічний супровід освітнього процесу» є матеріали для новопризначених практичних психологів та соціальних педагогів, серед яких [рекомендації щодо психологічної підтримки та соціальної адаптації дітей ВПО у закладі освіти](#). Ще на сайті можна [ознайомитися](#) із інноваційним досвідом практичних психологів та соціальних педагогів області, зокрема і щодо протидії насильству: настільною просвітницько-профілактичною грою «Відверта розмова» (розробка схвалена методичною радою Сатиївського ліцею Варковицької сільської ради) та грою «Валіза з протидії булінгу в запитаннях і відповідях» (розробка схвалена методичною радою Сваринівської гімназії Сарненської міської ради).

У грудні 2022 року на базі інституту розробили та затвердили освітню програму за напрямом **створення безпечного освітнього середовища та основи надання домедичної допомоги**. **Мета програми:** «підвищення рівня професійної компетентності керівних і педагогічних кадрів із питань розбудови безпечного освітнього середовища в закладі освіти; запобігання та протидії насильству та надання своєчасної допомоги, ефективної підтримки учасникам освітнього процесу у випадках насильства (булінгу, мобінгу, кібербулінгу); підготовка та надання теоретичних знань педагогічним працівникам без медичної освіти, освоєння ними практичних навичок із основ підтримки життя (базова допомога) за протоколами BLS та порядками надання домедичної допомоги у критичних для здоров'я ситуаціях». Одна з тем програми – «Відновний підхід. Безпечне освітнє середовище». Під час теми розглядаються такі питання як поняття відновного підходу, його відмінність від дисциплінарного, переваги та актуальність впровадження відновного підходу в освітній процес, відновні практики тощо). Знайти програму можна тут.

Зауважимо, що у червні 2024 року Міністерство освіти і науки України також [затвердило](#) Типову програму підвищення кваліфікації «Організація фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища: реагування та загрози чи надзвичайні ситуації».

За інформацією із звіту Інституту, важливим напрямом його роботи у 2022 році стало проведення курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників за тематичним напрямом **«Особливості роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб»**. 78 педагогів, які пройшли навчання, отримали знання та сформували навички з тематик психічного здоров'я і психосоціальної підтримки ВПО (дітей та їхніх батьків/опікунів); навчання емпатії, сприйняття інакшості та поцінування різноманіття. Детальні звіти про роботу Інституту можна знайти тут: за 2022 рік, за 2023 рік.

Також Інститут сприяє обміну досвідом між керівниками закладів освіти та педагогічними працівниками. Цікавий формат – проведення управлінського віче, наприклад, **[«Мережа шкіл новаторства Рівненщини: розвиток професійних компетентностей керівника закладу ЗСО у контексті освітніх змін»](#)**, яке відбулося у листопаді 2023 року. Окремий тематичний блок під час віче був присвячений створенню безпечного та здорового освітнього середовища у закладі освіти. Матеріали віче доступні для перегляду [тут](#).

Інститут організовує й проведення моніторингових досліджень якості освіти, і в тому числі що стосуються організації безпечного освітнього середовища у закладах освіти, вимірювання ступеня сформованості різноманітних соціально-емоційних навичок підлітків. Зокрема, PISA (Programme for International Student Assessment/Міжнародне дослідження якості освіти) та ДоСЕН (Дослідження соціально-емоційних навичок).

Також маємо зазначити у рамках цього розділу, що самоосвіта у напрямку протидії булінгу для вчителів теж корисна та доступна. Так, додатковими можливостями для підвищення обізнаності про боротьбу з булінгом є курси на платформі Prometheus [«Протидія та попередження булінгу \(цькуванню\) в закладах освіти»](#), Дія.Цифрова освіта [«Школа без цькувань: частина 1. Учителю»](#) (на платформі є ще [курс для батьків](#)), ED-Era [«Недискримінаційний підхід у навчанні»](#).

Також чимало заходів для освітян щодо цієї теми розміщено у YouTube на каналах Всеосвіти, Освіторії, Вищої Школи адвокатури та інших.

ПРОФІЛАКТИКА ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ БУЛІНГУ ПОЛІЦІЄЮ

Функції поліції у протидії булінгу

Правоохоронні органи здійснюють ряд заходів для боротьби з явищем булінгу. Зокрема, представники органів Національної поліції долучаються до розробки плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, беруть участь у проведенні таких заходів у формі виховних годин, тренінгів, лекцій тощо, приймають та розглядають заяви/повідомлення про булінг і проводять розслідування за таким фактом, документують правопорушення, а також обліковують кривдників та проводять з ними профілактичну роботу. Зауважимо, що окрім ювенальних поліцейських до профілактичних заходів щодо протидії насильству долучаються і поліцейські офіцери громад.

У 2023/2024 навчальному році у закладах освіти з'явилися інспектори освітньої безпеки, до повноважень яких входить: запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, організація пропускного режиму, взаємодія з учасниками освітнього процесу, комунікація з екстремними службами, особисте реагування на правопорушення та у разі необхідності виклик поліції. «Один із найважливіших моментів у його роботі – це спілкування з дітьми та проведення заходів із запобігання правопорушенням», – [роз'яснено](#) Службою Освітнього омбудсмена України та Ювенальною поліцією України. Також на сайті омбудсмена зазначено, що «Національна поліція України провела дослідження думки громадськості, у якому опитала понад 300 тис. респондентів з усіх регіонів України, переважно педагогічних працівників та батьків здобувачів освіти. Понад 70% учасників опитування позитивно оцінили актуальність та доцільність роботи такого поліцейського для безпеки в закладах освіти».

«Це не охоронець, а спеціаліст з безпеки, який виступає посередником між школою, батьками, дітьми та вчителями, забезпечуючи належну взаємодію та реагування на будь-які виклики», – вказано у [інфографіці](#) Кабінету Міністрів України.

У 2024/2025 навчальному році кількість інспекторів зростає. Так, за [повідомленням](#) першого заступника голови Рівненської ОДА Сергія Подоліна, з 1 вересня офіцерами Служби освітньої безпеки планується охопити 88 шкіл у 12 громадах Рівненщини: «Минулого навчального року поліціанти вже працювали в 37 школах області: 17 у Рівному та 20 – у прикордонних районах. А цього року ще комплектуємо 51 заклад освіти. Найбільша кількість їх передбачена у Сарненській громаді – 19, Вараській – 11, Володимирецькій – 10. А по одному інспектору з'явиться у Дубровиці, Рокитному, Антонівці, Локниці та Полицях». За словами Сергія Валаги, начальника відділу загальної середньої та позашкільної освіти Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради, з початку навчального року вже 33 заклади освіти громади матимуть власних офіцерів безпеки.

Як [азначила](#) Надія Ситник, начальниця Управління організації Служби освітньої безпеки Національної поліції України, в етері «Єдиних новин», інспектори служби освітньої безпеки будуть брати участь у комісіях із протидії булінгу, будуть допомагати дітям вирішувати конфлікти мирним шляхом, а також запобігати домашньому насильству й іншим негативним проявам, які можуть впливати на безпеку дітей у школах. Якщо діти будуть безпосередньо звертатися до інспектора із заявами про те, що їх булять чи ображають, то, за словами Надії Ситник, кожна ситуація буде розглядатися індивідуально. Щодо дій інспектора після звернення саме щодо булінгу, то для початку треба буде з'ясувати, чи дійсно це булінг чи можливо це конфліктна ситуація, і якщо за результатами розгляду ситуації комісією,

яка скликається у закладі буде «встановлено факт булінгу», то поліцейський буде уповноважений складати адміністративні протоколи. Також інспектори будуть проводити просвітницькі заходи для дітей щодо того, що таке булінг, які його причини, як відчувають себе потерпілі від булінгу тощо.

За [інформацією](#) Відділу комунікації поліції у Рівненській області офіцери Служби освітньої безпеки беруть участь у тренінгах, присвячених формуванню ненасильницьких відносин у освітньому середовищі. Зокрема, таке навчання проводила для них представниця громадської організації «Центр підтримки організації громадських ініціатив «Чайка». Спікерка знайомила поліцейських із інтерактивними методами роботи із здобувачами освіти, зокрема, й «Коміксом, що оживає «Твій безпечний шлях». Як зазначено на сайті організації, комікс не лише розкриває реальні історії, а й спонукає до дій, надаючи необхідні знання, ресурси та практичні інструменти для побудови здорових стосунків у суспільстві. Читати комікс можна [ТУТ](#).

Дізнатися більше про роботу органів Національної поліції у напрямку профілактики та протидії булінгу можна у розділі новини за ключовим словом [«булінг»](#).

Федорчук Олена, інспекторка служби освітньої безпеки Рівненського ліцею «Український» Рівненської міської ради, має значний досвід роботи у патрульній поліції – з 2019 року, влітку цього року пройшла спеціальне навчання, аби долучитися до служби освітньої безпеки. Каже, на цій посаді буде брати участь у шкільному житті закладу. Окрім того, що інспекторка слідкує за порядком у закладі та на вулиці, він, має й повноваження припиняти прояви насильства та складати протоколи про адміністративні правопорушення. А ще – проводити просвітницьку роботу в закладі з усіма учасниками освітнього процесу.

Під час навчання для роботи у службі інспекторка розповідає, що опрацьовували тематики як щодо булінгу, так і кібербулінгу. Як зазначає Олена, питання кібербезпеки зараз потребує особливої уваги, адже серед молоді Рівного шириться негативний досвід кібербулінгу в соціальних мережах. Насамперед в межах закладу освіти вирішили провести щодо цього просвітницьку профілактичну роботу з батьками.

За перші дні роботи у закладі інспекторка вже встигла долучитися до педагогічної ради, отримала запит від одного із класних керівників провести для учнів лекцію щодо булінгу, а також розповідає, що діти вже починають звертатися до неї, якщо у них виникають певні ситуації.

Щодо боротьби з булінгом інспекторка вважає, що таку попереджувальну діяльність варто здійснювати з дітьми як освітньому закладу, так і батькам, представниками служби освітньої безпеки, а також представникам громадських організацій.

За словами **Світлани Баранюк**, практичної психологині Рівненського ліцею «Український» Рівненської міської ради та Рівненського ліцею № 2 Рівненської міської ради, діяльність служби освітньої безпеки у закладі їй подобається, адже це дуже грамотна правова просвіта дітей: «Є питання, які діти задають, а ми відповідаємо на них з педагогічної чи психологічної точки зору, а ось інспектори на них можуть відповісти із юридичної точки зору і це розширює правову культуру дітей і батьків».

Аналіз судової практики в контексті документування булінгу

За інформацією Головного управління Національної поліції у Рівненській області, отриманою на наш запит, з початку війни і до 24 липня 2024 року зафіксовано 26 підтверджених рішенням суду випадків булінгу, щодо дітей ВПО – такі факти відсутні.

Аналіз судових рішень, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень та стосуються притягнення до відповідальності за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» у період із початку повномасштабної війни 24.02.2022 року і до серпня 2024 року показав, що траплялися випадки повернення на доопрацювання поліцією матеріалів справи про адміністративне правопорушення, іноді – повторно в межах одного провадження.

Вважаємо за необхідне звернути на них увагу, адже це показує реальну ситуацію із спроможністю правоохоронної та судової систем ефективно здійснювати охорону і захист прав учасників освітнього процесу.

Судова практика свідчить про те, що суб'єкти булінгу можуть уникати відповідальності через помилки в оформленні матеріалів (протоколів) про адміністративні правопорушення, недостатнє з'ясування обставин, які допускають органи поліції. Розглянемо це детальніше на прикладі судових постанов.

Як зазначено у постанові Острозького міського суду від 11.12.2023 року *«Суд розглядає справу про адміністративне правопорушення лише в межах обставин викладених у протоколі про адміністративне правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 256 КУпАП («Зміст протоколу про адміністративне правопо-*

рушення») протокол про адміністративне правопорушення як документ, що засвідчує факт неправомірних дій та є одним з основних джерел доказів, складається за встановленою формою і має містити дані, необхідні для вирішення адміністративної справи. Сам по собі протокол про адміністративне правопорушення за своєю правовою природою не є самостійним беззаперечним доказом, обставини викладені в ньому повинні бути перевірені за допомогою інших доказів, які б підтверджували вину особи, яка притягається до адміністративної відповідальності і не викликали сумніви у суду. У відповідності до ч. 2 ст. 251 КУпАП («Докази») обов'язок щодо збирання доказів покладається на осіб, уповноважених на складання протоколів, про адміністративне правопорушення, визначених ст. 255 КУпАП. Виходячи з положень КУпАП, а також з вимог Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України №1376 від 06.11.2015, якою врегульовано порядок та процедура оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України, у протоколі про адміністративне правопорушення має бути відображено суть адміністративного правопорушення, яке має включати не лише дані про повідомлення про булінг, але і час, місце здійснення самого булінгу, фактичні дані відносно того, що зазначений факт мав місце, коли, ким та яким чином він був здійснений, оскільки це підлягає доказуванню під час розгляду справи про адміністративне правопорушення». Проведення у справі про адміністративне правопорушення щодо особи суд закритий у зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення. У цій же Постанові суд зазначив, що «із врахуванням положень і тлумачень ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод суд не має права самостійно відшукувати докази винуватості особи у вчиненні правопорушення, оскільки таким чином, неминуче перебирає на себе функції обвинувача, позбавляючись статусу незалежного органу правосуддя». Рані-

ше у цій справі суд відправляв матеріали справи на доопрацювання (підстава «В порушення ч.1 ст.256 КУпАП в протоколі про адміністративне правопорушення не зазначено часу вчинення адміністративного правопорушення», «Протокол про адміністративне правопорушення містить вказівку про те, що булінг вчинено групою осіб, однак не містить переліку осіб, які на думку працівника поліції, який складав протокол про адміністративне правопорушення, входять до складу зазначеної групи»).

У цій же постанові суддя вирішив за необхідне **звернути увагу** начальника Рівненського РУП Головного управління Національної поліції в Рівненській області на допущені порушення законодавства працівниками ВП № 3 Рівненського РУПГУНП в Рівненській області, *щодо невиконання постанови про доопрацювання у справі про адміністративне правопорушення щодо особи за ч. 4 ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.*

Подібна ситуація була і в іншій справі, яка розглядалася **у Острозькому районному суді**: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115865081> і кілька разів поверталася на доопрацювання. Згодом вина особи у вчиненні правопорушення підтвердилася: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117557297>.

Також за вказаний період постанови про повернення матеріалів ухвалювали ще:

- **Рокитнівський районний суд**: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119901172> («до протоколу про адміністративне правопорушення поліцейським не долучено інших відомостей, (що) необхідні для вирішення справи, зокрема: пояснення класного керівника, пояснення інших вчителів та дітей на предмет підтвердження чи спростування факту вчинення правопорушення, передбаченого ч.3 ст.173-4 КУпАП. Крім того, до протоколу не долучено характеристики класного керівника неповнолітнього ОСОБА_2 та педагога-психолога»),

- **Рівненський міський суд:** <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116034502#> («диспозиція ст.173-4 КУпАП є бланкетною, при складанні протоколу, необхідно викласти суть правопорушення виходячи з частини статті з посиланням на ЗУ «Про освіту», який вважається порушеним, та підтвердити таку ознаку булінгу, як систематичність (повторюваність) діяння, як це передбачено ст.173-4 КУпАП. Матеріали справи про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за ч. 3 ст.173-4 КУпАП, не містять доказів, зокрема такої ознаки, як систематичність, а саме, коли та як часто було вчинено неповнолітнім ОСОБА_2 дій, що кваліфіковані, як булінг, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про освіту». Зазначений недолік не дає можливості встановити в діях ОСОБА_1 , наявність або відсутність складу адміністративного правопорушення, визначитися з правильністю кваліфікації його дій, всебічно, повно і об'єктивно розглянути справу, тому матеріали справи слід повернути на доопрацювання. Звертаю увагу на строки притягнення особи до адміністративної відповідальності, оскільки адміністративне правопорушення ОСОБА_1 вчинено 28 вересня 2023 року». Згодом провадження по справі відносно особи було закрито у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення.

Ще в одній справі, яка розглядалася у **Березнівському районному суді** (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113200653>) провадження було закрито в зв'язку з закінченням строків накладення адміністративного стягнення, хоча у рішенні суд і прийшов до висновку, що вина особи у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 173-4 КУпАП доведена повністю. У цій справі увагу звернув той факт, що протокол про адміністративне правопорушення складений 17.05.2023 року, а правопорушення, за відомостями із судового рішення, вчинене 12-13.03.2023 року.

Таким чином, рекомендуємо Головному управлінню Національної поліції у Рівненській області провести навчання для своїх працівників та здійснювати регулярний внутрішній моніторинг щодо належного оформлення матеріалів справ про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП.

Облік кривдників

Ще одне із завдань поліції – здійснювати облік осіб, які вчинили булінг для проведення профілактичної роботи з ними. Це передбачено [Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України](#). Так, відповідно до п.п.7 п. 3 розділу 3 Інструкції підставою для взяття на облік дитини є копія постанови суду про притягнення дитини, її батьків або осіб, що їх замінюють, до адміністративної відповідальності за статтею 173-4 КУпАП. Знімається дитина з обліку, якщо впродовж року після останнього факту вчинення булінгу не вчинить його знову.

Пункт 1 розділу 3 Інструкції передбачає, що з такими дітьми поліцейські ювенальної превенції здійснюють профілактичну роботу, яка включає:

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць;
- проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
- вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України.

За інформацією, отриманою на запит від Головного Управління Національної поліції у Рівненській області, кількість учнів, що перебувають на обліку в територіальних підрозділах ГУНП в Рівненській області за вчинення булінгу станом на:

- 24.02.2022 року – **3**.
- 01.01.2023 року – **8**.
- 01.01.2024 року – **7**.

АНАЛІЗ КРАЩИХ ПРАКТИК ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ РІВНЕНЩИНИ

Боротьба з булінгом як практика відновного правосуддя

Аналіз наявних судових рішень про розгляд адміністративних справ за ст.173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» на Рівненщині свідчить про те, що у разі визнання особи такою, що вчинила адміністративне правопорушення, здебільшого судді накладають стягнення у вигляді штрафу, відповідальність несе хтось із батьків учнів. І в цьому ключі виникає запитання, наскільки притягнення до адміністративної відповідальності допоможе вирішити конфліктну і напружену ситуацію у закладі освіти? Чи будуть почувати себе безпечно учасники освітнього процесу лише від того, що хтось понесе відповідальність у вигляді штрафу? Швидше за все, що ні.

Як зазначила Галина Опанасюк, директорка Навчально-методичного центру психологічної служби Управління освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради, відповідальність за булінг у вигляді штрафу неефективна. На її думку, в цьому контексті краще рішення – громадські роботи. Загалом зазначає, що батьки також мають розуміти свою відповідальність щодо питання профілактики та протидії булінгу – цим не може займатися лише школа. Важливо, аби і в школі, і вдома говорили про це з дитиною. Щодо очікування від державних інституцій в цьому контексті – доопрацювати механізм протидії булінгу.

Жодним чином не применшуючи важливість настання відповідальності кожного за протиправні вчинки, ми розуміємо, що необхідним є й усвідомлення такої відповідальності тією лю-

диною, яка їх вчинила. Сплачений батьками штраф справді не змінює ситуацію у шкільному колективі, якщо за цим не слідує й інші дії, спрямовані на примирення сторін, зміну світогляду і поведінки булера, роботу зі свідками. Важливо розуміти, що булінг – це колективна хвороба. Хтось проявив агресію, інший(а) – підтримав(ла) кривдника, бо такі дії теж до смаку, ще хтось – просто вчиняє за принципом зграї або почуває себе у небезпеці і найбільше боїться стати наступним (-ою).

Тож які ще існують інструменти для того, аби вирішити конфліктну напружену ситуацію і відновити безпечне освітнє середовище у колективі? А запобігти такій ситуації?

Один із варіантів – запровадження відновної шкільної культури. Це поняття запровадили Кет Кронін-Лемп і Рон Кронін-Лемп. Як пояснено у [навчально-методичному посібнику «Впровадження відновного підходу, посередництва, медіації та практики функціонування служб порозуміння в закладах освіти»²](#), «відновні практики починаються з бажання школи діяти конструктивно та стежити, щоб усі прийняті в ній методи спиралися на гідність і повагу у відносинах. Модель реагування на конфлікт у контексті відновної культури: конфліктна ситуація – розуміння та комунікація – новий погляд на ситуацію – дії, спрямовані на відновлення стосунків... Коли школа прагне одночасно підвищувати освітню, емоційну та соціальну компетентність учнів, система освіти повинна враховувати принцип, згідно з яким при виникненні проблеми у відносинах природним є відновлення цих відносин... У закладах освіти у рамках відновного підходу доречно впроваджувати посередництво, відновну медіацію та Кола. Відновна медіація – це процес, у якому

² Посібник підготовлений в рамках проєкту «Розвиток систем попередження та реагування на насильство в закладах освіти та підвищення стійкості підлітків», який впроваджується Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ГО «Ла Страда-Україна». Він схвалений для використання у освітньому процесі.

медіатор/медіаторка створює умови для відновлення здатності людей розуміти одне одного та домовлятися про прийнятні для них варіанти вирішення проблем (за потреби – про залагодження заподіяної шкоди), що виникли внаслідок конфліктних або кримінальних ситуацій. Коло – це багатовіковий спосіб вирішення конфліктів, який у різних формах існує в культурі багатьох народів. Українці/українки теж зберегли у своїй життєдіяльності такі форми культури, в яких сім'я та учасники/учасниці конфліктної або кримінальної ситуації, звертаючись до традицій примирення в кризові моменти свого життя, спільно вирішують, як змінити ситуацію в інтересах кожної/кожної з тим, щоб це сприяло реалізації моральних цінностей».

Відновний підхід, на відміну від дисциплінарного, залучає сторони для вирішення конфліктної ситуації. Каральний процес замінюється переговорами та діалогом, під час якого не шукають винних, а слухають і чують про те, що сталося, які почуття це викликало, яка шкода завдана і що можна зробити, аби виправити ситуацію. Мета – усвідомлення людиною власної відповідальності за свої вчинки та відновлення стосунків.

Один із дієвих методів для вирішення міжособистісних конфліктів у закладі освіти – інститут медіації. Про нього поговоримо далі.

Шкільна медіація

«Шкільна медіація – це процедура врегулювання спору (конфлікту) між учасниками освітнього процесу за участі медіатора – нейтрального незалежного посередника, основна мета якого – допомогти учасникам процесу відшукати взаємоприйнятний варіант вирішення конфлікту (спору) з максимальним урахуванням інтересів та потреб кожної сторони», – зазначають [на сайті](#) Вищої школи адвокатури України та розповідають про три основні підходи до запровадження медіації у різних школах світу:

I підхід

Наявність у школі дорослого медіатора, до якого направляють учасників конфлікту

II підхід

Створення шкільної служби порозуміння (ШСП), тобто залучення до процесу врегулювання учасників конфліктів медіаторів-ровесників – учнів-старшокласників, які пройшли спеціальне навчання медіації

III підхід

Включає всі заходи, що впроваджуються у шкільній службі порозуміння, а також навчання основ медіації та навичок ненасильницького спілкування (ННС) всіх педагогів та адміністрації

Серед [переваг](#) шкільної медіації: попереджає прояви булінгу у школі та сприяє профілактиці порушень серед дітей, сприяє переходу від конфлікту до співпраці, від критики, скарг і образ до порозуміння між учнями, батьками, вчителями, підтримує емоційне здоров'я всього шкільного колективу, допомагає всім учасникам освітнього процесу вирішувати конфлікти мирним шляхом.

Громадські організації, які допомагають впроваджувати медіацію у школах – [Громадська організація «Поруч»](#) та [Громадська організація «Інститут миру та порозуміння»](#).

Як зазначено [на сайті проєкту](#) «Мирна школа», яку впроваджує ГО «Інститут миру та порозуміння», «Мирна школа – це щоденна практика відновної комунікації/відновних навичок: вирішення конфліктів у відновний спосіб, застосовуючи медіацію, коло або відновну зустріч, залучене прийняття рішень, усвідомлення та робота з емоціями і потребами учасників освітнього процесу, неприйняття насильства та знущань, створення можливостей бути почутим, усвідомлення відповідальності за свої вчинки, регулярне застосування відновної мови та ненасильницької комунікації». Однією із складових Мирної школи є Шкільна служба порозуміння – шкільна структура для професійного вирішення конфліктів і навчання конструктивним моделям поведінки та комунікації, яка працює за принципом «рівний-рівному». Ключові принципи Мирної школи: розуміння, повага, турбота та відповідальність.

Які ключові принципи «Мирної школи»?

- **Розуміння** – вирішити конфлікт можна лише зрозумівши себе, іншу сторону та ситуацію, що склалася. Ключовим інструментом цього процесу є ефективна комунікація. Саме тому ми навчасмо слухати, ставити правильні запитання і знаходити відповіді на питання «чому?».
- **Повага** виникає природно як наслідок розуміння. Коли ми розуміємо відчуття, почуття та поведінку інших людей, то усвідомлюємо свою внутрішню схожість із ними, а отже, можемо знайти в собі повагу до них.
- **Турбота** – наступний етап. Це такі взаємовідносини між членами шкільної громади, де кожен піклується про формування міцних стосунків і відновлення зруйнованих у разі виникнення конфліктів.
- **Відповідальність** у Мирній школі тісно пов'язана з розумінням і означає не покарання, а усвідомлення наслідків власних дій для інших та дії на їх виправлення.

Дотримання всіх цих принципів дозволяє сформувати у школі атмосферу **довіри та безпеки**.

[Скріншот із сайту проєкту «Мирна школа»](#)

Маємо зазначити, що поширення в школах практики функціонування служб порозуміння (шкільної медіації) – один із заходів, запланованих як у 2022 році, так і в 2024 році для реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі.

У Рівненській громаді реалізується програма «Шкільна медіація». У 2023/2024 навчальному році вона впроваджувалася у 7 навчальних закладах, а у 4 із них діяли Шкільні служби порозуміння. Для того, аби довідатися, як працює програма, поспілкувалися із **Світланою Баранюк**, практичною психологинєю Рівненського ліцею «Український» та Ліцею № 2 Рівненської міської ради, тренеркою підлітків-медіаторів та кураторкою роботи шкільних служб порозуміння Рівного³.

Як розповіла психологиня, відновний підхід передбачає 2 методи роботи – коло спілкування, яке може бути різним (цінностей, тематичне, проблемне, зцілення, подяки тощо) і сама медіаційна зустріч, коли діти на добровільних засадах погоджуються обговорити певну ситуацію за участі посередника. Відновний підхід базується на добровільності, нейтральності, конфіденційності, розподілі відповідальності між усіма учасниками освітнього процесу. Більшість психологів закладів освіти міста навчені працювати із використанням відновного підходу, зокрема, вони проводять консультування з елементами медіаційної зустрічі, коли до них приходять діти, що конфліктують. У 4 закладах відновні підходи впроваджують не лише психологи, але й підготовлені діти-медіатори, там створені Шкільні служби порозуміння. У Ліцеї № 12 працює 3 медіатори, у Ліцеї № 25 – 2, у Ліцеї № 2 – 1, у ліцеї «Український» – 6. Всі діти – учні 8 та 9 класів. Більшість медіаторів – дівчата. Зазвичай на тренінг для медіаторів запрошують дітей із 7 класу. Навчання медіаторів наскрізне: воно передбачає основний тренінг, який проводять зазвичай протягом трьох днів та періодичні майстер-класи, які

³ Про досвід роботи Світлани Баранюк з відновним підходом у закладах освіти Рівного можете дізнатися також [тут](#).

відбуваються 2-3 рази протягом навчального року. Психологи закладів, які займаються впровадженням таких підходів, збираються щомісяця. До повномасштабного вторгнення було набагато легше працювати з відновним підходом: останні роки є складнощі, пов'язані із налагодженням роботи медіаторів, адже у зв'язку із безпековою ситуацією у закладах були різні формати навчання дітей (онлайн/офлайн).

«Наше завдання – показати, що конфлікт не є щось негативне. Конфлікт – це швидше про розширення життєвого досвіду. От ми з дітьми над цим працюємо. Починаємо з того, що презентуємо, що у нашій школі буде працювати така служба порозуміння, тому за потребою – звертайтеся», – розповіла психологиня.

Така презентація проводиться для всіх учнів школи на початку навчального року, згодом у закладі проводять кола та медіації, тренінги та практикуми із дітьми про конфлікти (в тому числі тренінг про 5 способів вирішення конфлікту), виставки малюнків, колажів, тренінги по спілкуванню. Медіатори працюють з однокласниками і меншими класами.

У роботі медіатори активно використовують кола. Коли медіатори їх проводять самостійно, то запрошують психолога до участі. Техніка кола передбачає, що всі учасники сідають колом і на принципах рівноправності та взаємоповаги обговорюють певну ситуацію, передаючи з рук в руки символічний предмет, що «дає право говорити». Найпершим у будь-якому колективі проводять Коло цінностей, адже це зближує людей. Це певний меморандум і «правила взаємодії». Під час Кола учасникам пропонують згадати важливу для них людину та назвати прикрасу їй якість, яку вони вважають найважливішою. Так формується список цінностей, який є важливим для учасників колективу. Можливостей застосування техніки кола чимало, наприклад, коли необхідно прийняти якесь колективне рішення у класі, як от щодо екскурсій.

Також можна проводити кола не лише серед дітей, але й серед вчителів та батьків. Хороша практика – об'єднувати батьків у коло цінностей під час перших «ознайомчих» батьківських зборів. Також проводять у закладах і проблемні кола, якщо виникають ситуації щодо якихось насильницьких дій чи конфліктів. На такі кола запрошують батьків, дітей, класного керівника, заступника з виховної роботи. Кожен має можливість висловити свою точку зору і згодом сторони приходять до спільного рішення.

Серед форматів/методів роботи, які активно застосовує психологиня у своїй практиці:

- тренінги з педагогами, щодо стратегії виходу із конфліктних ситуацій (якщо класний керівник бажає – такий тренінг проводять ще й з батьками),
- практикум «Я хочу жити в світі без насильства», який обов'язково проводиться всім шестикласникам (під час нього обговорюють з учнями, які є види насильства, його сторони, емоції, які відчувають жертва, кривдник і спостерігач. Діти приходять до усвідомлення, що кожна із сторін переживає страх. Тоді роблять висновок, що варто боротися з цією проблемою, адже всім вона приносить лише негатив і спільно думають, до кого можна звернутися у разі такої ситуації),
- навчально-розвивальна гра *«Майстер комунікації»*, метою якої є навчання дітей та підлітків культури мирного врегулювання спорів та розв'язання конфліктів, розвитку емоційного інтелекту, навичок ефективної комунікації та ведення переговорів, а також формування розуміння цінності співпраці та підтримки.

Як боротьба з булінгом, так і його профілактика вимагають нових підходів та цікавих інструментів. Далі розглянемо ще деякі з них.

«Крок – освітня гра з протидії насильству»

«Крок – освітня гра з протидії насильству» – це інструмент⁴ у роботі з підлітками 5-11 класів для психологів/-инь та соціальних працівників/-иць, який поєднує у собі казкотерапевтичні методики та ігрові практики.

Під час онлайн-гри підлітки мають змогу пройти різні сценарії, у яких моделюються ситуації, які можуть трапитися зі школярами у реальному житті і це дає змогу, як зазначено на [сайті](#) проекту, у ненав'язливий спосіб:

- навчитися ідентифікувати ситуації з проявами насильства;
- зрозуміти, як правильно діяти у випадках, коли такі прояви з'являються;
- усвідомити, що таке трапляється незалежно від дій та особистості дитини;
- пережити демостресову ситуацію у грі, щоби навчитися не оцінювати негативно себе та свої емоції та знати до кого та куди звертатися по допомогу.

Наявні сценарії стосуються булінгу, домашнього насильства, психологічного насильства, сексуального насильства, гендерно-зумовленого насильства, дискримінації та шахрайства, та найчастіше сценарії поєднують у собі ситуації із різними типами порушення прав дитини. Серед сценаріїв наявні **«Мене ображають через мову, якою я спілкуюся»** та **«Я не знаю, як сприймати переселенців»**.

⁴ Цю пілотну програму розробила ГО «ЕТ СЕТЕРА» за сприяння UNDP Ukraine / ПРООН в Україні та за фінансової підтримки Європейського Союзу, наданої в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру. Наразі гра отримала гриф Міністерства освіти та науки України і тепер схвалена для використання у всіх закладах освіти.

Граючи у гру дитина має змогу обирати рішення у певній життєвій ситуації. Дитина не просто стежить за розвитком сюжету, а є його співтворцем. Після спільного проходження сценарію у класі, психолог чи соціальний педагог має змогу обговорити з дітьми ті ситуації, які трапилися. Аби полегшити проведення заняття розробники гри підготували [методичні рекомендації](#).

«Дуже цінно, що діти не бояться висловлюватися, коли грають і не бояться осуду. Вони можуть розказати про те, що відчують і рефлексія настільки гарно побудована, що кожен має можливість висловитися про те, що він відчуває. Тому що не завжди на уроках чи вдома можуть про це поговорити. Вони вчаться чути, вчаться бути самими собою – не бояться себе проявляти», – [розповідає](#) Аліна Тоненчук, практична психологиня Острозького ліцею № 1 Острозької міської ради.

За словами **Анни Щерби, керівниці ГО «ЕТ СЕТЕРА»** після використання психологами у роботі з дітьми інструменту «Крок», вони розповідали, що діти просто хотіли до них на заняття. У школі починало працювати сарафанне радіо: якщо вже А-клас спробував пограти у «КРОК», то вже й Б-клас питав, коли і в їх класі відбудеться гра. Зазвичай психологи мають заняття з учнями на останніх уроках і діти вже хочуть додому, а з цією грою у дітей виникає азарт і вони просять «а давайте ще один сценарій пройдемо».

Переважає більшість людей, які працювали над грою – молодь. За словами Анни, гра – це результат роботи великої кількості людей, адже освітній продукт мав бути однаково і цікавий, і методично пропрацьований. Організація постійно консультувалася із фахівцями громадської організації «Рада жінок Донеччини». Перші тестування гри проводили у своїй команді та школах Острога під наглядом психологів. А вже перше

пілотування проєкту із використання гри «КРОК» як інструменту у роботі з дітьми у своїх навчальних закладах здійснювалося 40 спеціально відібраними і підготовленими амбасадорами (психологами та соціальними педагогами) із Рівненської та Львівської областей. Педагоги зазначали, що було б добре, аби у майбутньому цей інструмент розширювався новими напрямками роботи з молоддю – профорієнтація, сексуальна освіта.

«КРОК» апробували у багатьох закладах Рівненщини, зокрема, Березнівському економіко-гуманітарному ліцеї, Острозькому ліцеї № 1 Острозької міської ради, Острозькому ліцеї № 3, Радивилівському ліцеї № 2 ім. П.Г. Стрижака, Рівненському обласному науковому ліцеї та інших.

Зараз організація масштабує свою роботу, збільшуючи кількість амбасадорів у різних областях, а також щовесни проводячи загальноукраїнський марафон для представників шкіл із усієї країни, аби популяризувати використання гри. **«Станом на серпень 2024 року понад 900 освітян та шкільних психологів/-инь з усієї України вже використовують цей інструмент у своїй роботі»** – зазначено [на сторінці організації](#) у facebook. Усі охочі психологи та соціальні педагоги можуть отримати безкоштовний доступ до гри: заповнити заявку на сайті і розробники надішлють їм посилання на гру, а також електронну версію методичних рекомендацій, які допомагають підготуватися до обговорення сценаріїв з дітьми. Та розробники наголошують, що важливо, аби гру у закладах освіти з дітьми проводили люди, які мають фахову психологічну освіту.

Як зазначає Анна, їм в організації дуже легко працювати з підлітками, бо вони й самі не так давно завершили школу, а тому вони їх дуже добре сприймають. Підлітки – це особлива аудиторія, яка часто випадає із уваги, є проєкти для дітей, є проєкти для студентів, а от з підлітками лиш нішево працюють окремі

організації. Однак, підлітковий вік – найважливіший час, у перспективі п'яти років це майбутні виборці. У цей період у молоді формуються засади суспільного світогляду як у громадян, вони починають думати «хто я у громаді?», «хто я взагалі?», шукають себе, пробують нове і пробують різне, але й відчують ззовні тиск вибору майбутнього шляху. Анна каже, що одна з улюблених активностей організації – це тренінги і табори, під час яких мають змогу спілкуватися з молоддю.

В контексті цього нагадаємо, що за результатами нашого опитування представників педагогічних колективів, 81 опитаний (40,7%) вказав, що організація просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному» може бути одним із найдієвіших напрямків протидії булінгу.

Кіноклуби

Кіно може бути не лише варіантом проведення шкільного дозвілля для об'єднання колективу, а ще й хорошим способом поширювати інформацію про права людини та їх захист. Це підтверджує діяльність Мережі DOCU/CLUB ГО «Докуйдейз». Тож освітяни активно користуються просвітницьким потенціалом кіно. Зокрема, у Гоцанській громаді діє [клуб документального кіно «Довкіл»](#), діяльність якого модерує Ольга Коток, вчителька Русивельського ліцею та консультантка Центру професійного розвитку педагогічних працівників Гоцанської селищної ради. Клуб здійснює показ фільмів не лише у Русивельському ліцеї, але робить виїзди й у інші освітні заклади громади, будинки культури, бібліотеки, молодіжні простори.

Як [розповіла](#) Ольга журналістам інформаційної платформи «Шерифи для нових громад», **«Після показів документальних стрічок, під час дискусій з учасниками – здебільшого підлітками – виявилось, що молодь турбують проблеми кібербулінгу та кібербезпеки»**. Тож вона вирішила розробила адвокаційний проект «Освітнє середовище без кібербулінгу: перезавантаження», в рамках якого підвищували рівень обізнаності про кібербулінг учнів, вчителів та представників селищної ради, а також вирішили [трансформувати](#) програму із протидії цькуванню, яка діє у громаді, аби вона містила конкретні заходи із протидії саме кібербулінгу. Як [розповідала](#) Ольга, проект вийшов за межі двох закладів освіти, у яких він впроваджувався (**авт. Русивельський ліцей та Гоцанський центр позашкільної освіти**) і охопив усю громаду.

Обізнаність про кібербулінг серед учнів [підвищували](#) як за допомогою тренінгів, неформального спілкування з наймолодшими школярами, а також за допомогою [перегляду](#) докумен-

тальних фільмів, заснованих на реальних історіях, у яких герої змогли захиститися від цькування. Так, школярі переглядали фільм «Пранкнули» (режисер Ісмаель Жоффруа Шандуті, Франція), який розкриває тему кібернасильства. Для педагогині було дуже **важливо** залучити до проєкту дітей-переселенців, особливо вразливих до подібних загроз через втрату друзів та звичного середовища», – пишуть на платформі «Шерифи для нових громад».

*За **словами** модераторки, кінопокази – це дуже цікавий інструмент, який стимулює до розмови, говорити про себе діти не люблять, а коли переглянули кіно і побачили там певні ситуації, то вони зіставляють їх, знаходять моменти, які їх зачіпають і діляться цим. Як **розповіла** Ольга Коток для порталу Рубрика, «За спостереженнями дітей, вони дійсно стикалися з певними елементами кібербулінгу, хоча й не розуміли цього. Я багато разів чула від них: «О, а я про це знаю, а в нашій групі було таке, а колись я теж бачив таке». Вони навіть не замислювалися і не здогадувалися, що це дійсно міг бути прояв кібербулінгу. Просто вони вважали, що це все нормально, все так має бути, з цим проблем немає ніяких».*

Також спільно з кіноклубом проводили і **педагогічні ради** з вчителями щодо тематики кібербулінгу, а також **тренінги** для педагогів.

Зараз кіноклуб активно продовжує свою роботу і реалізовує проєкт «Громада з Україною в серці», спрямований на якісні зміни у сфері патріотичного виховання та має на меті, з-поміж іншого, згуртування громади.

Також зазначимо, що цікавий підбір фільмів для протидії булінгу у шкільному середовищі **розмістила** на власній фб-сторінці

дослідниця булінгу Анастасія Мельниченко: *«Ви не повірите, але конкретно про булінг тут фільмів нема»*) Попри досить прозаїчний опис фільмів, я вам можу гарантувати, що кожен фільм – це перлина. Я дивилася їх всі, і вони - прекрасні! Добірка фільмів про прийняття, внутрішню красу, розмаїття світу, власний вибір, силу та любов». У добірці є фільми для учнів молодшої школи, а також середньої і старшої.

Як зазначено [на сайті](#) ГО «Докудейз», відкрити свій кіноклуб Docudays UA може організація будь-якої форми власності, яка має техніку для організації та проведення показів і супровідних дискусій, якщо планується проведення онлайн-подій, і додатково приміщення, якщо планується проведення подій офлайн. Модератором/-кою кіноклубу може стати людина, яка готова брати участь в організованих командою Docudays UA тренінгах, семінарах, а також інших навчальних програмах, націлених на розвиток навичок роботи з документальним кіно, темою прав людини та громадянської активності.

Щоб долучитися до мережі кіноклубів DOCU/CLUB потрібно:

- Уважно ознайомитися з [Положенням про створення та діяльність кіноклубів Docudays UA](#).
- Надіслати [заявку на реєстрацію кіноклубу](#).
- Пройти онлайн-курс **[«Як організувати роботу кіноклубу. Базовий курс для модераторів-початківців»](#)** та отримати сертифікат про його успішне проходження.
- Після погодження заявки підписати необхідний пакет документів для оформлення відносин між ГО «Докудейз» та організацією-заявником.

В рамках дослідження, спілкуючись із різними людьми часто чули думку, що профілактика і протидія булінгу – це колективна відповідальність – і батьків, і закладу освіти, і органів влади.

Виходячи із цього підготували набір рекомендацій щодо відповідних дій батьків/вчителів/керівництва закладу освіти та органів влади.

Рекомендації батькам:

- бути обізнаними із поняттям та проявами булінгу, його наслідками, відповідальністю за такі дії та порядком реагування на них,
- бути уважними до дитини, цікавитися її справами, помітивши зміни у поведінці і дізнавшись, що її причиною є конфлікти чи булінг у школі – реагувати, звертатися до вчителів, класного керівника, адміністрації, не очікувати, що ситуація вирішиться сама по собі, але й не вирішувати її власними методами,
- періодично комунікувати із представниками школи, проявляти інтерес до шкільного життя дитини,
- вчити дитину поважати власні та чужі межі, толерантно ставитися до інших,
- цікавитися медіаспоживанням дитини, аби зменшити кількість контенту, який пропагує насильницькі моделі поведінки.
- не ігнорувати та не замовчувати випадки булінгу, оскаржувати подібні прояви, за потреби - працювати з психологом та / або іншими фахівцями

Рекомендації вчителям:

- бути обізнаними про те, як виявляти булінг і протидіяти йому – проходити підвищення кваліфікації та займатися самоосвітою (наприклад, додатковими можливостями є курси на платформі Prometeus [«Протидія та попередження булінгу \(цькування\) в закладах освіти»](#), Дія.Цифрова освіта [«Школа без цькувань: частина 1. Учителю»](#), ED-Era

«Недискримінаційний підхід у навчанні»; також чимало заходів для освітян щодо цієї теми розміщено у YouTube на каналах Всеосвіти, Освіторії та інших),

- вчасно зупиняти прояви булінгу та повідомляти про них батьків/адміністрацію відповідно до порядку реагування на такі ситуації,
- за наявності конфліктів нікого не звинувачувати і не залякувати, а розбиратися у ситуації детальніше,
- за можливості включати елементи формування культури ненасильницького спілкування та поваги до іншого досвіду під час викладання окремих дисциплін чи класних годин,
- системно комунікувати з батьками і залучати їх до різних позакласних заходів, в тому числі й тих, що спрямовані на профілактику булінгу,
- за можливості і виходячи із безпекової ситуації проводити позакласну роботу для дітей, спрямовану на гуртування колективу, прояв талантів, за потреби – давати запит психологу щодо додаткової роботи з колективом,
- допомогти у адаптації дітям, які вимушено перемістилися і навчаються у закладі.

Рекомендації керівнику закладу освіти:

- розробляти із залученням зацікавлених осіб документи (положення, плани), спрямовані на боротьбу із насильством у закладі, в тому числі й антибулінгові політики, забезпечити їх оприлюднення у вільному доступі та довести до відома учасників освітнього процесу (в тому числі під час систематичних батьківських зборів),
- відстежувати реалізацію заходів, спрямованих на протидію насильству, здійснювати моніторинг їх ефективності, його результати опубліковувати для ознайомлення громадськості,

- на початку навчального року проводити вступний «інструктаж» щодо питань протидії насильству/булінгу для педагогів та інших працівників закладу освіти, протягом навчального року організовувати тематичні навчання та інформувати про діяльність у відповідному напрямку, яка провадиться у закладі освіти,
- належно реагувати на звернення щодо насильства/булінгу відповідно до чинного законодавства,
- налагодити співпрацю із органами влади, які теж працюють у сфері протидії насильству/булінгу, а також громадськими організаціями,
- створювати умови для дітей відвідувати у закладі актуальні гуртові заняття, аби зміцнювати соціальні зв'язки дітей,
- допомогти у адаптації дітям, які вимушено перемістилися і навчаються у закладі.

Органам влади варто:

- розробляти програми чи то розвитку освіти чи протидії насильству таким чином, аби можна було відстежити їх ефективність, залучати до розробки зацікавлені сторони, передбачати достатньо часу для їх обговорення, періодично проводити обговорення звітів про їх реалізацію і за потреби внесення до них змін,
- за можливості виділяти певні кошти на такі програми, аби було більше можливостей для планування заходів програми, залучення експертів, медіакампанію,
- провести широку трансформаційну кампанію спрямовану на те, аби заклади освіти не боялися говорити про випадки булінгу чи звернення щодо нього: аби успішним вважався заклад, який визнає проблему та належно реагує на неї, а не той заклад, який замовчує такі факти для «хорошої» репутації.

- здійснювати промоцію серед шкіл впровадження відновних підходів для профілактики насильства та булінгу зокрема.

Також безумовно важливо формувати і у суспільстві загалом, і шкільному колективі, і сім'ї, культуру відповідальності, визнавши що однаково важливо і для дітей, і для дорослих знати і про свої права, і про обов'язки. Потрібно, аби і представники шкіл, і батьки, і діти мали розуміння, що безпечне освітнє середовище, вільне від насильства – це взаємна відповідальність усіх.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Міністерству освіти і науки України:

- Провести широку трансформаційну кампанію спрямовану на те, аби заклади освіти не боялися говорити про випадки булінгу чи звернення щодо нього: аби успішним вважався заклад, який визнає проблему та належно реагує на неї, а не той заклад, який замовчує такі факти для «хорошої» репутації.
- Одночасно з доопрацюванням механізму реагування на випадки насильства/булінгу у закладах освіти провести належну інформаційну кампанію щодо цього, спрямовану на працівників закладів освіти, батьків та учнів.
- Здійснювати промоцію серед шкіл впровадження відновних підходів для профілактики насильства та булінгу зокрема.
- Внормувати нормативне навантаження на психологів закладів освіти, зважаючи на їх роботу не лише із учнями, але й батьками та педагогами.

Державній судовій адміністрації та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини:

- звернути увагу на належне знеособлення даних під час публікації судових рішень, що стосуються притягнення до відповідальності за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, у Єдиному державному реєстрі судових рішень, зокрема, щодо персональних даних неповнолітніх.

Загальні рекомендації органам влади, як працюють у сфері профілактики/протидії насильству/булінгу:

- здійснювати систематичний аналіз ситуації у сфері протидії насильству/булінгу у закладах освіти та оприлюднювати його; публікувати на власних ресурсах інформацію про пріоритетні напрямки роботи щодо відповідної проблематики на певний рік – наявність такої аналітики показувала б громадському сектору конкретні потреби у певній підтримці, що дозволяло б залучати ресурси для них,
- проявляти менше формалізму та бюрократії при співпраці з неурядовим сектором,
- мати інформаційний ресурс, за допомогою якого можна оперативно повідомити зацікавлену аудиторію про заходи та ініціативи щодо тематики, які відбуваються та впроваджуються,
- провести медіакампанію щодо формування у суспільстві культури відповідальності, визнавши що однаково важливо і для дітей, і для дорослих знати і про свої права, і про обов'язки. Потрібно, аби і представники шкіл, і батьки, і діти мали розуміння, що безпечне освітнє середовище, вільне від насильства – це взаємна відповідальність усіх,
- здійснювати промоцію відновних практик у профілактиці та протидії насильству/булінгу.

Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації:

- під час розробки обласної програми розвитку освіти, яка визначатиме вектор розвитку освіти області на подальші роки:
 - залучати експертне середовище та проводити консультації із громадськістю (долучати до розробки програми батьків-представників ВПО та педагогів, які працюють із дітьми ВПО),

- звернути особливу увагу на потреби дітей із числа ВПО у напрямку інтеграції у освітнє середовище,
- розширити перелік та конкретизувати заходи програми, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища, зокрема, в напрямку формування психологічної безпеки та профілактики булінгу,
- визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми,
- визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї, й оцінювати дієвість запланованих і вжитих заходів,
- за можливості виділяти певні кошти на такі програми, аби було більше можливостей для планування заходів програми, залучення експертів, інформаційну кампанію,
- публікувати звіти про виконання програми у зручній для опрацювання формі,
- систематично здійснювати збір інформації про кількість звернень щодо булінгу, зареєстрованих у закладах загальної середньої освіти області у розрізі громад і років для оприлюднення та проведення аналізу ситуації у громадах і надання, за потреби, методичної підтримки та рекомендацій органам управління освітою у громадах щодо створення безпечного освітнього середовища,
- сформувавати перелік громадських організацій та інших суб'єктів, які співпрацюють із закладами освіти/органами управління освітою у громадах/Департаментом освіти та оперативно інформувати їх систематично про заходи, які стосуються освітньої сфери області, а також потреби, пріоритетні завдання на рік тощо,

- звернутися до Міністерства освіти і науки України з пропозиціями щодо внормування кількісного навантаження на практичного психолога у закладі загальної середньої освіти.

Рівненській обласній раді – звернути увагу на рекомендації, що стосуються змісту та форми Програми розвитку освіти області.

Рівненському обласному інституту післядипломної педагогічної освіти:

- популяризувати для педагогів освітні можливості інституту, зокрема, курси, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища, протидію насильству/булінгу та впровадження відновних практик у закладі освіти.

Управлінню Державної служби якості освіти у Рівненській області:

- Здійснювати періодичний вибіркового аналіз роботи закладів освіти у напрямку протидії насильству/булінгу, зокрема публікацію необхідних політик закладу щодо цього та відповідності їх змісту чинному законодавству.

Управлінню освіти виконавчого комітету Рівненської міської ради:

- під час розробки наступної програми розвитку освіти обласного центру:
 - передбачити достатньо часу для залучення експертного середовища та проведення консультацій із громадськістю, долучати до розробки програми батьків-представників ВПО та педагогів, які працюють із дітьми ВПО,
 - при розробці заходів програми врахувати потребу забезпечити належні умови для інтеграції дітей ВПО у освітнє середовище,

- визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми,
- визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї;
- за можливості виділяти певні кошти на таку програму, аби було більше можливостей для планування заходів програми, залучення експертів, інформаційну кампанію,
- систематично здійснювати збір інформації про кількість звернень щодо булінгу, зареєстрованих у закладах загальної середньої освіти громади та управлінні для оприлюднення та проведення аналізу ситуації у громаді; надання, за потреби, методичної підтримки та рекомендацій школам щодо створення безпечного освітнього середовища,
- сформувати перелік громадських організацій та інших суб'єктів, які співпрацюють із закладами освіти/Управлінням освіти та інформувати їх систематично про заходи, які стосуються освітньої сфери у громаді, а також потреби, пріоритетні завдання на рік тощо,
- більше залучати неурядові організації до різних ініціатив, які стосуються освітньої сфери громади, наприклад, розробки стратегії розвитку громади у напрямку «Освіта», програми розвитку освіти громади тощо.

Рівненській міській раді – звернути увагу на рекомендації, що стосуються змісту та форми Програми розвитку освіти громади.

Органам управління освітою у громадах:

- під час розробки програми розвитку освіти громади/ програми протидії булінгу (якщо оновлення чи розробка такої програми планується у громаді):

- *проводити попередній аналіз ситуації, що стосується створення безпечного освітнього середовища у закладах, профілактики та протидії насильству/булінгу,*
- *передбачати конкретні заходи, спрямовані на створення безпечного освітнього середовища, зокрема, в напрямку формування психологічної безпеки та профілактики булінгу,*
- *при розробці заходів програми врахувати потребу забезпечити належні умови для інтеграції дітей ВПО у освітнє середовище,*
- *визначити чіткі часові рамки для реалізації заходів програми,*
- *визначити чіткі та вимірювані показники реалізації конкретних заходів програми (кількісні/якісні), що дозволить здійснювати належний моніторинг під час реалізації програми, за потреби – оперативно вносити зміни до неї,*
- *передбачити достатньо часу для залучення експертного середовища та проведення консультацій із громадськістю, долучати до розробки програми батьків-представників ВПО та педагогів, які працюють із дітьми ВПО,*
- *за можливості виділяти певні кошти на такі програми, аби було більше можливостей для планування заходів програми, залучення експертів, інформаційну кампанію,*
- *періодично публічно обговорювати стан реалізації програми за участі всіх зацікавлених, під час таких зустрічей, за потреби, обговорювати необхідні зміни щодо програми,*

- систематично публікувати звіти про виконання програми у зручній для опрацювання формі,
- здійснювати аналіз наявності та змісту документів закладу освіти щодо протидії насильству/булінгу на сайтах закладу освіти/сайті громади,
- систематично здійснювати збір інформації про кількість звернень щодо булінгу, зареєстрованих у закладах загальної середньої освіти громади та управлінні для оприлюднення та проведення аналізу ситуації у громаді; надання, за потреби, методичної підтримки та рекомендацій школам щодо створення безпечного освітнього середовища,
- сформувати перелік громадських організацій, які співпрацюють із закладами освіти/органом управління освітою у громаді та інформувати їх систематично про заходи, які стосуються освітньої сфери громади, а також потреби освітньої сфери, пріоритетні завдання на рік тощо.

Органам місцевого самоврядування у громадах (міським, сільським радам) – звернути увагу на рекомендації, що стосуються змісту та форми програми розвитку освіти громади/програми протидії булінгу.

Департаменту соціальної політики Рівненської обласної державної адміністрації:

- під час роботи над новою програмою протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі не лише враховувати відповідну державну програму щодо такої тематики, але й досліджувати місцевий контекст та суспільний запит щодо проблематики та відобразити це у наповненні програми, а також залучати експертне середовище та проводити консультації із громадськістю,
- публікувати звіти про виконання програми у зручній для опрацювання формі.

Департаменту соціальної політики Рівненської міської ради:

- під час розробки нової програми обласного центру щодо протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі рекомендуємо вказувати конкретні індикатори (показники) для того, аби можна було відстежувати ефективність її реалізації.

Правоохоронним органам, зокрема, Головному управлінню Національної поліції у Рівненській області:

- *провести навчання для своїх працівників та здійснювати регулярний внутрішній моніторинг щодо належного оформлення матеріалів справ про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП.*

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Загальні рекомендації:

- *допомагати внутрішньо переміщеним учням інтегруватися у нові колективи шляхом проведення попереднього знайомства батьків/учнів із навчальним закладом та вчителями, залучення батьків до навчально-виховного процесу, проведення позакласних заходів для згуртування колективу, психологічна підтримка учнів тощо, можна розробляти й програми щодо адаптації дітей із числа внутрішньо переміщених у новому освітньому середовищі (програмний підхід зробив би таку діяльність більш системною та полегшив би моніторинг її ефективності),*
- *налагодити системну діяльність у закладі освіти щодо профілактики та протидії булінгу і здійснювати її щодо усіх учасників освітнього процесу, при провадженні такої діяльності варто враховувати потреби внутрішньо переміщених учнів, які мають почувати себе комфортно у закладі освіти,*
- *акти, які мають бути розроблені у закладі щодо протидії булінгу повинні відповідати чинному законодавству і розміщуватися для ознайомлення на вебсайтах закладу освіти (а в разі відсутності – вебсайті громади) у відповідній вкладці для зручності пошуку;*
- *розробляти правила поведінки здобувачів освіти спільно з ними – тоді вони відчуватимуть співвідповідальність за їх дотримання. Варто розробляти такі правила у закладі для різних вікових груп, аби вони були змістовно доступні для них. Також варто зробити їх наочно доступними для учасників освітнього процесу, розмістивши їх у місцях для загального ознайомлення,*

- заходи щодо протидії насильству спрямовувати не лише на учнів, але й інших учасників освітнього процесу,
- проводити більше просвітницьких заходів для учнів представниками молодіжних чи правозахисних організацій за принципом «рівний-рівному»,
- налагоджуючи співпрацю із громадськими організаціями, зважати на їх досвід та експертність, а не лише наявність грифу від Міністерства освіти і науки України на розробки організації та не проявляти ейджизму до молоді у таких громадських організаціях,
- за можливості включати елементи формування культури ненасильницького спілкування та поваги до іншого досвіду під час викладання окремих дисциплін чи класних годин,
- на початку навчального року проводити педагогам та іншим представникам закладу вступний «інструктаж» щодо питань профілактики та протидії булінгу в закладі освіти, протягом навчального року організовувати тематичні навчання та інформувати про діяльність у відповідному напрямку, яка провадиться у закладі освіти,
- проводити активну і систематичну просвітницьку роботу з батьками розповідати та учнями: розповідати про булінг, його ознаки, прояви, негативний вплив, відповідальність за вчинення, порядок дій у разі наявності ситуації булінгу у школі – до кого звертатися, з якою заявою і як її формувати, як діятиме заклад у разі отримання такого звернення, при цьому говорити про ці складні речі доступною мовою, робити це у креативній формі, залучати представників соціальних служб, поліції, інших суб'єктів реагування на булінг,
- у разі, якщо батьки не мають змоги з тих чи інших причин відвідати загальношкільні/класні батьківські збори – надсилати певну інформацію у групу класу, як от щодо протидії булінгу,

- *систематично проводити опитування учнів, вчителів, батьків про дотримання їх прав у закладі,*
- *розуміти, що завдання школи у ситуації булінгу – надати належну підтримку колективу, де трапилася ситуація, аби відновити стосунки, а також рекомендації іншим учасникам освітнього процесу щодо взаємодії з колективом,*
- *запроваджувати у закладі освіти відновні практики для профілактики та реагування на випадки насильства/ конфліктів (наприклад, використовуючи інститут медіації та методику Кола),*
- *використовувати просвітницький потенціал кіно щодо питання профілактики насильства та булінгу, а також креативні інструменти як от «КРОК» та інші,*
- *створювати умови для дітей відвідувати у закладі актуальні гуртові заняття, аби зміцнювати їх соціальні зв'язки.*

Рекомендації для керівника закладу:

Керівнику закладу важливо:

- розробляти із залученням зацікавлених осіб документи (положення, плани), спрямовані на боротьбу із насильством у закладі, в тому числі й антибулінгові політики, забезпечити їх оприлюднення у вільному доступі та довести до відома учасників освітнього процесу (в тому числі під час систематичних батьківських зборів),
- відстежувати реалізацію заходів, спрямованих на протидію насильству, здійснювати моніторинг їх ефективності, його результати опубліковувати для ознайомлення громадськості,
- на початку навчального року проводити вступний «інструктаж» щодо питань протидії насильству/булінгу для педагогів та інших працівників закладу освіти, протягом навчального року організовувати тематичні навчання та інформувати про діяльність у відповідному напрямку, яка провадиться у закладі освіти,
- належно реагувати на звернення щодо булінгу/насильства відповідно до чинного законодавства,
- налагодити співпрацю із органами влади, які теж працюють у сфері протидії насильству/булінгу, а також громадськими організаціями,
- створювати умови для дітей відвідувати у закладі актуальні гуртові заняття, аби зміцнювати їх соціальні зв'язки,
- допомагати у адаптації дітям, які вимушено перемістилися і навчаються у закладі.

Рекомендації для педагогічних працівників закладу:

Вчителям потрібно:

- бути обізнаними про те, як виявляти булінг і протидіяти йому – проходити підвищення кваліфікації та займатися самоосвітою (наприклад, додатковими можливостями е курси на платформі Prometheus [«Протидія та попередження булінгу \(цькуванню\) в закладах освіти»](#), Дія.Цифрова освіта [«Школа без цькувань: частина 1. Учителю»](#), ED-Era [«Недискримінаційний підхід у навчанні»](#); також чимало заходів для освітян щодо цієї теми розміщено у YouTube на каналах Всеосвіти, Освіторії та інших),
- вчасно зупиняти прояви булінгу та повідомляти про них батьків/адміністрацію відповідно до порядку реагування на такі ситуації,
- за наявності конфліктів нікого не звинувачувати і не залякувати, а розбиратися у ситуації детальніше,
- за можливості включати елементи формування культури ненасильницького спілкування та поваги до іншого досвіду під час викладання окремих дисциплін чи класних годин,
- системно комунікувати з батьками і залучати їх до різних позакласних заходів, в тому числі й тих, що спрямовані на профілактику булінгу,
- допомагати у адаптації дітям, які вимушено перемістилися і навчаються у закладі.
- за можливості і виходячи із безпекової ситуації проводити позакласну роботу для дітей, спрямовану на гуртування колективу, прояв талантів, за потреби – давати запит психологу щодо додаткової роботи з колективом.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ

Батькам варто:

- розуміти, що таке булінг, в чому він проявляється, його наслідки, відповідальність за такі дії та порядок реагування на них,
- бути уважними до дитини, цікавитися її справами, помітивши зміни у поведінці і дізнавшись, що її причиною є конфлікти чи булінг у школі – реагувати, звертатися до вчителів, класного керівника, адміністрації, не очікувати, що ситуація вирішиться сама по собі, але й не вирішувати її власними методами,
- періодично комунікувати із представниками школи, проявляти інтерес до «шкільного життя» дитини,
- вчити дитину поважати власні та чужі межі, толерантно ставитися до інших,
- цікавитися медіаспоживанням дитини, аби зменшити кількість контенту, який пропагує насильницькі моделі поведінки.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

- *Більше комунікувати з бенефіціарами на етапі розробки проєктів, аби проєктні заходи були максимально корисними для вирішення проблеми.*
- *Звернути увагу на потребу здійснення просвітницьких кампаній щодо боротьби з булінгом у навчальних закладах. Такі кампанії мають:*
 - *допомогти поінформувати ширше коло батьків про те, що таке булінг, який порядок реагування на нього, як допомогти дитині,*
 - *популяризувати серед школярів ідею ненасильницької комунікації, взаємопідтримки та вирішення конфліктів мирним шляхом,*
 - *здійснювати промоцію серед шкіл впровадження відновних підходів для профілактики насильства та булінгу зокрема,*

Заходи в рамках таких кампаній можуть бути різноманітними – від тренінгів за принципом «рівний-рівному» і до соціальної реклами у соцмережах. Важливо, аби і представники шкіл, і батьки, і діти мали розуміння, що безпечне освітнє середовище, вільне від насильства – це взаємна відповідальність усіх.

Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) – найбільша асоціація правозахисних організацій України, що об'єднує 27 правозахисних недержавних організацій. Спілка сприяє розвитку гуманного суспільства, що базується на повазі до людського життя, гідності та гармонійних стосунків між людиною, державою і природою через створення платформи для співпраці між членами Спілки та іншими учасниками правозахисного руху.

04070, м. Київ, вул. Фролівська, 3/34
Тел. +38 044 485 17 92
факс +38 044 245 99 24
<http://www.helsinki.org.ua>
e-mail: office@helsinki.org.ua

